

**800 LET
MENGŠA**

Domžale
Odmz 908 (Domžale)
MENGEŠKI
/2/2

908 (497 . 12 Mengeš)

0090880441

COBISS e

KNJIŽNICA DOMŽALE

MENGEŠKI ZBORNIK

II. DEL

II. SNOPIČ

KNJIŽNICA
DOMŽALE

p. o. 2

D 441/88

Izdano ob 50-letnici ustanovitve Partije
in revolucionarnih sindikatov

KNJIŽNICA
DOMŽALE

p. o. 2

D 441/88

GOVOR OB ODKRITJU SPOMENIKA JANEZU TRDINI V MENGŠU 14. AVGUSTA 1955

Spoštovani Mengšani in gosti!

Odločitev občinskega ljudskega odbora v Mengšu, da postavi spomenik slovenskemu pisatelju Janezu Trdini ob petdesetletnici njegove smrti, je razveselila slehernega ljubitelja in poznavalca naše književnosti. Trdina je tako pristen slovenski pripovednik in hkrati tako samosvoj, da se loči od vseh drugih naših pisateljev. To značilnost mu daje njegova zvestoba ljudstvu in ljudskemu kulturnemu izročilu. In prav kot potomec vaših prednikov, ki so se ob naselitvi narodov v davnih časih razgrnili po tej lepi ravni v podnožju sivih gora, je Trdina že v otroških letih vpil vase duha in jezikovno ter splošno kulturno dediščino vaših prednikov in vaše zemlje. S to dediščino je v ljubljanskih latinskih šolah pod vodstvom nekaterih profesorjev, Prešernovih znancev in prijateljev, našel v mraku predrevolucijskih časov, v dobi Metternichove birokratske vladavine, pravo pot. V tistih časih je delovala nanj tudi Prešernova pesem ter njegova samotna in uporna življenjska borba. Že tedaj so se začele družiti v njegovi duši od domačega ljudstva podedovana ljubezen do svojega in domačega s človečanskimi mislimi Prešernove pesmi. Združitev teh dveh kulturnih sil v duši odločnega, doslednega in pogumnega mladeniča označuje poznejše življenje in delo Janeza Trdine.

Tudi na dunajskem vseučilišču, kamor ga je po že zatrti revoluciji leta 1848 gnala želja po spoznanju zgodovinskega razvoja človeštva in sodobnih, trenutno zmagovitih, a vendarle k zatonu obsojenih nazadnjaških političnih in kulturnih sil, je ohranil zvestobo podedovani življenjski zavesti in Prešernovim mislim o pravi posameznika in narodov do samosvojega, harmoničnega razvoja. Na Dunaju je dozorelo Trdinovo spoznanje življenjske naloge, to je smisla telesnega in duhovnega obstoja. Kot bodoči profesor latinskih šol, ki naj bi postale po načrtih njihovih uradnih ustanoviteljev ponemčevalnice in učilnice politične pokorščine, je hotel delovati po treznem in poštenem premisleku prav v nasprotni smeri.

Smisel vzgoje je mladi Trdina videl v tem, da naj učenci vzljubijo z vsem srcem svoje ljudstvo in naj se odločijo kot zvesti sinovi za boj za njegove narodne pravice in narodno zvestobo.

S tem visokim in jasnim idealom je Trdina doštudiral med 1850—1853 zgodovinske študije na Dunaju. Že tedaj je mnogo pisal v domačem jeziku, in sicer v vezani besedi in v prozi. Toda pesnik kljub ognjevitemu čustvovanju in bujni domišljiji ni bil. Njegovi pesniški poskusi nimajo notranjega jedra ali srca, gostobesedni so in niti njihove besede niti njihov muzikalno-ritmični izraz ne bude globljega čustva ali jasnejših podob. Podobne pomanjkljivosti kažejo tudi njegova začetna pripovedna dela v prozi. Toda tega tu ne občutimo tako hudo, ker nas takoj pridobi domačnost motivov in snovi, o katerih Trdina pripoveduje, zlasti pa njegova pripovedna lahkotnost, ki tako prijetno spominja na pripovedni način naših ljudskih pripovednikov, dedov in babic, ki so bili nekdanj našim prvim pripovednikom prvi učitelji v tej umetnosti panogi. In še neko posebnost razodevajo Trdinovi pripovedni poskusi: to je njihov odločno narodni, zvesti in hkrati uporni duh. V rasti našega umetnega pripovedništva pomenijo njegove Narodne pravljice iz Bistriške doline prerod ljudskega pripovedovanja v umetno povest, torej organski začetek slovenskega pripovedništva, v vsebinskem in zlasti v miselnem pogledu pa se v njih družijo ljudsko mišljenje in čustvovanje z mišljenjem človekoljubnih in naprednih mislecev tedanjega časa.

To pisateljsko prizadevanje označuje celotno Trdinovo delo. Četudi je v poglavitni ustvarjalni dobi od 1881 dalje iskal navdiha in snovi v dolenjskem kmečkem življenju, je vendar tudi v tej dobi gledal na ljudske pripovedke in na življenje dolenjskega kmečkega ljudstva tako, kakor je gledal v mladosti na življenje ožjih rojakov, Mengšanov in Gorenjcev sploh. Med njegovimi mladostnimi deli hočem opozoriti poleg Narodnih pripovedk iz Bistriške doline (1849—1850) še na tri. To so Pripovedka od Glasan-Boga, Pripovedka od zlate hruške in Pretres slovenskih pesnikov (1850). Prvi sta, kakor razodeva njun naslov, pripovedni deli, tretje je kritično. Četudi Trdina v prvih dveh ni dosegel umetniške lepote in harmonije, ker ju je pač pisal prehitro, ju zgodovina naše književnosti označuje vsaj kot dva velika načrta. Prvi je osnutek slovenske junaške epopeje, v svoji zamisli nekaj podobnega, kar imajo Grki v Ilijadi in Odiseji, drugi narodi spet v svojih junaških pesnitvah, in kar so si ustvarili nekako v istem času Srbi in Hrvatje v Njegoševem

Gorskem vencu in Mažuraničevem spevu o smrti mohamedanskega nasilnika Smail-age Čengijića.

Trdina je hotel morebiti še več. Njegov Glasan-Bog naj bi ne bil samo podoba mogočne obrambne sile, ki jo je pokazalo naše ljudstvo v turških bojih, temveč tudi podoba duhovnega razvoja slovenskega izobraženstva ob prelomu patriarhalne dobe. V Pri-povedki od zlate hruške pa je naš pisatelj snoval nekaj, kar bi mogli označiti kot načrt humoristične ali satirične epopeje ali sati-rične epopeje, kar bi morebiti od daleč ustrezalo Cervantesovemu Don Kihotu in drugim velikim delom svetovne literature, ki pri-kazujejo človeško življenje in prizadevanje v luči smešnosti in neboljlenosti spričo trde in neusmiljene stvarnosti življenja in nepopolnosti človeške nature. Tudi v ta osnutek je naš pisatelj vpel še nekaj drugega, in sicer posmeh nad napačnimi prizade-vanji rojakov na književnem področju in posmeh nad brezuspeš-nostjo Bachove birokratske in dvorske politike, ki je hotela ustaviti razmah narodnostnega in liberalnega gibanja v državi. Ta posled-nja misel je bila najbrž tudi vzrok, da Trdina ni mogel tega osnutka v celoti objaviti.

Tretje pomembno Trdinovo mladostno delo je Pretres sloven-skih pesnikov ali kritika naše tedanje poezije. Razmere na našem Parnasu so bile v začetku petdesetih let prejšnjega stoletja zelo zapletene ter so kar vpile po kritičnem pretresu. Poleg Prešernove jasne in čiste pesmi, v kateri je živelo in dihalo vse, kar je bilo lepega v duši našega ljudstva in v svetovni poeziji, se je razboho-

Odkritje
Trdinovega
spomenika v
Mengšu 1955

tila že v štiridesetih letih čudna pesem Jovana Vesela-Koseskega. Po misli njenega početnika in mnogih izobraženih slovenskih bralcev naj bi bila to višja stopnja poezije, kakor je bila Prešernova. To naj bi dokazoval zlasti njen jezik in njena »objektivna« vsebina. Pesniški jezik je Koseski pojmoval kot nekaj zelo umetnega ali celo izumetničenega, ne kakor Prešeren, ki mu je bil domači vrbenški govor dovolj bogat in jasen za ustvaritev podob najnežnejšega čustvovanja in najglobljega razmišljanja o smislu življenja in človeka. Zato si je Koseski izoblikoval posebno pesniško govorico, ki je niti izobraženci niso mogli docela razumeti, kaj šele ljudstvo. Zanj je bilo v pesmi poglobitvo ritem, to je mogočni, a enakomerni zven, medtem ko naj bi vsebinska in miselna stran presevala skozi to ritmično »bobnoglasje« kakor jesensko sonce skozi debele oblake. Vsebine mu je bilo le toliko mar, da bi mogli v njegovih delih rojaki zaslužiti izvirnike raznih svetovnih pesnikov, katerih dela so mu rabila kot nekakšni vzbujevalci njegove ritmično-muzikalne strasti.

Poleg Koseskega in Prešerna pa se je že pokazalo krdelce mladih pesnikov, večinoma dijakov in študentov. Za njihovo pesniško zavest je značilen, kakor za Trdino, vpliv domače ljudske pesmi, zlasti pa še vpliv srbske in hrvaške narodne pesmi, kateri je prav Slovenec Jernej Kopitar priboril svetovno priznanje. Ker je bil Kopitar delu te mladine po svojem učencu Francu Metelku, ljubljanskem gimnazijskem profesorju, nekak duhovni vodja, so začeli nekateri med njimi, na primer Luka Svetec, France Cegnar in zlasti France Levstik, s posebno ljubeznijo preučevati, prevajati in tudi bolj ali manj izvirno posnemati preprosto in jasno lepoto teh pesmi. Trdina je v svojem Pretresu te tri plasti naše tedanje poezije pravilno spoznal in ocenil ter prisodil prvenstvo Prešernu, ki so ga hoteli pristaši Koseskega in nasprotniki posvetne poezije sploh postaviti na drugo ali tretje mesto.

Bachov politični sistem mlademu Trdini ni dovolil, da bi deloval kot srednješolski učitelj med slovensko mladino; poslal ga je jeseni leta 1853 na Hrvaško, da bi tam postal njegov »huzar«, to je odločen in krut bojevnik v boju z domačimi ilirci, to je s hrvaškimi narodnjaki. Toda v tem primeru je kosa zadela ob kamen. Za Trdino so pomenili časi njegovega službovanja na Hrvaškem, od leta 1853 do 1855 v Varaždinu in od leta 1856 do 1866 na Reki, dobo doslednega izpopolnjevanja mladostne zaobljube, delati med mladino v narodnem in liberalnem duhu. Zato je sicer prebil v službi mnogo hudih ur in moral končno po dolgotrajnih, mučnih

preiskavah v sedemintridesetem letu v pokoj z beraško pokojnino, ohranil si je pa neomadeževan značaj in mladostne vzore.

V tej dobi ni mnogo objavljaj, čeprav je marsikaj snoval, in to ne le v domačem, temveč tudi v hrvaškem jeziku. Zapiski in osnutki teh let razodevajo prizadevanje po novi obliki in zasnovi pripovedovanja. Bivanje na Reki je odkrilo Trdini vrsto visokih in nizkih stebrov tedanje politične in gospodarske družbe. Spoznal je pa tudi odločne nasprotnike režima in razne dvoživke, ki so kakor svetopisemski Nikodem razodevale svoje mišljenje samo v temi ali na samem. Z nadrobnim opazovanjem teh in enakih družbenih tipov je Trdina napolnil svoje beležnice in zasnoval vrsto študij o človeški značajnosti oziroma neznačajnosti. Če bi bil imel dar kompozicije, bi bil lahko iz teh študij sestavil slovenski ali hrvaški realistični roman. Njegova opažanja so včasih tako natančna in nadrobna, kakor bi si jih bil delal naturalist, ki mu je narava z vsemi svojimi pojavi največji ustvarjalni nagib in namen. Toda pomanjkanje umetniškega osredotočenja, nezmožnost ločiti bistveno od nebistvenega, vdihniti osnutkom zrak in življenje, vse to je povzročilo, da so Trdinovi reški pripovedni načrti ostali zgolj načrti.

Šele ko je po upokojitvi leta 1867 Trdina stopil spet na slovenska tla in se kakor bajeslovni Antej spojil s telesno in duhovno rednico svojega rodu, je vnovič oživela prvotna, mladostna pripovedna moč v njem. Toda do ponovnega resničnega sodelovanja v našem pripovedništvu je Trdina dospel šele mnogo pozneje. Zdaj je skušal v neštetih popotovanjih križem slovenske dežele spoznati

Množica ljudi med
govorom dr. A.
Slodnjaka ob
odkritju
Trdinovega
spomenika

duhovno in telesno življenje dolénjskega človeka. Ni se vrnil med ožje rojake, v domači na pol ravninski, na pol gorski svet, ker je bil prepričan, da se je bistvo slovenstva bolje ohranilo na dolénjskih gričih in v dolinah, kakor na gorenjskih ravninah in gorah. In to bistvo je odslej neutrudno iskal, ne le iz narodopisne radovednosti ali domoljubne zavzetosti, temveč iz goreče želje po spoznanju, pa najsi bi bilo to bistvo zdravo ali bolno. Njegovi stiki z novomeškim meščanstvom so bili omejeni na enega ali dva prijatelja istih ali vsaj sorodnih misli, medtem ko je bilo okoliško ljudstvo, od starih služkinj in pastirc do uglednih in naprednih kmečkih gospodarjev, njegov vsakdanji, skoraj edini sobesednik. V pogovoru z ním sta Trdino zanimali zlasti dve stvari. Prva je bila ljudska sodba o dolénjskih graščakah, ki so imeli v tedanjih časih še mnogo najrodovitnejše zemlje v svoji posesti, ne glede na to, kaj je pomenilo njihovo gospostvo za dolénjskega človeka pred 1848. letom. Druga stvar je bila za Trdino morebiti še bolj pomembna. Spoznati je namreč hotel, kakšno je moralno-etično mišljenje in življenje dolénjskega človeka, kakšni so njegovi odnosi do sosedov, do meščanov, do politične in duhovske gosposke in do drugih narodov, ki jih srečuje doma ali na svojih potovanjih za kruhom v tujini.

Prvo vprašanje ni bilo za Trdino zgolj razumskega ali znanstvenega pomena. Glede na vijugasto pot avstrijske državne politike se je skušal v ustavni dobi precejšen del fevdalnih gospodov na Slovenskem polastiti političnega vodstva slovenskega ljudstva. To je bilo toliko laže, ker se je avstrijski liberalizem popolnoma vdinjal ponemčevalni, velikonemški in kapitalistični politiki. Zato so ostala posamezna narodna liberalna gibanja brez naravnega in močnega zaveznika ter so bila potisnjena h konservativni stranki, ki je iz preračunanega oportunitizma obljubljala federativno ureditev države.

Trdina je poleg drugih sprevidel to nevarnost in zato zbiral kot zaklet nasprotnik fevdalizma iz mladih dni med dolénjskim ljudstvom pričevanja o moralni in socialni stiski dolénjskega človeka v graščinskem jarmu. Kar se tiče drugega vprašanja, na katero je hotel imeti odgovor iz ust dolénjskega človeka, se je treba spomniti Trdinovih mladostnih literarnih poskusov. Še vedno je bil namreč prepričan, da je široko ljudsko književnost mogoče ustvariti samo na temelju poglobljenega in pravilno spoznanega ter razloženega ljudskega izročila. Le-to pa more umetni pisatelj spoznati samo v iskrenem in nepretrganem stiku z ljudstvom. Pri tem mora

ohraniti kljub vsej ljubezni do njega jasnost in razumsko naprednost.

S temi ideali in pogledi je živel Trdina dolgo vrsto let med dolenskim ljudstvom in je srkal vase z nenasitno radovednostjo podobe njegovega mišljenja, čustvovanja in delovanja. Napolnil je na desetine beležnic z vsakovrstnimi opazovanji, označitvami in drobnimi besednimi portreti dolenskega človeka in zlasti še z njegovimi reki, pregovori, pripovedkami, pravljicami, bajkami in legendami. Ti zapiski razodevajo Trdinov trojni pogled na Dolenjca: pogled na temelju ljudskih motivov snujočega pripovednika, pogled treznega in kritičnega opazovalca, ki bi rad prodril skozi videz do notranjih gibal posameznikove in skupnostne duše, ter pogled narodnega in socialnega politika, ki hoče odkriti v Dolenjcu, tem po Trdinovem mišljenju najčistejšem slovanskem tipu slovenskega človeka, dobre in slabe strani slovenstva sploh.

In ko je z ustanovitvijo Ljubljanskega Zvona leta 1881 zmagala v našem slovstvu Levstikova realistična smer zoper Stritarjevo megleno in bolešno svetobolje, je napočil trenutek, v katerem je Trdina mogel misliti na to, da svoje zapiske o dolenskem človeku uredi in prelije v Bajke in povesti o Gorjancih. Ob tem, v gospodarskem in zgodovinskem pogledu znamenitem slovenskem pogorju je skušal namreč umetniško urediti svoja opazovanja in spoznanja v zbirko stotih »gorjanskih bajk in povesti«, kakor je hotel sprva imenovati svojo znamenito zbirko, in jo nato dajati na svetlo v novem književnem časopisu.

Uredniku Franu Levcu je na prvo povabilo poslal sedemintrideset Verskih bajk, nato pa še trinajst. Po daljšem ugibanju se je odločil, da bo svoje gradivo umetniško uporabljal v dveh oblikah, in sicer kot bajke in kot povesti. V prvih bo obnavljal bajeslovne in pravljичne pripovedke dolenskega ljudstva, v drugem bo pripovedoval v obliki povesti, življenjepisov in potopisov resnične zgodbe, ki so se dogodila na Gorjancih ali v njihovi bližnji in daljni okolici. To pomeni, da sta v njem še vedno živela dva ustvarjalna nagiba: prvotni, mladostni, iz ljudskih pripovedi snujoči, in novi, realistični, iz opazovanja resničnega življenja črpajoči.

Ta dva nagiba se v Trdinovi ustvarjalni zavesti nista nikdar spojila, ker je hotel biti predvsem sodobni, bolje poučeni nadaljevalec okrnele ljudske pripovedne sile, hkrati pa svoboden kritik in razlagalec sodobnih življenjskih pojavov. Opazovalni dar in vzgojiteljski nagib sta se v Trdini prebohotno razvijala in zato sta tudi v Bajkah in povestih večkrat zadušila umetniško, oblikovalno na-

čelo. V nadrobnostih je bil Trdina vedno mojster in umetnik, v urejanju le-teh v višje umetniške enote pa pogosto ni našel pravilnega in plemenitega ravnovesja. Bil je morebiti bolj učeča, kakor ustvarjalna natura. Kljub temu pa ni mogel preiti po zgledu velikih učiteljev človeštva popolnoma v svoj nauk, temveč je pogosto preveč zaupal samemu sebi in svojemu spoznanju, da bi bil mogel ustvariti nekak moralni in etični sistem.

Kljub tem omejitvam moramo priznati, da je Trdina v Bajkah in povestih razodel toliko pristnega ljudskega mišljenja in čustvovanja, kakor morebiti noben drug naš pripovednik, in da je ustvaril tudi nekaj klasičnih oblik umetniškega spoja med ljudskim izročilom in pogledi modernega človeka in umetnika, saj jih je upošteval celo največji mojster slovenske povesti Ivan Cankar. To velja tudi za njegov način izražanja, tvorjenja podob in prispodob, ubiranja posameznih besed v višje stavčne enote tako, da bi ohranile naravno muziko in da bi bile hkrati značilne za pristni vsakdanji ljudski govor.

Mnoge Trdinove Bajke in povesti o Gorjancih pripovedujejo o hrepenanju našega človeka po življenju, ki bi bilo daleč od pogubnih gosposkih in mestnih vplivov, na primer bajka *Cvetnik*, ki se mi zdi uvod v celotni venec »gorjanskih« povesti. Drugod obnavlja pripovednik ljudske spomine o nekdanjih velikanih (*Velikani*), ki so se kamenčkali z mlinskimi kamni vrh Gorjancev in si z »zvezdami prižigali pipe, velike kakor zeljne kadi«. Druge povesti so spet pravljične vsebine in oblike, na primer o nespametnem očetu in razumnem sinu (*Ptica Zlatoper*), o nesrečni ljubezni med človekom in vilo (*Vila*), o strahotni divjini, »kamor se ne sliši noben zvon« (*Gluhala oza*), o pogubni ljubezni med dekletom in volkom (*Volkodlak*) itd.

Toda med te pravljične motive začno Trdini kmalu vdirati satirični motivi in elementi zoper neusmiljeno in nemoralno zemljiško gospodo in tisti del duhovstva, ki je zagovarjal tlako in desetino. V bajki z naslovom *Mrtvaška srajca* je Trdina že slikal s trdimi, stvarnimi besedami nečloveško krutost dolenskih graščakov pred 1848. letom in razne načine ljudske maščevalnosti. Kmet je oblekel mrtvaško srajco, to je, prostovoljno se je izločil iz družbe ter je šel med upornike, razbojnike ali tihotapce.

Najhujšo ostrino pa je dosegla Trdinova obtožba zoper fevdalni red v bajki *Kresna noč*, v tistem prizoru vrh bajnega Kleka, kjer se dolenski graščaki klanjajo svojemu gospodu satanu in mu

poročajo, kaj in koliko so v prejšnjem letu storili hudega svojim kmetom.

V tej in podobni vsebini in obliki nadaljuje Trdina v posameznih letnikih Zvona svoje Bajke in povesti vse do 1889. leta, do enainštiridesete bajke. Poleg podob kranjskega siromaštva in hrvaške blaginje (Jutrovica) razvršča zgodbe o jari gospodi, zraven trpkih satir na tercijalstvo (Sveti Feliks) kaže pravo bogovdanost, med satire na nemški liberalizem in domače odpadništvo (Barabaš) vpleta zgodbe o požrešnem in prešuštnem graščaku in kmečkemu puntu (Peter in Pavel), pripoveduje o ljubezni odeva kmečka umetelnost in bistrournost, pa tudi prevarantska in hudodelska natura nekaterih izkoreninjencev. Posega tudi v življenje izobražencev in prikaže v spominu in pripovedovanju preproste ženice usodo narodnega buditelja Franceta Polaka (Gospod Vedež) in očrta v noveli Doktor Prežir Prešernovo usodo, kakor se je zročila po ljudski veri v zavesti Primčeve Julije, žene novomeškega sodnega predstojnika Jožefa Scheuchenstuela.

Toda Trdinov prostodušni in svobodoljubni način pripovedovanja, kakor tudi neprikrita stvarnost njegovih Bajk in povesti, sta vzbujala že dlje časa nezadovoljstvo domačih in državnih zastopnikov in zagovornikov legitimnosti in konservativnosti. Že Hrvaški spomini, ki jih je objavljala Trdina vzporedno z Bajkami in povestmi v literarnem časopisu Slovanu, glasilu radikalnih liberalcev, so povzročali veliko nezadovoljnosti, ker je Trdina v njih odkrito in resno prikazal nezdrave družinske, družbene in narodnostne probleme Slavonije. Oba urednika, Ivan Tavčar in Ivan Hribar, sta mu sredi pripovedovanja odvzela prostor v Slovanu. Medtem so začeli tudi velenemški politični časniki srdito napadati njegove Verske bajke in prišlo je celo do interpelacije na avstrijskega ministra za uk in bogočastje, v kateri je koroški nemški nacionalist zahteval od ministra, naj postavi urednika Levca v disciplinsko preiskavo, Trdini pa naj prepove objavljanje njegovih protinemških spisov.

Tudi Levec se je končno zahvalil za Trdinovo sodelovanje, da bi rešil sebe in svoj Zvon, a razočarani Trdina je prenehal snovati nadajnje Bajke in povesti, potem ko jih je napisal od nameravanih sto samo enainštirideset. Po tej dvojni nesreči v Slovanu in Zvonu vse do smrti ni bilo več njegovega imena v naših literarnih časopisih. Toda tudi v tem času je Trdina ostal zvest dolenskemu človeku, četudi ni več s toliko radovednostjo stikal za njegovim življenjem in njegovimi bistvenimi lastnostmi. Poglavljal se je v zgodovinske študije, sanjal je o veliki zgodovini Rusije in se po-

tapljal v minule čase. Kakor razodeva že prvi zapis Spominov iz 1867. in 1868. leta, ga je zgodaj zamikalo, da bi opisal lastno življenje. Ta nagib je ostal v njem vedno živ. Pri tem je razkrival ne navadno odkritost in jasnost tudi v slikanju doživetij, ki jih poprečni pisec lastnega življenja zamolči ali se jih niti ne spomni. Zdaj so ga posebno mikali dogodki med službovanjem v Varaždinu in na Reki. V knjigi Bachovi huzarji in Iliri je skušal strniti življenjske izkušnje te dobe z realističnimi portreti dobrih in slabih ljudi, s katerimi ga je življenje splelo v bližnje odnose. Poleg tega je v pismih nekdanjemu učencu in sedanjemu prijatelju Aleksandru Hudoverniku še posebej orisal svoje življenje. Ne glede na življenjepisno vrednost imajo posamezni zapisi njegovih Spominov tudi zgodovinsko vrednost kot stvarne slike Metternichove in Bachove reakcije na Hrvaškem in deloma tudi na Slovenskem. Vsi izražajo Trdinovo liberalno in slovensko ter slovansko prepričanje, njegovo ljubezen do ljudstva in ljudskega kulturnega izročila, skrb za duhovni in gmotni napredek slovenstva in slovanstva sploh. Največja njihova vrednost pa je gotovo v iskrenem pisateljevem prizadevanju po resnici, čeprav bi bila tu in tam boleča tudi zanj.

Trdina se ni mogel razviti zaradi značajskih lastnosti, ki so bile v njem, in zaradi življenjske usode, izvirajoče iz le-teh, v velikega in harmoničnega umetnika, za katerega je imel toliko pogojev, kolikor malokdo izmed naših pripovednikov tistega časa. Ker ni mogel spraviti v pravilno ravnovesje svojega hrepenenja po pravici in resnici z zakoni umetniškega ustvarjanja, je njegovo pripovedno delo bolj podobno študijam, kakor popolnim umetninam. Kljub temu najdemo skoraj v vsakterem njegovem spisu iz prve in druge ustvarjalne dobe žarke umetniške lepote, vedno pa veliko ljubezen do ljudstva.

Tej ljubezni je žrtvoval Trdina skromno, vendar stalno in častno službo gimnazijskega profesorja v zameno za samotarsko in tiho življenje predčasnega upokojenca. V tem življenju je ustvaril domači in avstrijski javnosti nakljub nekaj biserov našega umetnega pripovedništva, kakor so nekatere med Bajkami in povestni o Gorjancih. Z njimi je vplival celo na zasnovo in jezik nekaterih Cankarjevih del in tako prešel iz svoje generacije v prihodnjo. Kljub upravičenemu in nujnemu napredku v naši umetni literaturi bo vendarle moral ostati naš resnični človek v središču njenega ustvarjalnega zanimanja in hotenja, in s tem bo živelo tudi v prihodnjih rodovih nekoliko Trdinovega umetniškega prizadevanja.

In podoba je, da je to ali sorodno spoznanje pripravilo vas, Trdinovi rojaki, da ste s tako lepim in trajnim spomenikom počastili spomin vašega nekdanjega občana, to je pravzaprav vaše prednike in s tem sami sebe. Naj bi ta spomenik budil v prihodnjih rodovih ne samo spoštovanje do slovenskega pisatelja Janeza Trdine, temveč tudi zavest, da mora vsaka zdrava narodna kultura izvirati iz ljudstva in se oplemenitena po posameznih tvornih duhovih vračati spet k ljudstvu. Slava Janezu Trdini!

Anton Slodnjak

JANEZ TRDINA

Janeza Trdino imam rad od tistega dne, ko sem prebiral v prvih šolskih berilih njegov Cvetnik, Velikane, Gospodično in Rajsko ptico. Ko mi je prišla nekaj let pozneje v roke Schwentnerjeva izdaja Zbranih spisov, se je pogled na njegovo delo razmaknil. Ob Kresni noči sem najprej spoznal, da je svet bajnih bitij le eden izmed elementov Trdinovega dela, s katerim gre vzporedno in ga kmalu celo preraste z žlahtno ironijo in tudi s trpko satiro prepletena podoba sveta, kakršen je. Do dna pa sem prišel Trdini šele ob tistih večerih, ko mi je v Bachovih huzarjih in pozneje v prvem zapisu Spominov z odprto besedo pripovedoval o svojem času in o sebi, o svojih pogledih na družbo in na boje z njo, o narodu in demokraciji, o veri in cerkvi, o jeziku in književnosti.

Vse te Trdinove misli in pogledi nam morajo biti blizu, če hočemo prav razumeti ne le tista leta, v katerih je njegovo delo nastajalo, temveč tudi njegovo delo samo. Zato bo prav, če bodo prepleteni zlasti prvi odstavki na teh straneh s tistimi Trdinovimi besedami, ki še danes veljajo, pa tudi z nekaterimi od tistih, ki jim je treba zapisati opombo na rob.

I

Gotovo bi ne bilo prav, ko bi odrekli revolucijskemu letu 1848 pomemben delež pri oblikovanju značaja in miselnosti mladega, v marsikaterem pogledu še ne prav uravnovešenega ljubljanskega šestostolca. Še veliko bolj razveseljivo pa je, da je bila vsaj ena črta njegovega značaja živa že pred to zgodovinsko prelomnico, in to prav tista črta, ki je za Trdino zrelih let najbolj značilna: njegova zavest, da je sin naroda, ki ima po vseh naravnih postavah pravico do enakovrednega mesta v družbi narodov; iz tega pa raste že druga črta njegovega značaja, trda in neizprosna zahteva po demokraciji, po spoštovanju človekovega svobodnega mnenja.

To misel je vzbudilo v še nedoraslem fantiču že domače okolje, ki ga je Trdina pozneje takole popisal: »Politično mišljenje je bilo

v Mengšu v vseh kmetiških hišah, moglo bi se reči, ultrademokratsi. Nikjer na Slovenskem nisem našel ljudi, ki bi gospodo tako strastno in korenito sovražili kakor Mengšani. To pride od tod, ker so bili kmetje v stare čase krvavo zatinati. Ob času tridesetletne vojne zapodil je mengeški graščak vse podložne kmete po svetu.«

»O Kranjcih in kranjski zemlji,« pripoveduje ob drugi priložnosti, »so govorili naši kmetje vselej z nekim ponosom. Slovenije pa ni poznal nihče, še po imenu ne.«

Ko je sklepal malo pred smrtjo svoje račune in se je spominjal korenin, iz katerih je zrasla njegova miselnost zrelih let, je Trdina pol šegavo, pol ponosno zapisal: »S sedmim letom sem bil že cel demokrat... V drugi šoli sem že vedel, da se imenuje naš narod pravilno slovenski, ne pa kranjski, in jel sem se čutiti s ponosom za Slovenca.«

Še veliko primerov bi lahko našli, ki z živimi barvami kažejo Trdinovo podobo iz njegove učne dobe. Eden, gotovo ne najmanj zanimiv, je petošolska naloga, napisana »pred prekucijo« s tako jezo na vse narodne sovražnike, da ga je moral spričo nje celo domoljubni profesor Martinak posvariti, kajti »utegnili bi me dati v vojake ali zapreti« itd.

Tako je bil Trdina eden tistih redkih naših ljudi, posebej še med komaj dozorelimi študenti, ki ni nepripravljen dočakal marčnih dogodkov. Ni bilo treba, da bi »prekucija« budila v njem narodnostno in demokratično zavest; bil je na vse to tako pripravljen, da je sprejel dogodke kot naravne in nujne posledice razvoja, bil pa je že celo tako zrel, da je mogel kritično in tudi že z ironijo spremljati vse, kar se je zlasti na ljubljanskih ulicah tiste dni dogajalo: »Ljubljančani se od kraja niso dosti brigali za ustavo. Bili so srečni, da so dobili narodno stražo, da so se mogli zdaj i odrasli možje igrati vojake.« Zgodbe o teh »narodnih stražah«, ki jih je Trdina s hudo mušno, pa tudi bolečo ironijo vpletel v svoje memoarske spise, kažejo z živo podobo nebogljenost naših razmer na tej odločilni prelomnici.

Odkritosrčnemu analitiku sveta, družbe in tudi sebe pa ni dalo, da bi pozneje ne pokazal tudi na človeško slabost, ki je njega sama obšla ob tistih dogodkih. Če prebiramo danes nekatere odstavke v njegovi mladostni Zgodovini, pa tudi nekatere dopise, ki jih je pošiljal časnikom v tistih mesecih iz domače vasi, nas začudi, da ta pozneje (in celo že prej!) tako glasni gromovnik zoper grajsko oblast in vse ostanke fevdalizma — nekako skoraj nerazumljivo obsoja kmečke puntarje šestnajstega stoletja ali celo zagovarja pravice

graščakov do odškodovanja po letu 1848. Te odstavke, v katerih po pisateljevih besedah »opazuje bralec veliko konservativnost in nejevoljo zoper rogovileže«, je narekoval Trdini po njegovem lastnem priznanju spomin na Radoslavo, grajsko gospodično, v katero je bil leta in leta zaverovan... S Trdino je bilo pač tako: rad se je pohvalil s svojimi trdini pogledi na svet, pa tudi o svojih spodrsljajih se ni bal govoriti.

Čas se je kmalu spremenil, Trdina pa je ostal Trdina. Potemtakem je razumljivo, da ta za svobodne dni rojeni človek ni mogel speljati svojih življenjskih tokov v mračnem desetletju Bachovega absolutizma, ki ga je zatekel že na dunajski univerzi in ga spremljal skozi dober del njegovega kratkega profesorskega službovanja.

»Doba je bila tožna, ali jako zanimiva!«, je zapisal v uvodu h knjigi, v kateri je razgrnil podobo takratnih razmer in ljudi. Ves državni sistem je bil zgrajen na nezaupanju, ki je vabil k medsebojnemu sumničenju, zalezovanju in ovajanju. Ta nenapisana, pa zvesto izvajana načela so se vgnezdila zelo zgodaj tudi tam, kjer so najlažje zastrupljala zrak in kjer je bilo Trdini odmerjeno delo, to je v šoli: »Med učenci je nehala vsaka ljubezen, prijaznost, zaupanje, odkritosrčnost, vsaka moralna vez... Otroci so se demoralizirali sistematično.«

Kakšen prepad med tako bedno stvarnostjo in svetlim programom, ki si ga je začrtal mladi demokrat že na dunajskem vseučilišču: »Nakanil sem, seznaniti mladino z vsemi pojmi politične in vsake druge svobode, vcepiti ji sovraštvo zoper narodno zatiranje in naše zatiralce. V historiji bom govoril brez straha celo resnico... odpravil bom denunciranje... napadal bom brez milosti na očitno praznoverje, na dušni mrak in pogubne mračnjake... kajti sem smatral vedno za najgršo sramoto, govoriti in delati zoper vest in prepričanje...

... Prášal sem se velikokrat, kako bi in kako boš učil ti? Odgovarjal sem si čedalje bolj jasno in trdno, da vsekakor po potrebah našega veka, v idejah devetnajstega stoletja... Oznanjeval in zasajal bom v mlada srca slovenski patriotizem o vsaki priliki, z vsemi mogočimi dokazi, budili in pripomočki. Srčna žila mojih naukov bo domoljubje...«

V Varaždinu, kjer mu je bilo določeno prvo službeno mesto, kajti »v domovini zame ni bilo kruha, zato ker sem jo ljubil«, je ostal tem nazorom ne le zvest, temveč jih je še poglobil; prav v tistih letih, ko si je vlada prizadevala, da bi nenemški avstrijski narodi pozabili celo na svojo govornico, je Trdina takole razmišljal:

»V Avstriji Slovani domovine nimamo, ali me tolaži, da morem kot učitelj zbudjati mladi rod, da zaželi domovine, da se pripravlja, zanj se potegovati in bojevati...«

Z narodnostnega stališča je presojal ta odločni, pa vendar strpljiv liberallec tudi eno najbolj ranljivih vprašanj tistega časa, vprašanje religije in cerkve. Zato je razumljivo in tudi upravičljivo, če je povedal kdaj pa kdaj tudi besede, ki se ostro bijejo z njegovim temperamentom in tudi z marsikatero sodbo, ki jo je zapisal prej ali pozneje. Ko je šlo na primer za to, da bi privabil duhovščino k skupnemu boju za domačo govorico v šoli, si ni pomišljal zapisati, da je »katoliška cerkev naša narodna cerkev«. Da je šlo pri takih izjavah le za koncesije, ki naj bi obrodile za vse Slovence dober sad, priča vrsta drugih Trdinovih pogledov. Že kot osmošolec je zapisal v svoji Zgodovini besede, na katere se je še malo pred smrtjo ponosno skliceval: »jaz mislim to, da nam je prišla v deželo s krščansko vero obenem politična in narodna sužnost... Nemški duhovniki so bili tudi politični agenti in vohuni bavarske vlade, ki je širila krščanstvo med Slovenci samo iz političnih namenov.«

Da, tudi diplomat je bil ta sicer tako robato odkritosrčni mož; žal pa za svojo osebno korist tega daru ni znal porabiti. Od tod njegova življenjska tragedija, ki jo je doživel nekaj let pozneje na Reki, njegovi spori z mračnjaki in nasilneži, zaradi katerih je moral po trinajstih letih dela na gimnaziji — v pokoj. Zanimivo je, da se je začel njegov spor z ravnateljem reške gimnazije tisti dan, ko mu je ravnatelj sporočil vladino namero, da bi imenovala Trdino za ravnatelja varaždinske ali osiješke gimnazije. Trdina je to »častno ponudbo« ponosno zavrnil: »Taka služba je policijska, jaz pa sem se izučil za profesorja, ne pa za policijskega uradnika.«

Kmalu za tem so se spori zaostri. Ne le Trdinovi memoari, tudi mnogi drugi viri nam govore, od kod so potekali. Trdinovi učenci so jih zapisali v zaupnici svojemu učitelju z zelo preprostimi in nič manj jasnimi besedami; zapisali so, da jim je Trdina govoril »slobodne rieči iz slobodne duše svoje«.

Nadvse lepo je, pa nič manj presenetljivo hkrati, da je ohranil Trdina spričo vseh grenkih preizkušenj prav do zadnje ure ne le svetlo in toplo vero v napredek, temveč celo — zaupanje v človeka. Prav malo pred smrtjo je zapisal v enem izmed pisem, ki jih poznamo zdaj z naslovom Moje življenje: »Navdušenje za politični in vsak drug napredek, za demokratska načela, za humanizem, sosebno pa za slovenstvo in za slovanstvo, mi gori v prsih z isto silo kakor pred petdesetimi leti.« Še bolj zanimiva pa je Trdinova sodba o

Ivanu Cankarju, zapisana nekaj pozneje: »Gospod Cankar je odličan talent, kakoršnih je malo v slovenski inteligenciji. Jaz njegovega pesimizma ne odobravam, ali ga razumem. Nadejam se, da bo krenil sčasoma na drugo pot, ko bo spoznal, da ljudje vendarle niso tako zavrženi in hudobni, kakor mu jih riše njegova prebujna mečta. Jaz starec sem uverjen navzlic vsem bridkim izkušnjam, da imajo sploh mnogo več dobrih nego slabih svojstev. Do tega spoznanja pride gotovo še tudi naš ženijalni Cankar.«

Že zaradi samih teh besed bi morala ostati Trdinova človeška podoba za vselej med najsvetlejšimi v naši kulturni preteklosti.

II

Med slovenskimi pisatelji bi skoraj ne našli še koga, ki bi bil tako izviren in svojevrsten v motiviki in slogu, kakor je Janez Trdina. Kdor bi hotel ob književnih vzorih, ki so šli bodisi v šolskih bodisi v zrelih letih skozi njegove roke, iskati sledov evropskih mojstrov in literarnih tokov v Trdinovem delu, bi segel skorajda v prazno. Kljub temu pa je zelo zanimivo, ne toliko za nastanek in oceno Trdinovih spisov, pač pa za oblikovanje njegovega umetnostnega nazora in splošnega pogleda na svet, če pregledamo imena avtorjev in del, ki jih je rad prebiral ali zavračal v posameznih obdobjih svojega življenja.

Verjetno je bila kriva učna metoda, ki je čez mero vsiljevala šolarjem latinske klasike, da so se mu ravno nekateri izmed teh zgodaj uprli. Ob Ciceronu je na primer zapisal: »Ne morem povedati, kak dolčas mi je delal ta jezični dohtar s svojimi po šoli smrdečimi, pedantičnimi ‚dokazi‘, s puhlim patosom in praznim gobezdanjem.« Tej mladostni sodbi je profesor Trdina pozneje sicer zapisal na rob »to grajanje se mi ne zdi pravično«, mladi študent pa jo je povedal vendarle iz srca, tako kot je takrat iz srca sovražil Horacija, ker se je »dičil z ukradenim grškim perjem« in »lizal po pasje s krvjo svojih rojakov zamazane noge Oktaviana Avgusta.« Zato pa sta se z Valjavcem toliko bolj smejala drugemu antičnemu mojstru, »spisom burkastega Lukiana«, najbolj pa je užival v dunajskih letih ob branju »nebeško lepega in peklenško hudobnega Aristofana«, ki ga je poznal po nekaterih delih že tudi iz šole, pa ga kajpada že takrat ni dolgočasil.

Iz nekaterih sodb govori zdaj zmedeni, skoraj do roba verske zamaknjenosti pripeljani pubertetnik, zdaj spet tisti »starokopitni šolmašter«, kot ga je ob vsej hvali imenoval Cankar. Tako je pisal, da iz Voltairovih »kosmatih satir zija preočito nekaka hudičeva

hudobija«, da se mu je »studil razuzdani Schlegel« in »celo nič« mu »tudi nista ugajala po drugem branju Goethejeva ‚German in Dora‘«. O Voltairu je pozneje, ko je »spoznal njegov ogromni genij«, mne- nje spremenil, za Goetheja pa se ni nikoli posebno ogrel in vselej je mnogo bolj cenil Schillerja, »prvaka vseh nemških pisateljev«.

Marsikdaj pa je tudi že v zgodnjih letih zadela njegova sodba v črno. Veliko bolj kot Tasso, Dante in Ariosto ga je mikal španski vitez Don Kihot, mnogo prijetnih ur mu je dal študij staroindijske književnosti, predvsem pa ga je očaral Shakespeare: »To pa pomin- nim dobro, da mi ni prišel iz rok v šesti in sedmi šoli božanstveni edini Shakespeare. Ta ni le vir, ampak cel ocean velikih in lepih misli na resno in šaljivo plat... Človek bi moral ljubiti in spošto- vati Angličane že radi tega edinega pesnika... Takrat mi je impo- nirala najbolj njegova univerzalnost in objektivnost...«

Še marsikatero delo ga je navdušilo v dolgih letih njegovih študij in marsikatero ga je odvrnilo; dolgo vrsto opomb, ki jih je pisal svojemu prebiranju na rob, pa je sklenil z besedami, ki pove- ličujejo slovansko književnost: »Bolj nego Schillerja in Rousseauja, Shakespeara in Goetheja, Cervantesa in Danteja čislam in častim, ljubim in obožavam jaz nesrečnega Franceta Prešerna in skrom- nega prebivalca Jasne poljane, srečnega Rusa Leva Tolstoja. Ta dva navzoča, vzornika dokazujeta, da je naš narod že do zdaj silno na- predoval in nam dajeta trdno poroštvo in verno jamstvo, da ga čaka še veliko večja, svetlejša in slavnjejša bodočnost.«

Res je Trdina Prešerna že zelo zgodaj obožaval in res je tudi, da ga je že v svojem mladostnem Pretresu slovenskih pesnikov prav ocenil; vendar se zdi, da je svojo vlogo pri tem, kako je »povrnil Prešernu slavo, ki mu gre, da je naš največji pesnik«, le nekoliko precenjeval. Že v istem mladostnem spisu je namreč krepko po- nik Novic je brez dvombe Koseski... Kar zadene pesniško vrednost časa, temveč v nekaterih pogledih tudi nad — Prešerna! »Prvi pes- vzdignil tudi Koseskega, ne le nad vse pesniške sopotnike tistega samo na sebi, ne moremo sicer Koseskega pevcu Sonetnega venca in Krsta pri Savici predpostaviti... pa kar zadene jezik pesmi, kar zadene lepoznanstvo celega sestavka, kar red misli in smislov, mo- ramo pa brez pomišljanja Koseskega prvega slovenskega pisatelja imenovati in ga tudi po tej plati nad Prešerna povzdigniti... Videli smo tu prekrasen razcvet svoje materinščine, videli neskončno vi- sokost, krepkost in lepoto svojega jezika.«

Še večkrat je Trdina patetično razmišljal o Koseskem in v istem stavku, ko je pripovedoval o tem, kako ga je prevzel Prešernov Krst

pri Savici, je brez zadrege priznal, da ga je še bolj navdušila — Koseskega Začarana puška! Svoji sodbi, da »ne stoji niže kot Schiller, Chamisso, Deržavin in sploh poeti, katere je tako srečno in umetno pretolmačil nam Slovincem«, je pozneje sicer res zapisal na rob »Ha ha ha!«, še v predsmrtnih pismih doktorju Dergancu pa znova piše, da je posebno rad bral Koseskega »zvonke in gladke distihe, ki so mi zdeli, in to po pravici, mnogo lepši od Prešernovih.« Res je imel v mislih samo prvo dobo njegova dela (do leta 1850), za tisti čas pa je vselej štel Koseskega »v prvo vrsto slovenskih pesnikov« in je bil »popolnoma uverjen, da ga bo genij našega naroda . . . postavil zopet za vselej na tisto mesto, katero si je pošteno zaslužil« — na mesto, s katerega ga je vrgel Fran Levstik.

Čudno je, pa je vendar res: glasna retorika, s katero je ovijal Koseski svoje verze in domoljubni pripev teh verzov sta od začetka do konca branila Trdini, da bi dobojeval v sebi pravdo med njim in Prešernom.

III

Domala vse te misli, poglede na svet ter sodbe o družbi, o človeku in o sebi je razgrnil Janez Trdina v svojih široko zasnovanih memoarskih spisih. Z njimi je odprl v naši književnosti novo, v taki obliki še skoraj neznano literarno zvrst; z njo je svoje pisateljevanje že v otroški dobi začel, z memoari se je ukvarjal v zrelih letih in z avtobiografskimi pismi je sklenil svoje delo nekaj tednov pred smrtjo.

Bralca, ki skrbno spremljata ta poglavja Trdinovega dela, ki prebira najprej njegove mladostne zapiske, potem Spomine, napisane po prezgodnji upokojitvi in natisnjene šele v naših dneh, pa spet Hrvaške spomine ter Bachove huzarje in nazadnje Moje življenje, ki ga je pisal Trdina v tako pozni jeseni, da je videl natisnjena le še prva poglavja v Zvonu — takega zvestega bralca bo pogosto utrujalo ponavljanje istih zgodb in dogodkov, izmed katerih bo na te ali one celo štirikrat naletel. Vprašal se bo prav gotovo, zakaj je Trdina tolikokrat zastavil pero od začetka in zakaj ni že prve redakcije končal in skrbneje pripravil za objavo. Čudil pa se bo nemara tudi, ko bo naletel pri sicer istih zgodbah in poročilih na tako različne razplete ali včasih tudi na bistveno spremenjene, po navadi bolj ugodne črte v značajih pisateljevih življenjskih sopotnikov.

Na prvo vprašanje je zapisal zanesljiv odgovor že Janez Logar, urednik nove izdaje Trdinovega Zbranega dela, ki je vso stvar takole razložil: »V naši kulturni, politični in gospodarski zaostalosti,

v naši ožini je iskati vzroka, zakaj je Trdina svoje spomine koncipiral kar štirikrat in zakaj nobeden teh tekstov ni dozorel do tiste popolnosti, zaokroženosti in sočnosti, kot bi lahko, če bi bilo odvisno samo od pisateljve volje in njegove iskrenosti in resnicoljubnosti.«

Iz teh besed tudi že lahko sledimo drugemu razlogu, zakaj je pisatelj svojim memoarom pozneje tako rad nakrhal ostrino: Spomini, to se pravi prva redakcija, je obležala v založnikovih predalih; ko so bili natisnjeni Bachovi huzarji, ni bilo zaželeno, da bi bila taka tudi snov drugega zvezka Zbranih spisov; recenzenti knjigi niso bili posebno naklonjeni; celo Cankar se je izognil sodbi tako, da je v kritiki Bachovih huzarjev pletel vence Trdinovim bajkam, o knjigi sami pa ni rekel nobene besede. Že sama želja, da bi vsi ti memoari ne bili napisani le za olajšanje vesti, je zahtevala marsikatero, pa četudi ne bistveno koncesijo založniku, kritiki, družbi. Celo vrsto takih primerov bi lahko navedli; niso toliko važne tiste drobne variante v posameznih zgodbah, ki jih je vpletal pisatelj, na primer tista o »izpitu« za »Bildungsverein«, bolj čudno je, zakaj je na primer v Bachovih huzarjih zapisal, da se je »že prvi mesec v Varaždinu prav udobno ustanovil in privadil«, ko beremo v prvih

Francka Stare, Trdinova nepozabna
mladostna ljubezen

Spominih vse drugačno poročilo ne le o prvem mesecu, temveč o celem polletju. Še bolj preseneča, da so podobe varaždinskega ravnatelja in profesorjev narisane skoraj vseskozi svetlo, medtem ko so imele prej marsikatero pego. In tako naprej.

Kljub takim opombam pa kajpada velja, da so vsi Trdinovi memoarski spisi redke primer pogumnega, odkritosrčnega pisanja, dragocena in stvarna podoba dobe in razmer v letih Bachovega policijskega režima, pa tudi let pred njegovim nastopom in za njim; noben roman ali zgodovinska študija ne iz tistih ne iz poznejših dni je še ni s tako naravnimi barvami in tako plastično upodobila.

Trdina je zapisal tudi vse tisto, kar je vedel, da drugi v svojih avtobiografijah opuščajo. »Moj namen je,« pravi že v prvi varianti Spominov, »pokazati bralcu (NB če bodo knjižice katerega našle) pravo podobo samega sebe in drugih, s katerimi sem občil, da se vidi, kaj smo delali, s čim se zanimali, kako grešili, kako se pehali bodi na dobro ali na slabo plat.«

Za vse Trdinove avtobiografske spise veljajo te besede, najbolj pa vendarle za tiste, v katerih so bile zapisane. Prav zaradi tega bodo morebiti ravno prvi Spomini, čeprav so manj literarno gojeni in napisani v manj izbrušenem slogu, ohranili že zaradi svoje, če lahko tako rečemo, brezobzirne odkritosrčnosti najbolj trdno svojo veljavo tudi še v prihodnjih dohah.

Trdina je prav dobro vedel, da »niso te bukve ne katekizem ne kaka pobožna čitanka, ampak popis resničnih zgodb iz človeškega življenja«, zato »ne more biti drugače, nego da se pripoveduje mnogo grdega, napačnega in sramotnega.« Mislil je tudi, da piše svoje knjige za ljudi, ki jih bodo prebirali s kritičnim razumom, kajti za »kmete in nezrelo mladino moje knjige tako niso pisane.«

Trdina sam se je nad marsičem, kar je srečal na svojih poteh kot študent in profesor, hudo zgražal, kdaj celo bolj, kakor je bilo potrebno. Prav ta črta v njegovih samoizpovedih je nagnila Cankarja, ki je menda edini bral rokopis prvih Spominov, da je zapisal k svoji sicer zelo ugodni sodbi tudi opombo: »Ali kazi ga, da nikoli ne more zatajiti starokopitnega šolmaštra, ki hodi po svetu in ponuja lepe nauke kakor Ribničan rešeta.« Ta moralna občutljivost, ki je tesnila v erotičnem pogledu malo kasno dozorelega moža, pa ga ni ovirala, da ne bi pri vsem odporu do podobe sveta, kakršna se mu je kazala, te podobe na vso moč odkrito in nadrobno, včasih že kar naivno nadrobno in naivno odkrito popisoval, tako da je v nekaterih odstavkih obilo komičnih momentov prav zaradi presenetljive resnosti, s katero je Trdina nekatere delikatne reči popisoval.

Če gledamo danes na take odlomke v njegovih memoarih in upoštevamo, v kakšnih časih so bili napisani in celo objavljeni, in če hočemo biti le malo pravični, se ne smemo preveč čuditi, da so naleteli tudi na odpor. Ta se je razplamenel zlasti takrat, ko je objavil Slovan Trdinovo popisovanje nравnosti pri Slavoncih: upepelil je Trdinovo delo in ko bi se urednika liberalne revije ne uklonila pritisku katoliške desnice, bi upepelil tudi njuno revijo.

Res je, kar je zapisal urednik Zbranega dela: »Trdinovi Spomini so svojevrsten dokument dobe in človeka, dokument, kakršnih ima naše slovstvo malo.«

Trdinovi memoari pa so tudi sicer svojevrstno, res še ne do kraja izbrušeno, pa vendar lepo in tehtno literarno delo.

IV

Jedro Trdinovega literarnega dela pa so kajpada njegovi čisti pripovedni spisi, predvsem prelepi venec »Bajk in povesti o Gorjancih«.

Sla po spoznavanju narodnega blaga se je obudila Trdini že v otroških letih: »Kot otrok sem bil tudi med vsemi vrstniki moje vasi gotovo najbolj radoveden, željen slišati kaj novega, kaj posebnega, najraje pa kaj o vojskah, o Napoleonu, kralju Matjažu, o Turkih ali pa tudi kako narodno pripovedko, uganko ali kaj takega. V tem, kar sem poslušal in zvedel takrat, so korenine vsega, kar sem še pozneje najraje delal, bral, pisal, učil se, mislil, trdil, branil, ljubil ali sovražil in zaničeval. Malokatero dete zna toliko narodnih pravljic, kakor sem jih znal jaz: mnoge sem dal pozneje natisniti, ali večkrat manj ali bolj spremenjene, kakor mi je prišlo ravno na misel: nekaka prirojena subjektivnost mi ni dala pripovedovati le to, kar sem zvedel iz narodovih ust.«

Najlepše bajke in pripovedke pa so mu narekovala zrela leta, ki jih je preživel pod Gorjanci, pod čudovito »Kukovo goro«, ki mu je dajala vedno nove misli in pobude: »Bolj nego vse druge dolenske gore sem ljubil naše znamenite Gorjance... Gorjanci so se mi priljubili posebno zato, ker niso enolična gora, ampak polni razlik in izpremen, tu divji, tam ljubki, idilični, tod kamnita puščava, ondi prekrasen obširen cvetnik... Mene je to hribovje tako očaralo, da sem si ga izbral za domovino svojim bajkam in povestim... Vse te bajke so se zarodile v moji fantaziji, ali v narodnem duhu, poleg narodnih nazorov, spominov in poročil. Z njimi sem hotel zopet oživiti staro narodno slovstvo, to je, narodne pripovedke, ki bodo

skoro zginile z lica slovenske zemlje, zato ker se niso razvijale, nego so ostale vedno enake. Trudil sem se, da stare narodne nazore pomnožim in obogatim z idejami napredujočega časa: z rodoljubjem, svobodoljubljem, slovenstvom, slovanstvom, s hrepenenjem po sveti in vseh drugih zakladih, ki pospešujejo človeško blaginjo.«

S tem je zapisal Trdina hkrati že tudi program in razlago svojemu delu; odmeril je svoj delež pri teh »narodnih« bajkah, to se pravi, povedal je, da ni zapisovalec narodnega blaga, kar je bilo takrat zelo v modi in kar je Trdina rad celo dobrohotno ironiziral, pa tudi ne poustvarjalec, temveč ustvarjajoč umetnik: »Ne bom dejal, da v teh bajkah ni nobene narodne pravljice, ali njih glavni vir so misli in čustva, katera je vzbudila v meni slavna gora, ki se zove Gorjanci.«

Zato je tudi svet škratov in gorskih vil, čarovnic in poljudi ter bitij iz krščanske mitologije samo en, v poznejših bajkah in zlasti povestih celo samo drugotni element. Bolj in bolj se uveljavlja v njih preprosti človek iz komaj preteklih ali celo sedanjih dni, vse bolj jasna postaja satira proti vsem tistim, ki temu Trdinovemu človeku niso dali živeti vredno življenje: ostankom fevdalne gospode, birokraciji in katoliškemu kleru je namenjena Trdinova ost.

V tistih malih, lepih bajkah gorjanskega venca, ki so najpoprej stekle izpod Trdinovega peresa, je še mitologija poglavitno gibalo. Tak je Cvetnik, taki so Velikani, Vila in še nekateri redki primeri Trdinovega dela, ki so bili v obdobju med obema vojnama znova natisnjeni in so jih dajali celo šolarjem v roke. Pa že niti tu se ta nepomirljivi sovražnik vsega tujega, kar se je hotelo uveljaviti in zagospodovati na slovenskih tleh, ni mogel ogniti želji, da ne bi zbedel vsaj s peresom. Nepcmenben, pa zelo značilen primer iz Cvetnika: v prvotnem zapisu bi brali, da je črnomeljska gospoda hudobna in beraška; ko je pripravljaj bajko za tisk, pa je zamenjal Črnomelj s Kočevjem in tako obrnil ost proti tujim naselnikom na naših tleh.

Nekaj za tem je objavil Trdina svojo Kresno noč, eno najznačilnejših in najboljše napisanih, pa kajpada tudi najostrejših iz gorjanskega venca. Prijatelji so mu dajali zanjo veliko priznanja in ob njej mnogo spodbud, sovražniki pa, ki so že dlje čakali ugodne priložnosti, so kaj lahko uganili, komu je namenjena ta »bajka«. Vsi so našli v njej svojo podobo: dolenjski graščaki s samim grofom Auerspergom — Anastazijem »Zelencem«, policijskemu režimu vdani šolmaštri, prošti in nazadnje tudi — kmetje sami.

D drugega za drugim je pripeljal v Kresni noči pred obličje peklenškega poglavarja in jim dal pripovedovati svoja zaslužna dela. Proštu-graščaku je naložil takole izpoved: »Imel sem samopašnega podložnika, ki se je ustil, da ni dolžan tlake delati, ker je niso delali niti spredniki. Dal sem ga mazati in ker je gonil vedno isto, da ni tlačan, sem dejal: Le še, le še! Brisali in božali smo ga, dokler ni utihnil. Utihnil je pa zato, ker je bil — mrtev!«

Satan je prošta objel »v znamenje in dokaz svoje zadovoljnosti«, potem pa je spregovoril »učenik v Novem mestu« prav o tisti boleči rani takratne vzgoje, ki jo je Trdina sam v letih učiteljske službe najbolj občutil in najbolj mrzil: »Dijaki se ne nauče od mene dosti koristnega, ali odgajam jih zdušno za podle, preponižne sluge in

Kip Janeza Trdine na stebru spomenika,
delo akademskega kiparja M. Keršiča

KNJIŽNICA
DOMŽALE

P. O. 2

D 441/88

izdajalce. Kdor hoče mladino korenito izpriditi, ji mora izruvat iz srca najprej prirojeno prijaznost, zaupljivost in odkritost. Zato jim ostro zapovedujem, da se morajo neprenehoma slediti, opazovati. tožiti in osvajati.«

Ne samo prošt in učenik, domala vsi, ki jih je srečal Trdina na svojih dolenskih poteh in že prej, bi mogli najti svojo podobo med zborovalci na Kleku. Čisto nazadnje je po junaku Martinku povedal svoje tudi še neprebujenemu dolenskem kmetu. Ko kmetje na koncu povesti ponujajo svojemu rešitelju, naj bo zdaj on njihov gospodar in graščak, jih Martinek ponosno zavrne in odide v svet: »Enega jahača ste se iznebili, pa si že iščete drugega, da bi vas tlačil. Hotel sem do smrti pri vas ostati, ali zdaj ne maram: pri takih tepcih me je sram živeti.«

Še z mnogimi primeri bi lahko pokazali na jedro vseh teh Trdinovih bajk in povesti. Ena najznačilnejših, Peter in Pavel, je zabavna zgodba, pa hkrati prava študija kmečkih razmer izza tlačanskih dni in spet — bridka satira. Tudi ob tej priložnosti ima Trdinova satira ost na obeh konceh: v Pavlovi zgodbi meri na gospodo, saj je bistroumni fant lepo izkoristil svojo enodnevno oblast, v Petrovi pa je pokazal klavrn uspeh kmetove vlade, saj je bilo v enem samem dnevu tepenih več tlačanov kot pod oblastjo pravega grofa vse leto in so se ob njej »baje slovenski podložniki nehali jeziti na nemške oblastnike«.

Ni težko razumeti, če se le malo vživimo v takratne razmere, da so sprožile te vse preveč žive, vse preveč resnične in vse preveč sodobne »bajke« silovite viharje, ki so zaigrali nad glavo Zvonovega urednika in samega avtorja. Zadevo so zanesli, v izkrivljeni podobi seveda, celo v dunajski parlament, doma pa so pisali, da so »Trdinove bajke in povesti prava kloaka, v katero se zliva vse, kar se da misliti najbolj cstudnega in kosmatega — prava ‚kvintesenca‘ mladoslvenskega liberalstva!«

Uredniški predali so se Trdini spet zaprli. Njegov načrt, da bi napisal sto bajk, ni bil uresničen niti do polovice. Dolga leta je snoval dolenski samotar, daleč od hrupa in spletk, šele pozno v jeseni so starčka znova zvabili, naj bi dal svoje bajke in povesti v knjigi med ljudi. Obotavljal se je spričo vseh izkušenj prejšnjih let, nazadnje pa se je le trmasto odločil: »Od konca me ta reč ni baš mikala, ali zdaj bi spravil prav rad v javnost svoje ‚bajke‘ že zato, da ujemim z njimi nekatere možakarje, ki niso le nasprotniki našega naroda, nego i sovražniki človeškega razuma in prave pameti...«

Iz te misli se je rodila prva izdaja Zbranih spisov Janeza Trdine, ki je začela izhajati v zadnjih letih pisateljevega življenja in bila zaključena, ne da bi izčrpala zapuščino, po avtorjevi smrti. V njej so bile znova natisnjene tudi gorjanske bajke, ta po Cankarjevih besedah »najlepši in najzrelejši sad slovenske proze«.

V

Če bi nadrobno pregledali bibliografijo Trdinovega dela, bi videli pred seboj nenavadno pisan mozaik. Tudi verze je pisal, čeprav so ostali ti njegovi redki poskusi skoraj neopaženi, in celo na dramo je nekajkrat pomislil ta sicer tako izraziti pripovednik; pisal je zgodovinske knjige in dolgo vrsto temperamentnih časnikarskih poročil; članki, portreti, kritike in razprave se prepletajo z bajkami in pripovedkami; predvsem pa sta zanimali Trdino dve stvari: doba, okolje in ljudje, med katerimi je tekla njegova življenjska pot, in življenje ter delo preprostega človeka, njegovi običaji, jezik in predvsem značaj. Iz prvega hotenja so zrasli predvsem Trdinovi memoarski spisi, njegovo drugo zanimanje pa je dalo vrsto literarnih del, ki so po svojem jedru narodopisna. V načrtu je imel obširen etnografski opis slovenskega ljudstva na Dolenjskem, v tej »glavni in najčvrstejši koreniki Slovenstva«. Svoje zamisli žal ni nikoli do kraja izoblikoval, iz nabranega gradiva pa je zrasla druga knjiga, ki je s prej snovano vendarle v rodu. Izprehod v Belo krajino, knjiga, ki jo je napisal nekaj let za tem, ko se je razočaran umaknil hrupu velikega sveta. Trdina je preživljal ta leta kot štiri-desetletni upokojenec v bližini svojih Gorjancev. Obhodil je tisti čas, kot sam pripoveduje, skoraj vse dolenjske kraje od Višnje gore do Metlike, od Krškega do Ribnice in Kočevja. Potekal mu je v pogovorih z ljudmi in v opazovanju njihovega delavnika in praznika; to so tista leta, ko je dozorevalo v Trdini gradivo za mnoge njegove spise in je dal nekaterim že tudi literarno podobo, pa čeprav bi takrat in še veliko pozneje zaman iskali kjerkoli njegovo tiskano besedo.

Izprehod v Belo krajino, ki je bil napisan nekje na sredi med Dnevopisom in Mojim življenjem, v Trdinovih zrelih in še krepkih moških letih, združuje pravzaprav vse značilne elemente njegovega dela. Zato bi bilo zanjo težko poiskati literarno karakteristiko. Mnoge misli so v njem, ki jih je narekovalo njegovo lastno življenje, torej je tudi ta knjiga v nekem smislu avtobiografska ali vsaj memoarska; marsikaj nam pojasnjuje življenje tistih in prejšnjih

dni doma in tudi zunaj naših meja, kar daje knjigi do neke mere značaj zgodovinskega dela, pa čeprav bi kritičen znanstvenik to ali ono Trdinovo ugotovitev zavrnil ali se ji celo nasmehnul. V svoje lagodno pripovedovanje in opisovanje je vpletel dolgo vrsto veselih in resnih zgodb, povesti in tudi gorjanskih bajk; knjiga je tako tudi literarno delo v ožjem pomenu besede, pa čeprav pisatelj nekje sam z vso kritičnostjo piše, da je objavil te bajke »prosto in ob kratkem, brez mika poetične besede in zgovornosti, katerega bi bile vsaj nekatere vredne«. Predvsem pa je Trdinova knjiga lepo narodopisno delo, »najlepše v slovenskem jeziku napisano folkloristično delo«, kot je to priznala kritika ob knjižni izdaji, žal šele več let po avtorjevi smrti in štiri desetletja za tem, ko jo je Trdina zasnoval.

Knjiga razpada v tri dobro vidne dele, čeprav jih pisatelj sam ni ločil med seboj. Samo prvi del je to, kar pove ime: izprehod v Belo krajino, pot od Novega mesta skozi vasi in mimo gradov, skozi Podgorje in preko Gorjancev v deželico na oni strani. Prehod k drugemu delu je niz bajk o Gorjancih. V drugem delu knjige se seznanimo z Belo krajino samo in predvsem spet — z značajem Belokranjcev. S tretjim delom pa je Trdina nekako zašel s svoje poti: vodi nas po nemških deželah, po Češkem in Hrvaškem in tja do Alzacije in Lorene v vzhodni Franciji. Z Belo krajino nas veže zdaj komaj še to, da pripovedujejo te zgodbe krošnjarji, ki jim je tekla zibelka v Beli krajini, pa čeprav svoje deželice leta in leta niso videli. Pa tudi te zgodbe so, malo dolgovезne sicer, po svoje zanimive in v njih je povedal pisatelj, pogosto skozi usta krošnjarjev, marsikatero bridko in grenko resnico o tistih dneh.

Čeprav se res zdi, da je pisatelj v drugem delu zašel s prej načrtane poti in je menda pozabil celo na naslov — zato delo tudi nima ne pravega razpleta ne zaključka — gre vendar za zanimivo, lepo in svojevrstno delo, za redke primer literarnega narodopisnega dela v naši književnosti. Kdaj pa kdaj nas res stari profesor po nekaj minut dolgočasi s svojim moraliziranjem, veliko več pa je v njegovem delu tistih mest, ki jih preveva žlahtna vedrina in redki dar, s katerim je znal Trdina prisluhniti ljudskemu značaju in ga tudi v knjigi popisati.

VI

Trdinovo delo še ni do kraja zbrano.

Schwentnerjeva izdaja njegovih spisov, ki se je kar se da skrbno ognila skoraj vsem memoarom, je zastala že nekaj pred

prvo svetovno vojno, ne da bi izčrpala bogato zapuščino takrat že umrlega pisatelja; njegova podoba v teh desetih zvezkih je ostala nepopolna in le z ene strani osvetljena.

In vendar je bil Schwentner edini, ki je Trdini odprl pot v svet. Leta med obema vojnama so njegovo delo domala prezrla. Niti ena Trdinova knjiga ni bila v vsem tem času znova natisnjena, kaj šele, da bi kdo pomislil na novo ali celo popolno izdajo Zbranega dela, Vse, kar so v teh dveh desetletjih objavili iz Trdinove zapuščine, so nekatere »najmanj nevarne« med prvimi gorjanskimi bajkami, ki so raztresene tu in tam po šolskih berilih.

Zato je toliko bolj dragocena pobuda, ki jo je dala takoj po zadnji vojni Državna založba Slovenije. Spričo odnosa, ki ga je kazala prejšnja doba, je več kot značilno, da je Trdina dosegel do danes že enajst zvezkov Zbranega dela. Razumljivo je, da zaradi obsežnosti zapuščine in zaradi volje založbe, da bi natisnila delo neokrnjeno, izdaja še ni zaključena, daje pa nam vendarle tako z objavljenimi besedili, kakor z nadrobnim komentarjem že zdaj pregledno in jasno začrtano podobo Janeza Trdine.

Vendar pa njegovo delo do zdaj še ni do kraja ocenjeno.

Schwentnerjeva izdaja je bila brez komentarja. Vse, kar so napisali o Trdini za njegovega življenja ali ob smrti, je bilo več ali manj priložnostno. Med obema vojnama ni bilo natisnjeno nobeno kritično delo o njem. Od treh disertacij, ki so se pomudile ob njegovi osebnosti, sta ostali prvi dve v rokopisu, tretja pa, ki je bila natisnjena med okupacijo, je dala izkrivljeno podobo Trdinovega značaja in njegove vloge v družbi.

Z mnogimi nadrobnostmi iz pisateljevega življenja in z marsikatero črto njegovega značaja se je utegnila seznaniti javnost šele prav v zadnjih letih. Doživetje svoje vrste sta bila že prva dva zvezka Zbranega dela, prvi in najpristnejši zapis Spominov; nekatere značilne, prej še ne objavljene Trdinove besede smo slišali v radijski spominski oddaji, ki jo je pripravil urednik Zbranega dela Janez Logar ob petdesetletnici pisateljeve smrti. Tudi objava nekaterih prej neznanih pisem, ki jo je pripravil za prvi Mengeški zbornik Ivan Vidali, je odkrila ali vsaj jasneje osvetlila nekatere poteze Trdinovega portreta iz novomeških let, poteze, ki izpričujejo, da je bil tudi takrat Trdina le na pogled vase zaverovan samotar, v resnici pa živ človek, ki je z zanimanjem in celo z ihto spremljal iz svojega zatišja vrvenje sveta.

Iz vseh teh in takih dokumentov in iz nadrobne analize Trdinovega literarnega dela samega bo zrasla njegova monografija, končna

in veljavna sodba o tem velikem in svojevrstnem ustvarjalcu. Nekateri zaključki v njej bodo nemara blizu tistim, ki jih moremo zapisati že zdaj:

Trdina je bil »trdina« le po imenu in po najbolj zunanjih potezah svojega značaja in temperamenta; pod to trdo skorjo je utripalo nenavadno mehko srce, ki je ohranilo kljub vsem grenkim izkušnjam prav do zadnje ure ljubezen do sveta in vero v človeka.

Bil je neuklonljiv zagovornik svobode in demokracije že takrat, ko sta bili to nevarni besedi in sta radi križali pot tistemu, ki sta ga vodili. Trdina jima je ostal zvest tudi tedaj, ko so ga najbolj preganjali, saj je celo v svojem »zagovoru« pred profesorskim zborom na Reki odločno povedal: »Priznajem, da sam slobodnjak i da ostajam takav do zadnjega hipa.«

Nadvse nad je imel mladino in hotel ji je dati svojih misli. Zato se je moral ločiti od nje prav tedaj, ko si je najbolj želel dela z njo, saj je še prav zadnje leto na Reki zaupal svojemu dnevniku besede: »Danes začne se zopet moja šola, jelo je teči enajsto leto mojega življenja, dela in veselja v hrvaškem primorju. Bodi mi pozdravljen od srca ti drugi decenij! Videl me bodeš na tistem borišču, na katerem sem dovršil prvega!«

Ne samo živel in učil, tudi pisal je Trdina tako in samo tako, kakor mu je govorilo srce: »Pero mi ne piše ad usum delphini; izročil sem se in v zapisal vodnici Resnici in boginji Kritiki: te sta moji edini avtoriteti.«

Taka načela so ga vodila ne le pri pisanju memoarskih spisov, temveč tudi pri čistem literarnem snovanju: z brezobzirno roko je odkrival v svojem poglavitnem delu, v »Bajkah in povestih o Gorjancih«, tako podobo sveta, kakršna se mu je kazala na njegovih poteh.

Vse te misli pa je znal povedati v čisti in žlahtni govorici; znal je mojstrsko prepletati motive, ki so še živeli v ljudstvu in ki jih je s svojo domiselnostjo na novo oblikoval, z živimi in stvarnimi, s humorjem in tudi z bolečino pretkanimi podobami svojega sveta.

Zato bo ostal po motivih in slogu svojevrsten mojster slovenskega leposlovja, ljudski pisatelj v najbolj plemenitem pomenu besede, o katerem je Cankar takole povedal: »Drugi so pisali za narod, Trdina piše iz njega.«

To velja predvsem za »Bajke in povesti o Gorjancih«. Ko bi ne napisal Janez Trdina nobene druge knjige, bi ne bila njegova pisateljskega podoba nič manj pomembna. Zato ponavljam misel,

s katero sem pred leti sklenil spremne besede k mladinski izdaji te knjige:

Kdor bo pisal končno sodbo o Janezu Trdini, bo moral postaviti prav njegove »Bajke in povesti o Gorjancih« ob najvišje vrhove slovenske proze: ob Levstikovega Martina Krpana, ob Cankarja, ob Prežihove Samorastnike.

Dušan Moravec

JANEZ TRDINA KOT POPOTNIK IN PLANINEC

Za generacijo našega rodoljubnega izobraženstva, ki je dorasčala sredi prejšnjega stoletja, ko se je pripravljala in izvedla revolucija po raznih evropskih deželah in tudi v Avstriji, je značilno, da je vse njeno zanimanje uprto v življenje in mišljenje ljudstva in v živo naravo, ki to ljudstvo obkroža in mu daje vsakdanji kruh. O tem priča delo pisateljev, ki so začeli nastopati okrog leta 1848 in uvajati v slovensko književnost ljudsko izročilo (Luka Svetec, Matija Valjavec, Janez Trdina in drugi), o tem pričajo prva pomembna naravoslovna dela naših znanstvenikov te dobe, zlasti celotno delo Franca Erjavca. Zanimivo je, da je celo za tega raziskovalca narave svet v višinah, kjer ni več vode in bujnega zelenja, »neizrečeno pust in žalosten«. Nič ni čudnega, da je tudi Janeza Trdino zanimal v prvi vrsti le svet, v katerem diha bujno ljudsko, živalsko in rastlinsko življenje. V strme skalne višine, ki mikajo današnjega turista in gornika, tudi njega ni vleklo.

Kakor se je Trdinova demokratična miselnost oblikovala že v najnežnejših letih v domačem družinskem in vaškem okolju in se utrdila pozneje v dijaških letih ob branju domačih piscev in opazovanju življenja vsega slovenskega ljudstva, tako moremo trditi, da so se tudi Trdinov odnos do narave, njegov smisel za lepoto pokrajine, ljubezen do lepot vse naše zemlje vzbujali ob prvih vtisih v domači vasi in njeni okolici in se nato utrjevali v dijaških letih, ko se mu je razširilo obzorje prek rojstne vasi v daljno okolico in nato na vso Slovenijo.

Mengeš nudi že iz ravnine prelepe panoramske poglede na vse strani: na jugu proti Krimu in Dolenjskemu gričevju, na vzhodu proti zasavskemu hribovju in proti severu na vence visokega alpskega predgorja in na strme, čudovito oblikovane vrhove Kamniških Alp ali Grintovcev, Karavank in Julijskih Alp.

Z male vzpetine nad Mengštem, z Gobavice, kamor je Trdina zahajal že v najnežnejših letih, je ta razgled še veličastnejši, saj zajema vso kamniško-mengeško ravnino z neštetimi naselji, gradovi, cerkvicami, vzpetinami, gozdovi in tokavami, nad njimi pa celoten

venec gora od alpskega predgorja na zahodu prek Julijcev, Karavank, Kamniških Alp in njihovega predgorja do zasavskih hribov s Kumom in do Dolenjskega gričevja s Krimom ter Gorjanci in Rogom v ozadju.

To čudovito lepoto je užival sprejemljivi Trdina od otroških let v najrazličnejših dnevnih in letnih dobah, v vseh mogočih barvah in osvetljavah in ni prav nikako čudo, da se mu je za vedno vtisnila v spomin in mu odprla srce za živo naravo in njene čare. Že kot otrok se je najrajši sam mudil zunaj in opazoval naravne pojave.

»Mnogi otroci,« pripoveduje sam, »pohajkujejo sem ter tja po tujih hišah in delajo ljudem škodo in nadlego, ali pa beračijo nesramno za kruh, sadje itd. Za take stvari sem bil pa jaz premoški, ostal sem najraje doma, ceneč dcmačo nad vsako drugo hišo; če sem šel od doma, pa sem zahajal najraje na domače polje, na domače pašnike, v domače gozde. Najljubše mi je bilo, če nisem imel veliko ali pa tudi nobene tovarišije ne. Kar pomnim, sem imel vedno tako voljo, da živim sam zase, vedno so se mi studila velika društva, in če se je v njih gostilo, pelo itd. V samoti samo sede ali stoje se je najlaglje in najraje vselilo malo dete, mladi človeček, velike, zmemrom stare, ali obenem mlade narave božjega sveta. O, s kakim veseljem sem gledal prve marjetice, posebno tiste z rdečim vencem, kako pazljivo sem iskal prvih vijolic, in zagledavši jih, sem stal, čudil se lepoti, se pripognil in duhal, ali se mi je zdelo skoraj škoda, katero utrgati. Snežnobelo ali pisano cvetje po jabolkih, češpljah, hruškah, me je veliko bolj veselilo kakor zrelo sadje, čeprav sem bil sladkosneda... Po cele ure sem hodil ob Pešati ali pa sem stal ob kakem potoku in studencu in motril valove in poslušal šum, mrmranje in šepetanje deroče vode. Nekaka sveta groza pa me je obdajala, če sem prišel na goro, v gozd, v zeleno tihoto; plašno sem pazil na vsak zaškrip vej, šušljanje perja, zašum v listju ali drevju, prišedši od kake lazeče živalce, skakajoče veverice; nebeško sladko mi je zadonel na uho vsak glaš gnezdo si zbirajoče ali mlade pita-joče ptice in ptičice, tu žizkov, ondi liščkov in grilčkov in drozgov in dleskov itd. Celo mah in praprot sta se mi dozdevala tako zelo zelena, umetno zraščena, kakor da bi bila tisti hip prišla iz stvarnikovih rok.« (ZD* I, 37—38.)

Iz te otroške dobe se je Trdina še v pozni starosti spominjal, kako rad je šel v gozd po jagode ali pa z očetom po drva v gozdove

* ZD = Janez Trdina, Zbrano delo I. — (1946 —). Doslej izšlo 11 knjig.

Žeček, Hrastovec, Ledgarico, Šumberk, Rašico. (ZD I, 38; Mengeški zbornik I, 194.)

To mirno življenje in uživanje narave je pretrgala odločitev, da pojde Janez v šole. Najprej so ga odpeljali v Kamnik, a ker se otrok s samostansko pedagogiko, ki je temeljila na skrivni tožbi, osebnih simpatijah in antipatijah ter palici, ni mogel sprijazniti, se je uprl in jo kmalu primahal peš domov. Naslednjo jesen so ga naložili na voz in ga odpeljali v ljubljanske šole (1840). »Zbogom,« je zapisal pozneje Trdina o tem dogodku, »zbogom hiša, loka, vrt, gora mojih očetov, naša tovarišija je raztrgana, videli se bomo še, toda malokdaj, nikdar več pa ne tako presrečno, tako bratovsko prijazno kakor prva otročja leta, ko smo bili tako rekoč zraščeni, da si nisem mogel misliti na sebe brez vas ne vas brez sebe.« (ZD I, 67.)

Z odhodom v ljubljanske šole se je začelo Trdinovo popotništvo. Med šolskim letom je pridno študiral, mnogo bral in si temeljito razširil svoje duhovno obzorje. Vendarle je še našel čas, da se je po cele ure mudil v bližnjih gozdovih, zlasti na Rožniku. Ob prostih dneh ali počitnicah pa je popotoval sam ali s tovariši peš proti domu; pot ga je vodila navadno čez Ježico, pogosto pa je krenil s sošolci in tovariši najprej do Beričevega in Dola, kjer ga je zlasti zanimalo življenje savskih brodnikov, in od tod šele domov. Dolska dolina in njeni prebivalci so se mu priljubili tako, da je v letu 1850 napisal za »Ljubljanski časnik« celo nekaj dopisov iz dolske doline in v njih opozarjal na razna gospodarska vprašanja v zvezi s propadom savskega brodnitva, na prebujo narodnega duha itd. Savski brodniki, ti večni popotniki, so ga tako zanimali, da jih je še pozneje rad popisoval, ker jih je pogosto srečeval v hrvaški Posavini.

O počitnicah je v gimnazijski dobi prebil večino časa pri teti Česnovki v Lukovici, a vendarle dobil časa za razne izlete na lepe gore s prostornim razgledom (ZD I, 211), za obiske sorodnikov in za popotovanja po Gorenjskem od sošolca do sošolca.

V dobi mladostnega zorenja — pubertete — je zašel v bolešno versko gorečnost, ki ga je v zvezi z mladostno fantovsko zablodo pripeljala na rob duševnega in telesnega propada. V hudi duševni krizi, ki jo je doživljal kot šestošolec v 17. letu starosti, je zgubil veselje do življenja, pretrgal se mu je oživljajoči stik z lepotami in miri narave in sklenil si je končati življenje. Preden bi storil ta zadnji korak, ga je gnalo hrepenenje še enkrat domov. Tu pa mu je padla med mašo v mengeški cerkvi v srce iskra ljubezni do Radoslave — Francke, hčerke sosednega graščaka Stareta, in ga v

trenutku rešila neznosne duševne more in misli na smrt. Povrnilo se mu je spet veselje do narave — deloma tudi pod vtisom branja Bernardin de Saint-Pierrove romantične povesti Pavel in Virginija (ZD I, 136) — vneto se je spet lotil dela. »Veselo mi je zelenela zopet zemlja, tolažljivo in vedro so se modrila nebesa« (ZD I, 156). Mladenič se je opomogel od mladostne krize in spet zaživel radostno, polno življenje. Z lahko je dokončal gimnazijo in se nato odpravil na Dunaj. V teh časih je nešteto ur presanjal na takrat skoraj goli Gobavici nad Staretovim gradom — priča o tem je tudi njegov romantični spis »Ponočne misli na nekem griču na Gorenjskem«.

»Gore so me mikale tudi v Mengšu,« pripoveduje Trdina o tem življenju pozneje. »Oblazil sem vse bližnje višave in nekoliko tudi hribovja okoli Kamnika. Najrajši pa sem hodil na Gobavico, in to na tisti vrhunec, ki se mu pravi pri »Ogrinovem znamenju«. Tu je stala nekdanja kapela sv. Lavrencija, ki se je porušila, ker je nihče ni hotel popravljati. Ostala je skoraj le ena, precej visoka stena, ki se je zvala »Ogrinovo znamenje« radi bližnje Ogrinove hiše. Prekrasno se vidi od tod prostrano Mengeško polje in do malega vsa mengeška župnija, ki je šla pred l. 1848 od Save do Kamnika. Še lepši pa je pogled na snežnike, katerim pravijo Mengšani Grintavci, ker jim to ime ne pomeni le enega hriba, ampak vse Kamniške Alpe tja do Jermanovih vrat. Kakih sto korakov pod Ogrinovim znamenjem je molela samotna skala. Za to skalo sem si postavil (iz vej) šotor, kamor sem hodil čitat in od koder sem se oziral po velikem, prelepem vrtu pod goro, po katerem se je sprehajala včasih moja Radoslava.« (ZD III, 489).

Obhodil pa je v teh letih tudi vso Gorenjsko, bil z Valjavcem in Žepičem v deželici pod Storžičem, obiskal dom dijaškega tovariša pesnika Lovra Tomana v Kamni gorici, obiskal Bled in okolico.

V dijaških letih je iz Lukovice obiskal tudi rojstno vas Jovana Vesela Koseskega in oba svoja sorodnika, župnika Janeza Ciglarja na Kolovratu in šentjanškega župnika, strica Ignacija Ciglarja. Na tej poti se mu je vtisnila v spomin revščina hribovske vasice Kolovrat in njenega župnika ter kaplana; zelo prijeten vtis pa je napravila nanj dolensjska pokrajina okrog Št. Janža na tem prvem njegovem izletu po dolenski zemlji. (ZD I, 220—226.)

V dobi dunajskih študij je Trdina kljub marljivemu učenju in inštrukcijam, s katerimi se je preživljal, našel še toliko časa, da je obhodil Dunaj in njegovo okolico ter se povzpел tudi na hribe v njegovi bližini. Z očetom svojega učenca, advokatom Spitzerjem,

je popotoval na otoke Donave in na Moravsko polje severno od Dunaja, kjer je obiskal zgodovinska kraja Aspern in Hirschstetten. (ZD II, 70.)

Prvo Trdinovo službeno mesto po končanih študijah je bilo na varaždinski gimnaziji. Ravnine, na kateri stoji Varaždin, se Trdina ni mogel privaditi. Preveč je bil navezan na gorate in hribovite kraje. »Jaz ljubim senčnate gorske kraje; na enoličnih ravninah se mi toži,« je pisal 45 let pozneje o svojem razmerju do novega okolja. »V Varaždinu sem živel resda prav poceni in tudi prijetno. Z ravnateljem svojim in inimi Hrvati sem mogel biti povse zadovoljen. Imel sem za društvo dva odlična stara in nekoliko novih prijateljev in še marsikatero drugo ugodnost in udobnost. In vendar na noben način nisem hotel ostati v Varaždinu. Silna ravnina, ki se širi na vse strani okoli mesta, navdajala in stiskala mi je dušo z neznansko puščobo in otožnostjo. Srce mi je koprnelo po hribih in dolinah, po skalnih gričih in globokih tokavah, po čistem gorskem zraku, po bistri studenčnici, po lepih razgledih, po raznolikostih in izpremenih, s katerimi razveseljujejo in zamikajo popotnika gorate krajine.« (ZD III, 74, 112.) Ko se je v novem okolju malo razgledal, je kmalu ugotovil, da je tudi bujna ravninska dežela po svoje lepa: zaman se je oziral po slovenskih gorah, po pisanih poljih z vsakovrstnimi žiti in sadeži, vsepovsod je videl samo koruzo, ki mu je zakrivala razgled do daljnih krajev. »Ali odškodoval me je,« pravi dalje Trdina, »pogled gostih zelenih dobrav, ki se nahajajo brez razločka po gorah in ravninah, odškodovalo me je milo žvrgolenje tisočerih ptic, posebno pa petje rajске filomele, katero se razlega tu iz vsakega drevesa in grma — odškodovala me je bogata rast — čez vsak plot se spenja divje grozdje, vinika ali vinjaga, kakor mu tukaj pravijo, iz vsake grude se pomaljšajo dišeče in nedišeče, črnozelene cvetlice ali silijo v zrak, prijemaje se mladih stebelc in vejic vsakovrstnih rastlin, različne jagodonosne kupine in ostrožnice.« (ZD II, 200.) Ko je hrvaško deželo malo bolje pregledal, je kmalu ugotovil, »da ni manj krasna kakor naša Slovenija«. (ZD IV, 294.)

Zato je tudi v času, ko ga je služba vezala na Varaždin, izrabil vsak prosti dan za izlete in sprehode po varaždinski okolici. »V bližnje vasi sem hodil z znanci, prijatelji in majorjem Strohuberjem, svojim gospodarjem, večkrat pa tudi sam, sam sem popotoval tudi po daljni okolici in prišel na iztoku do Križevec, na severu do Mure, na jugu do Ivančice, na zapadu čez štajersko mejo, proti jugozapadu v Zagorje.

V bližnji vasi Biškupcu je krčmaril — fajmošter sam in nas pogostil vselej za mal denar z izvrstno starino in zares okusnim domačim sirom... Najraje sem se napotil proti Varaždinskim Toplicam, že zato, ker sem prišel tod kmalu do gore... V Toplice sem med pastirjem in grajsko gospodično, piše zgodbe, v katerih se razromal za veselje, se nisem ne kopal ne kvaril s pijačo gnusne žveplenice.« (ZD II, 192.)

»Čez Dravo sem korakal marsikdaj v vas Nedelišče, kjer so imeli nekdanji Zrinski knezi svojo pečatnico domačih bukev... Nekateri krati sem se šel v Dravo kopat...« (ZD II, 194.)

»V rodovitnem Medjimurju — zemlji med Muro in Dravo, spadajoči takrat k varaždinski županiji — je največji trg Prelog. V tem čisto slovenskem kraju sem preživel nekoliko dni prav veselo v hiši varaždinskega duhovnika Mlinarića, ki se je ondi rodil.« (ZD II, 195.)

Iz Varaždina je Trdina o binkoštih 1854 obiskal tudi brata mengeške Stareške, ujca svoje Radoslave, bivšega zdravnika Jožefa Jelovška; ta je namreč, čeprav je bil slovit zdravnik, zažgal svoje diplome, kupil v bližini Štrigove in štajerske meje majhno kmetijo z vinogradom, se lotil kmetovanja in srečno živel s svojo ženo daleč od vsakega mestnega hrupa. Trdino je ta čudaški puščavnik tako zanimal, da je nameraval napisati o njem celo knjigo. (ZD II, 196; III, 62—66.)

Zlasti mnogo je popotoval Trdina po hrvaški zemlji o počitnicah leta 1855. Prijatelj Boštjan Žepič ga je namreč izbral za druga pri svoji poroki. Sorodnik Žepičeve neveste, lupoglavski župnik Štefan Mlinarić, je ženina in nevesto s svati vred povabil k sebi v Lupoglav. Tu so čakali dober mesec, da so prišla Žepiču potrebna pisma za poroko. In potem so ostali pri Mlinariću še več časa. »Ali jaz,« pravi Trdina, »sem se mudil le malo v Mlinarićevo hišo. Hodil ali vozil sem se z njim na obed k bližnjim župnikom ali pa sem se izprehajal sam po bližnji in daljni okolici. Dvakrat sem popotoval v Zagreb, v Slavoniji sem prebil cel teden in proti koncu počitnic sem jo mahnil v trgovski Sisek. Občeval sem ta dva meseca skoraj le z duhovniki in učitelji. Obenem pa mi je dajal vsak dan dovolj prilik, da se seznanim tudi s kmečkim življenjem naših bratov Hrvatov.« (ZD III, 291.) Pripomniti je treba, da je na teh izletih in popotovanjih z velikim zanimanjem zasledoval tudi življenje slovenskih brodnikov na Savi in svojih rojakov, ki so se stalno naselili med Hrvati. (Prim. Kranjci na Hrvaškem, ZD IV, 283—341.)

Čeprav se je Trdina v Varaždinu dobro počutil, saj je imel tu dva najboljša mladostna tovariša, Matijo Valjavca in Sebastijana Žepiča, in vrsto iskrenih prijateljev med Hrvati, se je vendarle pri prvi priložnosti odločil, da ravninsko mesto zapusti. Z gotovostjo lahko trdimo, da je pri tej odločitvi sodelovala tudi želja, da bi se petindvajsetletnik izognil zakonu z Ivano Somsicevo, ker je instinktivno čutil, da za ta korak še ni čas, da zanj še ni dovolj umirjen; a treba je verjeti tudi Trdini samemu, ki pravi, da ga je pregnala iz Varaždina ravnina: »Varaždin sem ostavil brez srčnih bolečin. Mesto stoji na neizmerni ravnini, katero sem se že naveličal gledati in prehajati. Jaz ljubim hribe in bregove, čisti gorski zrak, hladne gorske studence. Zato sem se potrudil, da pridem v hribovito, skalnato Primorje, in deželna vlada me je uslišala in premestila na Reko.« (ZD III, 290.)

Naravne lepote Hrvatskega primorja so Trdino vsega prevzele. Ni se mogel načuditi novim oblikam, novim barvam in čudovitim vonjem obmorske narave. Na neštetih izletih ob obali se je predajal uživanju z vsemi čuti in se je trudil primorsko pokrajino nazorno zajeti tudi v natančnem opisu, ki predstavlja prav svojevrsten poskus v celotnem njegovem pisateljskem delu. (Prim. osnutek v ZD V, 200—210.) Vsak prosti čas je izrabil za izlete, ki jih je usmerjal zdaj ob obali proti Dragi, Kostreni, Bakru, Kraljevici, Crikvenici, Selcam, Novemu, Senju, zdaj proti Voloski, Opatiji, Lovranu in drugim vasicam ob istrski obali; rad se je prepeljal na otoke, zlasti mu je bil pri srcu otok Krk. A tudi v zaledje ga je mikalo: pogosto se je povzpел na Trsat, na Kastav, kjer je obiskal rojaka Franja Ravnika, ki je tam učiteljeval, pa na Veprinac ob vznožju Učke, kjer je bil župnik Ločan Janez Volčič, pešačil je rad tudi dalje proti severu in zahodu do Ilirske Bistrice, ali pa v Fužine, Lič in druge kraje Gorskega Kotarja, kjer se je v poletni vročini »izprehajal s srčno radostjo po bližnjih gozdih in košenicah« (ZD III, 537).

Leta 1860 je objavil v Novicah navdušen slavospev lepotam Hrvatskega primorja. V njem slavi Reko in bližnjo okolico, lepoto in privlačnost morja, ki razkazuje vsak dan nova čuda, bujnost obmorske vegetacije, obilnost darov, ki jih nudi obmorska pokrajina (ZD IV, 297—298).

Vtisov in užitkov z izletov in sprehodov po Hrvatskem primorju Trdina ni pozabil do konca življenja. Še v zadnjem delu, ki ga je pisal nekaj mesecev pred smrtjo, torej več kot 35 let po odhodu z Reke, se z ginjenostjo spominja morja:

»Morje pa me je neskončno veselilo,« pripoveduje Trdina v Mojem življenju, »da se ga nisem mogel nagledati. Vozil sem se po njem le poredkoma, tem marljiveje pa sem se kopal. Poleti sem bil v njem često že ob štirih zjutraj... Kaj rad sem se ob morju tudi izprehajal. Prekrasnih šetališč sem imel na izber. Za to zabavo sem porabil vsak prosti dan. Ob nedeljah sem hodil najrajši v Opatijo ali pa v Kastav. Nad Opatijo se dviguje veličastni hrib Učka, ki je še precej višji od dolenskega Kuma. Najvišji vrh te gore se zove Goli breg. Na njem sem bil ravno desetkrat. Diven pogled se odpira z njega radovednim očem. Istra leži človeku pod nogami kakor na zemljevidu, isto tako Kvarner in vsi njegovi otoki. Z njega sem gledal zamaknjen tudi slovenske snežnike in njihovega troglavega vladarja. Razločno se vidijo ladje, ki švigajo po tržaškem zalivu, ali so majhne kakor kaka otroška igrača« (ZD III, 536—537).

Velike počitnice pa je tudi poslej porabljal za večja popotovanja po Hrvatski in Sloveniji. Hrvatsko je prepotoval »od enega konca do drugega, popreko in podolgoma. Videl sem premnogo čudovito lepih krajev, ki bi sloveli po vsem svetu, da se nahajajo v Italiji ali na Nemškem. Ker se o njih skoro nič ne piše, izobrazenci zanje ne vedo. Šele zadnja leta so se seznanili nekoliko s Krapino in Plitvičkimi jezeri. Ali drugo rajsko dražestno Zagorje jim je ostalo neznano, isto tako romantični bregovi Kvarnera in njegovih otokov, velepoetični Gorski Kotar reške županije, Samobor s svojo predivno okolico, Križevci, Kalnik, Okić, Fruška gora, Požega itd.« V teh letih se je, popotovaje po znameniti cesti Ludoviceji z Reke v Karlovac, nedvomno povzpел tudi na Klek, ki ga je imel pozneje priložnost opazovati z Gorjancev in ga je popisal v bajki Kresna noč.

Trdina je po Hrvaškem popotoval zvečine peš. Popotovanje je bilo dolgotrajno in naporno, kajti ceste so bile slabe, o kakem gostinstvu tedaj še ni bilo govora. Preživljal se je poceni pri kmetih, po bornih krčmah, pogosto je bil seveda deležen znamenitega hrvaškega gostoljubja pri župnikih, učiteljih in graščakih. Čeprav popotovanje tedaj ni bilo povsem varno — saj so spremljali na primer pošto med Reko in Karlovcem še vojaki — se Trdina na poti vendarle ni bal, saj mu tolovaji ne bi bili imeli kaj vzeti. Pripetilo se je nekoč celo, da so sopotniki imeli njega pomotoma za strahovitega razbojnika Udmanića, ki je bil znan, da bogatinom jemlje in siromakom daje (ZD III, 538—540).

Z Reke je o velikih počitnicah popotoval dvakrat tudi v Slovenijo: leta 1857 se je hotel korenito seznaniti z ožjo domovino

Franceta Prešerna, z Bledom in njegovo okolico; naselil se je na Bledu v gostilni Toplice pri Francetu Prešernu, od katerega je izvedel mnogo podatkov o pesniku Prešernu. Naslednjega leta pa se je prek Hrvaške napotil peš na Dolenjsko do Novega mesta, da bi poizvedel kaj več o Prešernovi ljubljenci Juliji, ki je tam živela. Pri tem mu je pomagal orožnik Omejčev France iz Mengša, katerega je nepričakovano srečal v novomeški krčmi.

Zadnja leta bivanja v Primorju so Trdini zagrenile neprijetnosti, v katere se je zapletel zaradi svojega dela v šoli: v učencih je namreč brez strahu in ozirov budil in utrjeval narodno zavednost in jih vzgajal v brezpogojnem svobodoljublju. Zaradi tega je prišel v dolgotrajne disciplinske preiskave, katerih posledica je bila predčasna upokojitev leta 1867; Trdina je bil tedaj še v najlepših letih, bilo mu je 37 let.

Po upokojitvi je skraja ostal na Reki. Lotiti se je nameraval znanstvenega in pisateljskega delovanja. Nadaljnjo življenjsko pot pa je odločilo dejstvo, da je njegov reški gospodar, krčmar Florijan Virk (doma iz Doba pri Domžalah), ravno tedaj kupil hišico v Bršlinu pri Novem mestu in nameraval tam odpreti gostilno. Trdina se mu je pridružil in se v pozni jeseni 1867 preselil z njim na Dolenjsko. Prva štiri leta je imel sobico pri Virku, nato pa se je preselil v Novo mesto, kjer je ostal do smrti.

S prihodom na Dolenjsko je Trdina spremenil načrt za svoje delo: sklenil je v prvi vrsti posvetiti se preučevanju našega ljudstva — narodopisju. Dolenjska, vsa odmaknjena od prometa in napredka, je bila za njegov študij prava zlata dežela. Trdina je samo ob slabem vremenu tičal doma pri knjigi, vse lepe dneve pa je v prvih petnajstih letih bivanja na Dolenjskem porabil za popotovanja. Najprej si je ogledal bližnjo okolico Bršlina in Novega mesta, vasi ob Krki od Vavte vasi do Št. Petra, gorice in hribovje nad njimi, Žabjek, Golobinjek, Trško goro, Grčevje in druge, nato Podgorje onstran Krke in Gorjance od Kočevskega Roga do Kostanjevice. Tudi prek Gorjancev v Belo krajino jo je pogosto mahnil, največkrat v Semič, kjer je bil za dekana mengeški rojak in Trdinov sošolec Anton Aleš, in v Metliko, kjer je imel dobrega prijatelja v Antonu Navratilu, bratu jezikoslovca Ivana Navratila, ki ga je bil spoznal že na Dunaju. Najpogosteje pa se je mudil pod Gorjanci v šentjernejski okolici pri prijatelju Karlu Rudežu na Tolstem vrhu, kjer je imel stalno pripravljeno posebno sobo in vedno na voljo žlico in čašo pri skupni mizi. Sam pravi, da se je sprehajal ob Koslerjevem vodotoču v bližini gradu Brhovega go-

tovo stokrat (ZD VII, 250). Pozneje je Trdina razširil mrežo svojih poti prek Krške doline do Višnje gore, Ribnice in Kočevja, tako da je v resnici na svoje oči nadrobno spoznal vso Dolenjsko.

V Mojem življenju poroča sam: »Jako mnogo zabave in pouka pa so mi dajale tudi moja mnogobrojna potovanja. Obhodil sem prva leta malone vse dolenjske kraje, od Višnje gore do Metlike, od Krškega do Ribnice in Kočevja. Prenočil sem često v kmetijskih krčmah na slami ali na senu, užival dolenjsko gostoljubje v pre mnogih hramih in zidanicah, videl sem božja pota na Žalostni gori, na Zaplazu, pri Materi božji pomočnici poleg Kostanjevice, pri Treh farah poleg Metlike itd. Udeležil sem se vsakovrstnih sejmov, bližnjih in daljnih, pa tudi brezbrojnih cerkvenih shodov in proščenj . . . Najbolj so me kratkočasila božja pota, ker na njih spozna človek najlaglje dobra in slaba svojstva našega naroda, pa tudi zato, ker se nahajajo često na hribih, ki so me veselili že od nekdanj. Prav posebno me je mikala Trška gora pri Novem mestu, ker mi je dala priliko, da opazujem na njenih cerkvenih shodih ne le kmetiško ljudstvo, ampak tudi dolenjske meščane in gospodo, ki se razlikuje v marsičem od gorenjskih rojakov. Na Trški gori sem se tudi udeležil romarskega »vrtca«, ki sodi med najbolj izvirne in zanimive pojave dolenjskega življenja.

Bolj nego vse druge dolenjske gore pa sem ljubil naše znamenite Gorjance, ki gredo od Kočevskih hribov do Save in dele na daleč od Slovencev srbske Žumberčane, Hrvate staroselce in najbližje nam sorodnike Bejjake, obenem pa tudi ogrskohrvaško državo od naše Avstrije. Po kobili je napeljana preko Gorjancev velika cesta, ki gre iz Novega mesta na Metliko v Karlovac. Po tej cesti sem prekoračil to hribovje gotovo več nego petdesetkrat, ali sem mu spoznal naravo tudi po drugod. Na najvišji vrh, kjer se nahajajo razvaline unijatske cerkve sv. Ilije in rimsko-katoliške sv. Jederti, sem se povzpel štirikrat. Petkrat sem se izprehajal po ravnih tratih okoli cerkve sv. Miklavža, mnogokrat pa sem se hladil v senčnatih gozdovih ali pa se grel na pisanih košenicah, ki pokrivajo razne vrhove med Semičem in Kostanjevico. Gorjanci so se mi priljubili posebno zato, ker niso enolična gora, ampak polni razlik in sprememb, tu divji, tam ljubki, idilični, tod kamnita puščava, ondi prekrasen, obširen cvetnik . . .

Zgodovinar in starinoslovec, naravoslovec in etnograf, geolog in geognost imajo to obilo prilik za svoje študije, morda več nego na katerikoli drugi slovenski gori. Mene je to hribovje tako očaralo, da sem si ga izbral za domovino svojim bajkam in povestim, ki sem

jih pošiljal ‚Ljubljanskemu Zvonu‘. Vse te bajke so se zarodile v moji fantaziji, ali v narodnem duhu, poleg narodnih nazorov, spominov in poročil. Z njimi sem hotel oživiti staro narodno slovstvo, to je narodne pripovedke, ki bodo skoro izginile z lica slovenske zemlje zato, ker se niso razvijale, nego so ostale vedno enake. Trudil sem se, da stare narodne nazore pomnožim in obogatim z idejami napredujočega časa: z rodoljubjem, svobodoljubjem, slovenstvom, s hrepenenjem po prosveti in vseh drugih zakladih, ki pospešujejo človeško blaginjo« (ZD III, 558—560).

Meja Dolenjske Trdina v petnajstih popotnih letih skoraj ni prestopil. Od daljšega popotovanja so ga odvrčale tesne gmotne razmere, v katerih je živel z borimi 315 goldinarji na leto, a tudi neke duševne ovire so sodelovale pri tem: zavest, da je bil edino on od nekdanjih tovarišev kazensko upokojen, mu je branila iskati sebi primerne družbe na primer v Ljubljani; domov v Mengeš pa ni šel, ker se po pretrganju stikov s Staretovimi ni hotel več srečati z njimi, zlasti ne s Francko, predvsem pa tudi ne zaradi tega, ker je bila domačija bratu Mihi leta 1869 prodana na javni dražbi. Iz te dobe je znana edino njegova pot na ljutomerski tabor (1869). Pozneje, po letu 1882, ko se je oženil in navezal stike z ljubljanskimi pisateljskimi krogi, z Levcem, s Hribarjem in z drugimi, je prišel včasih v Ljubljano. Z ženo je bil v Postojni in v Pragi; obiskoval je brata Gregorja v Podutiku, prijatelja v Kamniku, v Mengeš pa tudi sedaj ni hotel, čeprav ga je tja vleklo srce in čeprav so se njegove misli nenehno mudile v kraju njegovega rojstva in njegove srečne mladosti.

Ob koncu tega pregleda Trdinovega popotništva je treba povedati še nekaj.

Trdino je vodila na pot želja po spoznanju našega naroda in razmer, v katerih živi; z druge strani pa tudi želja po spoznavanju in uživanju lepot slovenske zemlje in narave sploh. Trdina je bil že od dijaških let dalje vaje pisati kratke beležke o vsem, kar je videl in doživel. To je delal do pozne starosti. Tako se mu je nabiralo v beležnicah in se mu ob branju nenehno obnavljalo v spominu ogromno narodopisno in kulturnozgodovinsko gradivo, ki se je potem zlahka prelivalo v razne spise, pa naj bodo to zbirke bajk in pripovedk, povesti iz življenja našega ljudstva, ali pa razni spominski, avtobiografski in drugi memoarni spisi. Mirno lahko trdimo, da vse Trdinovo literarno delo temelji v njegovem popotništvu, v njegovih popotnih dnevnikih in zapiskih.

Ugotoviti pa moramo, da so v Trdinovih leposlovnih spisih prišli razmeroma malo do izraza njegovi vtisi s popotovanj. Redki so v njegovih delih opisi naravnih lepote naše zemlje. Vsa njegova pozornost velja človeku in njegovemu boju za življenje. Vendarle nikakor ne smemo podcenjevati Trdinove ljubezni do popotništva in zlasti do gora. Ob koncu zadnjega pisma, ki ga je napisal nekaj mesecev pred smrtjo leta 1905, je Trdina izjavil:

»Za poglavitni vzrok svoje zadovoljnosti in sreče smatram to, da sem si ohranil vse ideale svoje mladosti. Priroda me pomiče in oduševlja s svojim krasom in bogastvom še dandanes ravno tako kakor pred petdesetimi leti. Zgodovinske in zemljepisne knjige so mi ostale enako mile od zgodnje mladosti do sive starosti. Navdušenje za politični in vsak drug napredek, za demokratska načela, za humanizem, sosebnost pa za slovenstvo in slovanstvo, mi gori v prsih z isto silo kakor pred petdesetimi leti. Pohvaliti se moram celo z redko srečo, da mi še ni ugasnila niti nebeška iskra prve ljubezni. Dražestno glavico moje Radoslave obkrožuje še zmerom isti rajski žar kakor pred petdesetimi leti« (ZD III, 563).

Trdina je tudi v pisateljskem delu hotel biti predvsem raziskovalec življenja in značaja svojega ljudstva ter njegov vzgojitelj; temu ljudstvu je imel toliko povedati o njegovem lastnem življenju v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, da za opise narave v literarnih delih skoraj ni bilo prostora. Vendarle je pomembna in pri raziskovanju Trdinovega življenja in dela upoštevanja vredna njegova izjava ob koncu življenja, da je bilo »veselje do narave in njenih čud«, ki si ga je ohranil od nežne mladosti do pozne starosti, prvi vir njegove globoke osebne sreče in zadovoljnosti.

Janez Logar

LJUDSKO ŽIVLJENJE V DELIH JANEZA TRDINE

Janez Trdina zavzema med slovenskimi pisatelji svojevrstno mesto, ker ni oblikoval daljših pripovednih del, marveč je delno objavljajl zapise ljudskega izročila, v drugi skupini spisov pa je združeval to izročilo z opazovanjem dolenskega življenja, resničnim dogajanjem in lastno ustvarjalno domišljijo ter s svojimi idejami v čisto posebne vrste leposlovne umetnine, pa tudi poučne spise, kakršnih so napisali drugi naši pisatelji le malo. Čeprav tudi drugi slovenski pripovedniki od Levstika dalje slikajo značaj, delo in mišljenje svojega ljudstva, vendar ga ni nihče prikazoval tako naravnost, mnogokrat kar znanstveno namerno in v takem obsegu, kot je to delal Janez Trdina, ki nam je s tem prizadevanjem podal v svojih spisih raztreseno najpopolnejšo oznako ljudstva na Dolenjskem v zrcalu njegovega gmotnega, družbenega in duhovnega življenja. Takih študij nimamo za nobeno drugo našo pokrajino.

Trdinova pisateljska usmerjenost korenini najprej v naziranju in prizadevanju romantike, ki je gledala v ljudskem pesništvu, v verovanju in v običajih bistvo in izraz »narodove duše«. Zato je vse njegovo izročilo marljivo in spoštljivo zbirala. Ker so naši zamudniki preroditelji v romantičnem obdobju komaj začeli s takim delom (okrog Kranjske Čbelice), so realistični pisatelji in rodoljubi vsi drugo polovico XIX. stoletja nadaljevali in poglobljali objavlanje takega gradiva tudi kot dokaz samostojnega narodnega življenja in prebujanja narodne zavesti v boju s potujčevanjem. Polnili so s takimi objavami vse časopisje in tudi samostojne izdaje. Trdina sam je izjavil svoje in njihovo naziranje o tem: »Brez dvombe pa je ljubezen do ljudskih starodavnih šeg in naredb najjasnejše znamenje ljubezni do narodnosti, z njimi tudi narodni jezik ostane.«¹

Tako Trdinovo prepričanje pa je netilo tudi njegovo doživetje v detinstvu, ko mu je pestunja Neža pravila mnoge povestice. »Kot otrok pa sem bil . . . željen slišati . . . najraje . . . o kralju Matjažu, o Turkih ali pa tudi kako narodno pripovedko, uganko ali kaj takega. V takem, kar sem poslušal in zvedel takrat, so korenine vsega, kar sem še pozneje najraje delal, bral, pisal, učil se, mislil,

trdil, branil, ljubil ali sovražil in zaničeval. Malokatero dete zna toliko narodnih pravljic, kakor sem jih znal jaz: mnoge sem dal pozneje natisniti, ali večkrat bolj ali manj spremenjene, kakor mi je prišlo ravno na misel: nekaka prirojena subjektivnost mi ni dala pripovedovati le to, kar sem zvedel iz narodovih ust.«² Podobno je zapisal ob drugih priložnostih.

To naivno, v domačijstvu in na poeziji osnovano ljubezen do ljudskega izročila pa je v pisateljevih zrelih letih vodila tudi kritična želja, spoznati do dna življenje dolenskega ljudstva, ki se mu je dozdevalo najmanj dotaknjeno od tujstva, da bi tako odkril njegove vrline in napake, in s tem podoba pravega slovenstva, pa tudi, da bi ga poučeval. V smislu te dvojnosti ima tudi Trdinovo pisateljsko delo dvojni značaj in dvojno smer: nekateri spisi so verni ali slogovno prirejeni zapisi ljudskega pripovedništva (hajk, pravljic, pripovedk, zgodbic), drugi pa so samostojne stvaritve v duhu ljudskega pripovedništva, v katerih je večkrat v lastnem okviru tudi uporabil več ljudskih zgodb, verovanj in pod., ali pa so ti spisi oris resničnih usod iz ljudstva, v katerih je Trdina želel prikazati ali vzorne ljudi, ki so kar moč razvili dolenske značajne vrline, ali pa svarilne zgodbe. Kot tretjo skupino bi mogli označiti nekatere spise, v katerih je šel še stopnjo dalje od leposlovnih: v njih je docela opustil leposlovne prvine in oblike ter v poučni obliki potopisa, podlistkarskega kramljanja in razpravljanja slika dolensko pokrajino in človeka v njej.

Medtem ko je pisateljsko delo v prvi smeri Trdina začel že kot visokošolec, se je lotil dela v drugi smeri šele na Dolenjskem. K temu pa ga ni pobudilo le neposredno spoznavanje Dolenjskega, marveč ves njegov značaj in dar ostro in trezno opazujočega in razmišljajočega izobraženca, prešinjena z narodnoetnim in razsvetljenjskim prepričanjem in prizadevanjem. V tej luči je večni popotnik dolenskih cest in vasi kritično opazoval vrline in napake ljudstva, prisluškoval jeziku in pripovedovanju, izpraševal o vsem in skušal predreti človekov vzrokov takega ljudskega značaja, pa tudi grajal in poučeval.

Ko je 37-letni Trdina prišel 1867 kot nasilno upokojeni gimnazijski profesor z Reke v Bršlin pri Novem mestu — in pozneje v Novo mesto —, se je tako v gostilni, kjer je stanoval, kot na popotovanjih po vsem Dolenjskem docela poglobil v življenje kmečkega ljudstva. Sam se označuje v avtobiografski zgodbi »Ivan Slobodin« takole: »Za kmeta sem se vedno čutil tudi jaz... Da mi odlegne, sem že od nekaj porabil vsako svobodno urico, da grem med

zemljedelce, delavce, pastirje, ribiče. V kratkem sem se popolnoma pokmetil tudi v navadah, hrani, stanovanju in sploh v vnanjih oblikah. Mikalo me je naučiti se zopet davno pozabljenih kmečkih del in pomagati svojim bratom z motiko, mlatom in koso.«³ Na svojih poteh se je razgovarjal z mladimi in starimi obeh spolov, z be-rači in cigani, jih povpraševal o vsem, opazoval vse — in si vse zapisoval, tako da je napolnil 27 zvezkov »Prigodb in opomb« z namenom, »dobiti podobo pravega značaja slovenskega naroda na Dolenjskem«, in je imenoval ta svoj študij »slovensko etnognozijo« — spoznavanje naroda, ljudstva, kar je zelo blizu sestavni znanosti etnografiji (narodopisju) in etnologiji (narodoslovju). Trdina je nameraval iz teh zapisov sestaviti etnografski (narodopisni) opis dolenjskega ljudstva. Toda to mu ni uspelo, ker ni imel pravega strokovnega prijema in metode za tako delo, kar bi mu lahko nudil kak tuj vzor, ki ga pa verjetno ni poznal. Da tako njegovo delo ne bi moglo biti ustrezno sestavno in pregledno osredeno na predmet, dokazujejo nekatera razvlečena poglavja in subjektivne nadrobnosti in odstranitve v Izprehodu v Belo Krajino. Njegovo tovrstno gradivo pa je kljub temu dragoceno za spoznavanje dolenjskega ljudstva in važen prispevek za etnografsko znanost, ki raziskuje poleg drugih področij tudi vse pojave, ki so zanimali Trdino.

I

Prva skupina Trdinovih spisov iz ljudskega življenja so zapisi raznih pripovednih zvrsti. Čeprav ni bil znanstven zbiralec plodov ljudskega pesništva — to je bil v tisti dobi le Matija Valjavec —, je vendar zapisal za tisto dobo dovolj verno in pravilno mnogo bajk, pravljic, pripovedk, zgodbic in pregovorov. To potrjujejo njegove lastne izjave, češ da je nekatere zapisal, kot jih je slišal, »večkrat pa sem zvedel le ulomke iz narodnih pravljic, ki sem jih dopolnil potem po drugih pripovedkah ali vsaj v narodnem duhu in po narodnem načinu. Nekatero pripovedke pa sem podaljšal s svojimi dodatki«⁴ — pač v smislu tiste »subjektivnosti«, ki jo omenja v Spominih. Podobno poudarja ob zapisih pravljic o kačah: »Jaz sem se trudil, da napišem vse tako, kakor sem slišal, da priobčim ne le basni, ampak tudi način, kako jih sedanji rod pripoveduje. Edina reč, katere nisem hotel posnemati, je dolenjsko narečje. Niti zanaprej ga ne mislim nikoli rabiti, ker nimam za ta sitni posel nikake volje, in, da povem vso resnico, zmožnosti.«⁵ Narečje je uporabljal v zapisih te vrste tedaj predvsem Trdinov prijatelj Valjavec

in nanj je predvsem mogel Trdina ob tej izjavi misliti. Drugi zapisovalci ljudskega pesništva torej Trdine niso prekašali v tem pogledu.

Kako se je Trdina zavedal, da ima ljudsko pripovedništvo svoj slog, dokazuje na istem mestu njegova kar nevoljna ocena pripovedovanja dolenjških pastirjev, češ: »Po kratkih, zbitih stavkih slede netečne periode, mesto prostih prigodkov se čujejo dolgočasni govori. V pravljicah žabjeških pastirjev je zadet staronarodni način najslabeje v Tončkovi o možu, ki ga je sesala kača. V zadnji Jernejčkovi bi se reklo po narodno: Enkrat sta bila mož in žena, ki sta imela sina, ne pa samo: Živel je mož. Ta mož je imel sina.«⁶ Te izjave so pomembne zato, ker dokazujejo, da so razni Trdincvi kratki, skopobesedni zapisi res docela ljudska last in ne njegove tvorbe. Prav zato, ker Trdina ni bil znanstveni zapisovalec, v primerih, ko je zapise prenařeval ali dopolnjeval, tega ni označil in tega pogrešamo, če želimo njegovo gradivo znanstveno uporabiti. Toda z nadrobno presojo in uporabo njegovih rokopisov lahko v glavnem določimo, kaj je ljudska last in kaj so njegovi dodatki.

Prva Trdinova objava ljudskih pripovedk so »Narodne pripovedke iz Bistriške doline« (Slovenija 1849/50) — csem pripovedk na osnovi ljudskega izročila in zgodovinskih podatkov o pričetku Mengša in o drugih krajev v domači okolici. — Naslednja skupina njegovih mladostnih pripovedk v Ljubljanskem časniku 1850 je že bolj pristno ljudska: o kovaču, o šivarju, o mlajšem sinu, o zakleti deklici, o mrtvaški kosti in o žolnirju. Vse te spise je pisatelj pozneje imenoval »narodne in polnarodne pripovedke« in je označil svoje delo, kot že rečeno.

Kot visokošolec, spremljajoč z živim zanimanjem tedanje narodno in slovstveno prizadevanje, je začel tudi Trdina tekrovati v ustvarjanju slovenskega pripovedništva in kritike. Zajemal pa je pri tem — pred Levstikovim slovstvenim načrtom v Popotovanju od Litiie do Čateža — iz ljudskih pripovedk in pesmi, ki jih je slišal v detinstvu in tudi pozneje, pa tudi bral. Tako je v Pripovedki od Glasan-Boga ali Poskusu narodne epopeje Slovencev (Ljubljanski časnik 1850) pcdal po lastni izjavi »zmes več narodnih pripovedk in podob svoje fantazije in glave«. Tudi v slovstveni satiri Pripovedka od zlate hruške (prav tam) je okvir ljudska pripovedka.

Poleti leta 1855 je Trdina verjetno po Valjavčevem zgledu in na njegovo pobudo zbiral ljudsko pesniško gradivo z znanstvenim namenom in najbrž tedaj zapisal Narodne povijesti iz staroslovniskoga bajeslovja, ki jih je objavil hrvaški Neven leta 1858. Naslov

kaže Trdinovo navdušenje za slovansko bajeslovje, iz katerega je zajemal pri oblikovanju svojih paramitij in v katerem je gledal eno izmed značilnosti slovanske starine in samostojnosti, ki mu je bila vzor in vodilo pri vsem delovanju. Objava vsebuje bajke o ustvarjenju sveta s samim božjim pogledom, o ustvarjenju zemlje iz zrna peska iz pramorja, o ustvarjenju človeka iz božjega potu in štiri pripovedke o Kurentu. Pri vseh je tudi zapisal kraj, kjer jih je slišal: 1. in 3. v Mengšu, 2. v Šiški, zadnje pa v Mengšu in v Ljubljani. O pomenu teh bajk in pripovedk govori že več razprav, ki dokazujejo, da so to prakulturne bajke, izvirajoče iz praslovanske dobe in katerih različice poznajo razna prvotna ljudstva severne Amerike, severne Azije in vzhodnoevropski narodi.

Podobnih bajk in pripovedk verske narave je Trdina objavil 50 v prvem letniku Ljubljanskega zvona 1881, ko se je po dolgem molku spet oglasil v javnosti. Naslovil jih je *Verske bajke na Dolenjskem*. To so bili prvi njegovi spisi na osnovi gradiva, nabranega na Dolenjskem. Mnogo teh bajk, legend in zgodb je natančno prepisal iz popotnih zapisov, druge je obnovil s svojimi besedami, a brez dodatkov, nekatere pa je napisal po spominu.⁷ Največ mu jih je povedala Kolenčeva Jera, ki mu je tudi sicer pripovedovala mnogo bajk in pripovedk, na primer za spis *Pod hruško*, dalje šmihelski kovač Franc Meglič, godčevske zgodbe pa novomeški godec Može-Janez Rupnik iz Bučne vasi. Vsi ti podatki in ohranjeni Trdinovi zapiski so trdno oporišče za pristnost njegovega gradiva, kakršnega niti v tisti dobi niti pozneje pri naših zapisovalcih ne najdemo. — V novi objavi v *Zbranih spisih II* je Trdina preimenoval to skupino v »Verske bajke, stare in nove«, s čimer je označil nekatere za stare, predkrščanske izraze ljudskega naziranja in duhovnega snovanja, druge pa za novejše, večkrat le v burkastem godčevskem razpoloženju zasnovane šale. Značilno je, da se Trdina ni izogibal le-teh, marveč jih je kot marsikak drug nov pojav v ljudskem življenju upošteval kot oznako ljudi, katerim je posvetil svoje življenjsko delo.

Kako zvesto je znal Trdina podajati ljudsko pesništvo, pa vendar v učinkoviti pesniški obliki in besedi, dokazujejo tudi bajke in pravljice v naslednji skupini njegovih spisov, ki mu je prinesla sloves, kateri ga še danes označuje in predstavlja kot pesnika Gorjančev. To so *Bajke in povesti o Gorjančih*, ki jih je objavljial v Ljubljanskem zvonu 1881—88. Štirinajst izmed njih — med njimi prav najlepše in najpristnejše — je zapisal po pripovedovanju stare Podgorke v Gotni vasi že 1873 v neobjavljenem roko-

pisu Izprehoda v Belo Krajino (Zbrani spisi X), izšlem šele 1910, in sicer, kot pravi sam: »prosto in ob kratkem, brez mika poetične besede in zgovornosti, katerega bi bile vsaj nekatere vredne«⁸ — toda prav zato učinkujejo s svojo preprosto poezijo najsilneje in nam veljajo za vzorce naše pravljичne poezije. Pripominja tudi, da jih znajo le redki in da niso vse nove, ker »narodi radi prenašajo svoje bajke od kraja do kraja«. Med temi so klasične bajke in pravljice Cvetnik, Velikani, Gospodična, Rajska ptica, Ptica Zlatoper, Gluha loza itd. Več jih je združil v »Divjem možu, hostnem možu, hostniku«. Te umetnine, zajete iz zapisnikov in le stilno opiljene, se občutno razlikujejo od ostalih zgodb v tej skupini, ki jim je dal sam osnovno idejo in obliko, vanjo pa je vpletel različno snov iz ljudskega izročila, ki jo bomo obravnavali posebej. To vrsto spisov je označil sam: »vse te bajke so se porodile v moji fantaziji, ali (= toda) v narodnem duhu, poleg narodnih nazorov, spominov in poročil«. ⁹ Turnerju piše, da so se bralci jezili nanj, ker jih ni zapisal tako, kot jih je slišal iz ust naroda. »Njih glavni vir so misli in čustva, katera je vzbudila v meni slavna gora, ki se zove Gorjanci.« Namesto v sestavnem etnografskem opisu je nameraval v njih prikazati ljudstvu njegovo zgodovino, sovražnike, vero, praznoverje, navade in razvade, značaj in vse gmotno in družbeno-družabno življenje. Hotel je na ljudstvo vzgojno vplivati, zato je želel svoja opazovanja in spoznanja, svoje ideje, podati v prikupni obliki, ki naj bi se po obliki in naravi kolikor moč bližala »narodnim pripovedkam, ali bi imele mnogo realnejšo vsebino in bi bile po takem narodne in ob enem umetne«. ¹⁰ V njih je želel »stare narodne nazore« bogatiti »z idejami naprednega časa«. Da mu je bilo mnogo do pristnega podajanja tega, kar je bila ljudska last, poudarja tudi z zvezi s temi bajkami, ko se v začetku Povodnega moža norčuje iz zmedenih poročil in se sklicuje na »dve dobri priči: staro Švarcovko in še starejšo Kolenčevo Jero. Ti dve ženi sta ohranili narodna poročila neskaljena in nepomešana z novejšimi pritiklinami in obe sta pripovedovali o povodnem in divjem možu prav natanko tako, kakor sem jaz zapisal«.

Druge povesti te skupine so ali ostre satire na nemškutarje in narodnjake, graščake, duhovnike, meščane, tercijalke, ali pa podobe iz ljudskega vsakdanjega življenja v duhu njegovega bjanja in verovanja. V vse pa je vpletel premnoga opazovanja, doživetja in lastne sodbe.

»Bajkam« je najbliže spis Pri pastirjih na Žabjeku (Rože in trnje), v katerem je zbral mnogo pravljic, zlasti o kačah, ki jih ime-

nuje kar »kačjo mitologijo«, o zmaju, o zakladih itd. V istem spisu je mnogo verovanj, zapisov o ljudskem znanju o naravi, ki ga v naši etnografiji tako zanemarjamo. Pomemben je ta spis tudi zavo-ljo tega, ker podaja zbirko pripovedništva in verovanja mladine — krajevno in po opraviilu zaključene družbe, zapisano po večini v enem dnevu. To je za študij nosilcev ljudskega pesništva važen, pri nas edinstven prispevek. O ljudskih pripovednih zapisih v drugih spisih bomo govorili v naslednjem poglavju, ker so vanje le vple-teni.

II

Trdino ocenjujemo navadno površno kot pripovednika, ki je iz ljudskega življenja zajemal le pesniško snov in življenjske zgodbe, prezremo pa pri tem vso nadrobno snov o gmotnem, družbenem in duhovnem bitju in žitju na Dolenjskem, ki prepleta njegove spise in jim je pogosto kar namen. Prav ob Trdini ima tudi naša šola pri-ložnost in nemajhno dolžnost, da navaja mladino na opazovanje stvarnega ljudskega življenja in njega pravilno vrednotenje. Tudi pri objavljanju tega gradiva Trdina ni bil strokovni etnograf — na-rodopisec, toda opravil je delo, ki so ga zanemarjali drugi še dolgo potem. Zato bo imelo njegovo gradivo o Dolenjcih trajno vrednost tudi kot pobuda za poglobljeno raziskovalno in zbiralno delo v tej smeri. Poudariti je treba še to, da je imel Trdina s svojim zanima-njem za nekatere strani življenja na kmetih in v mestu tako pravilno razmerje, kot ga ima etnografska znanost šele v zadnjem času. Saj se je veda o ljudstvu v preteklosti vse preveč ozirala le po »poseb-nostih, starinah« in je pri tem prezrla, da se življenjske oblike ne-nehno spreminjajo, dolžnost znanosti pa je, da te spremembe in novosti zasleduje in razlaga. Trdina nam more biti zgled, kako je treba vse pojave v ljudskem življenju upoštevati, če želimo dobiti pristno podobo o njem.

Ogledali si bomo zadevno Trdinovo snov po običajnih treh po-glavitnih področjih, v katera združujemo pri študiju predmete in oblike ljudskega življenja: gmotna, družbena in duhovna kultura. Pri tem ne moremo upoštevati vseh nadrobnosti, ki jih je za zadnji dve poglavji zelo mnogo.

1. *Gmotno življenje*. — O hišah in drugih stavbah ne pove kaj natančnejšega, več pa o notranji ureditvi in opremi. Ponovno omenja »nemški ještrleh« namesto poda v hiši, ki je bil na Do-lenjskem še skoraj splošen, medtem ko so se ga drugje že skoraj znebili (Zbrani spisi IX, 48 — odslej le številka zvezka). Zaradi

žganja »lesene luči« so stene okajene, zato so uvajali »lampico na laneno olje«. Za rože kmetje ne marajo (IX, 48), pač pa ljubijo dolenska dekleta cvetlice, češ ker so nežnejših čustev kot gorenjska (IX, 78). Pripovedovalec opozarja na »prav zale hiše tudi po kmetih«, češ da so некоč »častili črno zakajeno bajto, če je le premogla... veliko skrinjo domačega platna« (IX, 49—50). Dolenjcu hiša ni prav važna, ker preživi mnogo časa zunaj nje, zato je žal posvetil Trdina celo poglavje opisu nemških hiš (X, 238 sl.) namesto belokranjskih.

O gospodarstvu raznih panog je precej več govora v Trdinovih delih, čeprav večkrat le na splošno. Opis lepo obdelanega in zato rodovitnega šmihelskega polja je gotovo bolj njegov kot Kolenčeve Jere (IV, 13—15). Že tu opozarja na enega vzrokov revščine, na graščake. Drugod sicer poudarja tudi, da je marsikje kriva uboštva zapravljalivost in kmečka nevednost (VII, 5), zlasti pa premajhne kmetije, razkosane in razmetane, »da ima od ene do druge gospodar včasih po celo uro hoda, kar obdelovanje strašno obtežuje«. Zato ne more pridelati dovolj krme in ne rediti dovolj živine, ki bi mu bila važen vir blaginje (VII, 5) — kar so poudarjali tedaj tudi gospodarstveniki pri nas. Dolenjec rad prepusti že majhnim otrokom v oskrbo in last kako drevo ali žival, da jih navadi gospodariti (VIII, 137). Podgorce obsoja, da »še bolj kakor ubožnost jih pritiska zanikrno gospodarstvo«, ker navadno porabijo takoj po kolinah vse meso, nato pa stradajo in jedo nezabeljeno, spijo na tleh in v mrvi, kolibe so jim slabe (X, 21—23). Opozarja na slabo gospodarstvo v Beli krajini (X, 193 sl.). Na mnogih mestih govori pisatelj o krošnjarih in gozdnih delavcih, ki hodijo na Hrvaško, si zaslužijo toliko, da si gospodarsko opomorejo in se izkažejo zelo delavne. Podobno krošnjarji, ki prehodijo mnogo sveta in si ustvarijo blaginjo doma ali v tujini. Razširjajo pa si tudi obzorje, saj jim je Trdina razen posebnega poglavja v Izprehodu v Belo Krajino posvetil velik del te knjige, v katerem primerjajo krošnjarji domače življenje v luči tujine (X, 248—462).

O ljudski noši pripoveduje Trdina, ko ocenjuje gospodarstvo, in »podgorsko srajco« označuje kot simbol gospodarskega propada, češ da tak nesrečnik »nosi mesto platna in bombaža konopljo in guzovino« (X, 23). Ob godiščih pa se podgorska mladina »nafrfuli... da vise na njej cape, kakor bi jih obesil na kak rogovilast kol«. Belokranjci kupujejo »sukno za praznično opravo... od Kočevarjev, še lepše od drugih kramarjev«, iz Novega mesta dobivajo peče po šest goldinarjev, »omrežene in izvezene, da jih je

lepota videti, tudi če ne ovijaje lepe glave« (X, 196—197). Hvali praktično staroslovansko navado, da nosijo moški belo srajco čez hlače, graja kupivne pisane robce, ki kazijo barvno ubrano žensko obleko. Pritrjuje jim, da imajo svojo obleko za lepšo in primernejšo za poletje, nego je drugod (X, 150—151). — Obširno označuje žensko dolensko nošo v Rožah in trnju (X, 151—152), ko slika zunanjšino deklet. Hvali jih, da se umejo oblačiti in spletati mnogo bolje kot Gorenjke, naravno in ubrano. Trideset let pred njegovim pisanjem so se ženske še oblačile v domače platno, v njegovi dobi pa že v tovarniško blago, le ob praznikih je »sijajno zmagala slovenska šega... vlada zopet prekrasna narodna peča, ki je bila pred desetimi leti že skoraj zginila iz dolenske nošnje... Dolenjkam se poda oprava ne le radi ličnega kroja, ampak tudi radi dobro izbranih, prilgajočih se barv, ki so raje bolj temne kakor sijajne«. Podobno jih slavi v opisu šmihelske procesije (IV, 47). Krilo je kavine barve, surka ali kočemajka zelenkasta. — Moško nošo komaj omenja, na primer »suknene žlahtne burnuse« (VII, 19) Stražanov, ki so si opomogli z drvarstvom na Hrvaškem.

Ker je prehrana v tesni zvezi tako z gospodarskim stanjem, kot z marljivostjo in značajem ljudstva — zlasti velja to za pijačo — jo tudi Trdina ponovno označuje kot važen sestavni del gmotnega in duhovnega življenja. O vsej kranjski deželi trdi, da »je imela nekdanj močne stebre: dobro zabeljene žganjce, poštengano kašo, mleko in mlečne jedi. Dandanašnji jo podpira edini krompirček« (VII, 9). Današnja hrana označuje kislina (presno zelje in repa), bob in ječmen, ki jih belijo z vinom. Bizgec ali ječmenova kaša so nepriljubljena jed, čeprav jo morajo uživati (IX, 105). »Čudne dolenske zmesi« so: fižol s korenjem, bob s krompirjem (IX, 105). Večkrat omenja ljubezen vseh Dolenjk do obiranja kuretine. Dobro zabeljeni koruzni žganci dajo dolenskim drvarjem »tako moč žilam, tako tečnost životu kakor nobeno drugo jedilo« (VII, 132). V nasprotju z njihovo skromno hrano ponovno poudarja požrešnost domačih pivcev. — Belokranjec je slabo vzhajan in zapečen koruzen kruh, ki pa hrani bolje, kot »dolenska zmes ajde, prosa, ječmena in drugih žit« (X, 148). Belijo prav tako negospodarno kot vsi Dolenjci. Poljanci pa ljubijo najbolj zelje in krompir, ki si ga želijo tudi njihovi krošnjarji v Nemčiji. Belokranjci pojedjo več mesa kot ostali Kranjci, prašičevina s hrenom je zanje »ravno tako zemeljski raj kakor za Ruse«. Mojstri so v peki kozlovine na ražnju. Kadar imajo, so potratni v jedi vsi Dolenjci.

K prehrani sodi tudi pijača in razmerje ljudi do nje. Ob premnogih priložnostih govori Trdina o pitju vina med Dolenjci z npravnega, gospodarskega in družabnega vidika. Omenja, kako mnogo pijejo žanjice in zato manj delajo (IX, 78—79); s kako »čudovito lakoto in žejo hodijo Dolenjci na svatbe« (IX, 127); zgraža se nad »čudnimi šegami« ob bedenju pri mrliču, ko poleg divjih iger in burkastih šal tudi nezumno pijančujejo (Pri mrliču, VIII, 32 sl.); kako porodnice pijejo mnogo vina v prepričanju, da brez njega ne morejo ozdraveti in imajo »sodček vedno pod vzglavjem« (VIII, 100). Mnogokrat opisuje, kako pijančujejo v gostilnah, bodisi ob takih družinskih priložnostih, kakršna je »popotnja« — pot od poroke domov z obiskom gostilne (črtica Popotnja v Rožah in trnju, 15 sl.), bodisi ob naključnih sestankih v gostilni, ali ob domenkih fantov in deklet. Pri tem nadrobno podaja primere, kako goljufajo pijane goste gostilničarji, ki jih morajo le-oni tudi napajati, kako se vedejo pijane gostilničarke, kakšne temne posle s kupovanjem ukradenega vina in drugega blaga zakrivajo noči v gostilnah, kako pijančujejo vlačugarji v nočni temi, kako gospodarji in drvarji cele dneve pijančujejo itd. O vsem tem in še o celotnem odnosu Dolenjcev do vina, od nežnega otroštva do starosti, se je kar moč obširno razpisal v Rožah in trnju in s tem zelo uspelo in ostro označil dolenjski značaj. Groteskna je podoba proščenja (196 sl.), ki se sprevrže v divji pretep pijanih množic od vasi do vinogradov. Realistično napeto je prikazal življenje v vinogradih ob delu in zabavah (207), na sejmi in romanjih. Obširno razpravlja o gospodarski strani vinstva, o kakovosti vina, v napredovanju pijančevanja, ker ne prodajo vina, da bi si opomogli, marveč ga v mnogih primerih doma čezmerno popijejo. Zato je težko verjeti pisateljevi trditvi v obrambo Dolenjcev, da »še niso zabredli tako daleč, da bi se jim moglo reči pijanci . . ., da bi se narodu moglo očitati splošno pijanstvo« (191). O Podgorcih piše, da »pijanstvo se tem ljudem po pravici lahko očita« (X, 21). Kako vpliva vino na razmerje med spoloma, na telesno rast itd., o tem tudi ponovno spregovori v tem in v drugih spisih. Iz takih podatkov pa se tudi jasno vidi gospodarska škoda izvirajoča iz zapravljanja in iz malokoristnih majhnih vinogradov s slabim pridelkom (193).

Poleg kmetov označuje Trdina tudi rokodelce, ko hvali šmihelske kot prve v novomeškem okraju (IV, 17), spretnne ljudske rezbarje, med katerimi je jaslicam Stolarjevega Jožka posvetil dve strani (IV, 21—22); obžaluje, da je premalo obrtnikov na Dolenjskem, zlasti za nekatere stroke (VII, 10); kaže, kako hodijo vse

bolj razen na Hrvaško tudi v tovarne in pričakujejo od industrije izboljšanje gmotnega stanja.

2. *Družbeno življenje.* — Medtem ko je Trdina o gmotni kulturi zapisal povečini le kratke opombe in omembe, pa je zbral o družbenem žitju in bitju dolenskih ljudi mnogo pomembnih podatkov in zaokroženih podob v leposlovni obliki in poučnih opisih. Mnogo snovi s tega področja se prepleta in dopolnjuje z orisi in gradivom o duhovnem življenju, tako na primer mnoge omembe o ljudskem značaju, nrvnem življenju, kar je vse tesno povezano z družbenim življenjem kot njega vzrok in posledico, vendar kaže strani življenja obravnavati posebej. Tu naj pokažemo le, kako se zrcalijo v Trdinovih spisih razmerja med posamezniki, med temi in družbenimi skupinami, kako se izživljajo Dolenjci v njegovem času v svojih običajih, v družabnih oblikah sožitja, kako sodijo drug o drugem.

Naše ljudske navade in običaji izvirajo v svoji osnovi povečini iz davnine, ko si je ljudstvo delno na lastnem nrvnem spoznanju, delno pa na starem verovanju samo urejalo družbeno in nrvno razmerje med posamezniki in skupnostjo. Navade in običaji so se spreminjali pod vplivom novih razmer, napredujoče omike, tako da je bilo marsikaj opuščeno, dosti novega pa je na novo nastalo ali bilo prevzeto od drugcd. Vendar so ljudem še danes mnogi izmed njih vodilo in merilo, kaj morajo ob kakšni priložnosti storiti ali opustiti, kaj je spodobno itd., in sicer prav tako v mestu kot na deželi. Še bolj veljavno obveznost pa so imeli ljudski običaji pred desetletji v Trdinovem času.

Zato se čudimo, da naš pisatelj prav nič ne govori o nekaterih letnih običajih, na primer o pustu (razen omembe šem in potrate v jedači in pijači), ob raznih praznikih okoli Novega leta in o navadah ob delu. Bežno omenja pogostitev pri nočnem delu, ko našteva njega vrste (ličkanje koruze, metje prosa, rezanje repe — Rože in trnje, 217—218). Nič ne pove o navadah ob rojstvu, med navadami ob smrti opisuje le bedenje. Temu se čudimo tem bolj, ker je Trdina posvetil toliko narodne pozornosti ljudskemu duševnemu in družbenemu življenju, nrvnem in mišljenju ter objavil o vsem tem toliko gradiva, kot nihče med našimi leposlovci. Kako da ni opisal raznih navad, kot so jih tisti čas v časopisih in zbornikih prikazovali mnogi? Sam pravi: »Moj namen ni pripovedovati ratanko pirne cbičaje dolenskih bratov. Kdor se bo lotil tega posla, bo našel premnogo izvirnega in mikalnega. Jaz bom omenil le nekatere reči, ki označujejo tukajšnje svatbe sploh« (IX, 128).

Nadrobno pa nam je prikazal otroško in mladostno dobo Dolenjcev. Mnogo pomembnega pripoveduje o otroški vzgoji, ki je prepopustljiva. Zato otroci grdo ravnaajo s starši, ki jih navajajo k pitju že kot dojenčke, ali govore pred njimi o spolnih rečeh. Razuzdanosti se navadijo na vaških pašnikih, o čemer pišejo tisti čas tudi naši gospodarstveniki. Take razmere vplivajo na prezgodnjo dozorelost otrok, ki nato ne smejo javno kazati ljubezni. Zato je vasovanje — celo deklet — zelo razvito in je vzrok spolne neurejenosti, pa tudi nesrečnih zakonov, ker »dolenjska ljubezen je jako strastna, ali večidel prav kratka« (Rože in trnje, 139 sl.).

Največ je povedal o ženitvi, o ljudskem mnenju o zakonu, zapisal precej pregovorov o ženah in dognanj o razmerju med zakonci (Rože in trnje, 225—239). Pri dolenjskih ženitvah je opazil tri pglavitne napake: ženijo se večidel brez ljubezni, gledajo skoraj samo na doto in »strašno se jim mudi« (IX, 107). »Po tretjem božiču — treh kraljih — ogrne fant plašč ali dandanes tudi že burnus« in gre z očetom, s sorodnikom ali s prijatelji snubit. Vsa okolica posega v ženitev s hvalo ali z grajo in z več primeri kaže kako so — tudi njemu samemu — razdrli ženitev z obrekovanjem. »Začne se za dekleta živ semenj, drugače se ne more imenovati slovenska snubitev« (IX, 106). Nekoliko nam odkriva, zakaj Trdina ni opisal dolenjske svatbe, stavek: »Godi in vrši se ob takih prilikah dosti neumnega, česar me ni volja popisovati« (IX, 127). To nas čudi, ker je zapisal dosti prav tako »neumnega«, kot so navade ob ženitovanju; pa tudi zato, ker se ni poglobil v pomen teh navad in vraž, ko se je sicer s takim zanimanjem poglobljaj v bajeslovje, ki jim je tako sorodno. Ugajalo pa mu je slovo neveste in ženina od prijateljev in prijateljic ter da na svatbi ne smejo kvantati. Nekaj pozornosti je posvetil godcem, ki so bili redno na svatbah, nekaterim verovanjem in napovedim sreče v zakonu, šemam in kameli, največ pa pijači in jedači na gostiji, s katero so mnogo zapravili (IX, 127—132). Ohranil nam je klasičen opis dolenjske »popotnje« (Rože in trnje, Popotnja 15—27), ki v prikazu trpljenja neveste in mučne zadrege svatov spominja na nekatera mesta pri Tavčarju. Kakor ga je v tem primeru mikal netipičen dogodek: poroka in popotnja neveste brez venca, ki jo vsa vas zaničuje in dejansko napada, tako ga je v zvezi z ženitvami mimo tipičnih običajev bolj mikalo družbeno-gospodarsko ozadje raznih značilnih primerov pogajanja za doto, prebiranja nevest in ženinov, boja med očeti in sinovi zaradi revre neveste itd. Prikazal je nekaj primerov, ko sin

zapusti dom, ker mu oče brani vzeti izvoljenko, in odide v hrvaške gozdove, kjer si s trdim delom pribori osamosvojitve in nevesto.

Med navadami o b smrti je opisal v črtici Pri mrliču (VIII, 32 sl.) dolenjsko burkasto »vahtanje« (varovanje, bedenje) ob mrliču v noči pred pogrebom, na katerem čezmerno pijančujejo, igrajo »rihtarja« in »ženitev«, medtem ko o drugih običajih pri pogrebu ni zapisal nič.

Trdina je rad opazoval zbiranje ljudi tako v gostilnah, kot na sejmih in proščenjih. O zadnjih in o božjih poteh govori večkrat, ker je mogel tu videti razne izraze ljudskega značaja, miselnosti in čustvovanja. Sam pripoveduje o tem v povesti Gospod Vedež (IV, 6671 sl.): »Lepše božje poti in svečanosti jaz ne poznam nego je proščenje pri Sv. Roku v šmihelski župniji. Kdor se hoče seznaniti z Dolenjci in njih šegami, pridi tjakaj.« Podobno opisuje shod o Mali maši na Trški gori (VII, 206—207). Čeprav graja spolno razvratnost, ki se dogaja ob takih priložnostih, vendar zagovarja potrebo romanj za ljudstvo in poziva odgovorne vzgojitelje, naj ga bolje vzgojijo (Rože in trnje, 206).

Razmerja med ljudmi, vasmi in raznimi družbenimi skupinami so Trdino zelo zanimali. O njih je sraševal povsod, jih opazoval in jim posvetil mnogi strani, cele povesti in črtice. Tako je bilo vprašanje poslov, ki ga obravnava v spisu Služba (VII, 1), v katerem zagovarjajo nekateri slovenske hlapce in deklice, ki jih na Hrvaškem najbolj cenijo zaradi pridnosti in poštenosti, medtem ko se domači kmetje pritožujejo čeznje. Tem pove, da jih slabo plačujejo. V tem in drugih spisih prikazuje uspehe Kranjcev v hrvaških službah, kjer jim zaupajo in z njimi lepo ravnajo. Dalje opozarja na starostno nepreskrbljenost slabo plačanih poslov.

Posebno črtico je namenil beračem (VII, 71 sl.), ki je kar socialnonravna študija o raznih vrstah beračev, vandrovcih, bogatih Kočevarjih, Belih Kranjcih, gorenjskih »pogorelcih«, beračih, goljufih itd.

Opisal je tudi posebno skupino novomeških postopačev, lahkoživcev, ki so za silo izurjeni v kakem rokodelstvu ali v trgovini, pa jim delo smrdi in jih hranijo starši ali sorodniki. Brez njih »bi izgubilo malomestno življenje... najmanj polovico svoje veselosti, prisrčnosti in mikavnosti« (VII, 51—52).

Ponovno poudarja in z zgledi ponazarja v raznih spisih pogubni vpliv graščakov, tudi tistih iz polpretekle in svoje dobe, na nramno in gospodarsko življenje Dolenjcev. Tisočletna politična in na-

rodnostna sužnost, ki jo mnogokrat omenja, mu je tudi vzrok vsa-kršne zaostalosti in slabih lastnosti pri Slovencih.

Veliko mesta je odmeril Trdina, v Izprehodu v Belo Krajino k r o š n j a r j e m iz te dežele. Seznanja nas z načinom njihove trgovine, z njihovimi potovanji, s skušnjami v tujini in z uspehi, zna-slimi iz podjetnosti in marljivosti. To je prispevek, čeprav ne strnjen, k oznaki tega tudi iz drugih dolenskih krajev izhajajočega stanu, ki prav po družbeni strani svojega življenja še ni prikazan, kakor bi zaslužil.

Trdinovi spisi, kolikor niso izrazito pravljični ali bajeslovni, so kot celota vsi podobe o družbenih razmerah dolenske vasi in njenih ljudi doma in v tujini. V njih je razvil in nanizal toliko usod, toliko medsebojnih bojov in prizadevanja za obstanek, da zasluži s tega vidika njegovo delo še nadrobnega raziskovanja in vsestranske osvetlitve.

3. *Duhovno življenje*. — Čeprav je tudi ljudsko življenje, kot ga raziskuje etnografija, sklenjena celota, postavljamo zavoljo pre-glednosti pri študijskem obravnavanju ob prvi poglavji tretje, v katerem združujemo duhovne stvaritve, to je vse vrste umetnosti, verovanje in v zvezi njim ljudsko zdravilstvo, pa tudi študij ljud-skega značaja sodi le-sem.

Trdina je nekatere zapise ljudskega pripovedništva uvrstil v pripovedne spise, na primer legendo o kranjski deželi (IX, 139), o sv. Andreju (Rože in trnje, Izprehod v Belo Krajino), o Kristusu in kovaču, o pastirju Tinčku Podgorcu (IV, 4 sl.), o velikanu v gradu Biserniku (V, 29), o zakopanem zakladu pod Tolstim vrhom (V, 44 sl.), o čarovnicah in zlatem ključku (V, 102 sl.), o Kurentu in več pripovedk o nastanku vina (Vinska modrost, V, 114 sl. in drugod), med katerimi so zlasti krajše videti pristni zapisi ljudskih, medtem ko so daljše razširjene in stilizirane; o oživelem mrliču (VIII, 39 sl.), o čarovnicah na mnogih mestih, o prikaznih — strahovih, divjih možeh, hudiču (VIII, 143) itd.

O ljudskem pripovedovanju je — razen že omenjene pripombe v Rožah in trnju — zapisal v Izprehodu, da Dolenjec rajši poje, nego pripoveduje. »Le redkoma se nameri iskalec na starca ali starko, ki mu pokaže ogromni zaklad narodnega blaga, ki ga za-kriva ta sloveča gora (Gorjanci). Jaz nisem bil tako srečen, da naj-dem takega starca ali tako starko« (X, 74). Podgorška, ki mu je v Gotni vasi pripovedovala štirinajst bajk, je vse drugo že pozabila.

L j u d s k i h p e s m i je tudi nekaj objavil: o beračih (VII, 86), primer, kako sta dva fanta »kovala« pesem o Micki (IX, 160—161),

pesem ljudskega pevca o Urški (prav tam) in še nekaj začetkov in primerov takratnih godcev in organistov. — O ljudski pesmi se je obširno razpisal v spisu Omika (IX, 158—166) tako z besedno-oblikovne kot z glasbene strani. Kako pravilno je pojmoval spojenost obeh, priča njegova izjava, da je za njih raziskovanje nesposoben, ker nima »glasbenega sluha«. Opozarja na potrebo poznanja koroško-nemških, furlansko-laških in provincialno-hrvaških pesmi, če se ga hoče kdo lotiti. Omenja, da so nekatere nemške pesmi prevedene v slovenščino in »veliko nemških pa je pognalo gotovo tudi iz slovenske korenine«. Navaja primere, kako so Dolenjci prevzeli hrvaške pesmi. Z zgledom ponazarja nastanek ljudske pesmi ob sodelovanju več fantov, zakaj »na Dolenjskem teče vir narodne poezije še dandanašnji, čeprav se mu je že zdavnaj voda skalila in zgubila staroslovska slast. Tu vidim s svojimi očmi in slišim s svojimi ušesi njegovo bruhanje iz ljudskega srca, njegovo žalobno šepetanje, curljanje in klokotanje čez hribe in doline, po vaseh, poljih, košenicah in dobravah. Zdaj se vname eno srce, včasih fantovsko, včasih moško, včasih že precej postarno in za pol ure je pesem dogotovljena, in začne se tisti hip tudi prepevati« in širi se po vaseh in deželah (IX, 159). Ocenjuje njih oblikovno in vsebinsko vrednost, govori o mlinarju Brolcu, ki »si je pridobil največjo slavo... med vsemi narodnimi pesniki«. Primerjaje jih z umetnimi pesmimi misli, da se ljudske držijo zemlje in nam ne morejo kazati poti k vzorom (IX, 91).

Ljubezen Dolenjcev do petja poudarja večkrat, zlasti obširno pa v istem spisu, ko jih primerja z manj živahnimi Gorenjci, pripoveduje o pevcih, o zvezi petja z vinom, o godbi, ki je opustila brundo ali dramljo, o godcih in novih godalih, o novomeški godbi, o vplivu umetne poezije in umetnega petja na ljudsko, katero izriva (IX, 162—172).

Pregovore je zbral v zvezi z oznako dolenjskih deklet (Rože in trnje, 155—157), v katerih dvodelno primerjajo dekleta z ženami. Raztresenih jih je pa še več po raznih spisih.

Uganke o vinu je objavil v 2. poglavju »Vinske modrosti« (V, 144—147).

Ljudsko verovanje, to je tisto mišljenje in prepričanje o naravnih in nadnaravnih močeh, ki ne sloni na cerkvenem verstvu, marveč delno na predkrščanskih nazorih, delno pa ga ustvarja ljudstvo sproti ob raznih pojavih, je Trdino močno zanimalo. Tu niso mišljeni nazori, izraženi v bajkah in pravljičah, ki so epske enote, pomešane tudi z drugimi prvinami, marveč razmerje do nara-

ve in skrivnih moči, ki naj bi jih imeli ljudje in živali, pa tudi namišljena bitja. Imenujemo jih navadno »vraže, prazno varo«, in tako jih naziva tudi Trdina.

O zagovarjanju in povzročanju toče po duhovnikih je večkrat slišal (IV, 49, 52—53, X, 32). Med ljudmi, ki so jim prisojali izredno moč, je bil v šmihelski župniji Kucigaz, ki »je znal nastavljati vsakovrstna zdela, ki so naklonila tistemu, kdor se jih ni ognil in varoval, dolgo bolezen ali kako drugo veliko nesrečo, večkrat celo smrt« (IV, 94). Ob njem je zasnoval povest o Gospodični Cizari. »Vračarica« je bila »Hudobica«, ki je zdravila in »z zagovori odpravljala uroke, kačji pik, prisad, spečenino in vse, narejene, najdene in prenesene' bolezni« (IV, 118). — V zvezi z opisom bedenja pri mrliču pripoveduje zgodbo, kako se je mrlič med razbrzdanim igranjem slepih miši prebudil, se dotikal igralcev in jih zaznamoval z boleznimi (VIII, 39—40). — O ljudskih zdravnikih, od tedanjega črmošnjiškega, pozneje primskovskega župnika Jurija Holmarja do drugih v Lipovcu in Zagorju, je zapisal vrsto načinov zdravljenja, »oddelanja« ljudem in živalim (VIII, 143 sl.). — V središču ljudskega zanimanja in pripovedovanja pa so bile ob mnogih priložnostih čarovnice, coprnice, zaradi katerih so ženske večkrat obsojale celo duhovnike, ker ti niso verovali vanje (VIII, 151—156). O njihovem shajanju s hudičem, njih značaju in delovanju je v Polnočnem mraku (VIII) zapisal izčrpne podatke. Ponovil in izpopolnil jih je v posebnem poglavju o Podgorcih (Vraže X, 31—33), »tudi drugih vraž kar mrgoli v Podgorju« (X, 33), o zmaju, o zagovarjanju, zato »Krkko in Temenico pokriva debela megla praznovverja« (IX, 135). Posebno poglavje mu je posvetil tudi v opisu Bele Krajine (X, 158—167). Lepa zbirka vraž in ljudskih misli o kačah je zbranih v spisu Pri pastirjih na Žabjeku (Rože in trnje): o kačji masti kot zdravilu, o ljudeh, ki zbirajo kače in imajo kačji pogled; kako se je v starih časih mogel človek poživititi, če mu je kdo to želel; o »kozlovski višji bitnosti« itd. Pri tem je izrekel tudi kritično misel o površnem presojanju »starih basni«, ki jih zapisujejo in raziskujejo, ne da bi dognali, kaj je obče narodno in kaj sproti izmišljeno, ter na taki osnovi razjasnjujejo »kako posebno temno stran pogansko-indo-germanskega bogočastja (zato) stoji do zdaj... na najbolj kilavih in šibkih nogah slabjanska mitologija« (Rože in trnje, 134).

O ljudski nabožnosti v okviru cerkvenega verovanja govori Trdina večkrat. Šmihelsko procesijo o Telovem je opisal po pripovedi Kolenčeve Jere, hvaleč pri tem estetski učinek lepih udeleženk, njih noš ter resnost udeležencev (IV, 45—48). Med božjimi

potmi označuje proščenje pri Sv. Roku v šmihelski župniji (IV, 71 sl.), kjer se lahko seznaniš z Dolenjci od vsepovsod in z njih šegami. — Podobno slavi po ustih krčmarice Lenke Trško goro z razgledom in proščanjem (VII, 206). — O učinku »jezuitskih misij« in o razbrzdani »spreobrnjeni« krčmarici pripoveduje po lastnem doživetju (VIII, 17 sl.). — O odnosu ljudstva do duhovnikov govori dialog Župnik (VIII, 166 sl.), ki ga zaključuje pisatelj z lastnim razmišljanjem, češ da so duhovniki duhovna avtoriteta ljudstvu, ki pa se v »necerkvenih rečeh ne ujema« z njimi vselej. — Mnogo graje je naprtil Trdina tercialkam na Dolenjskem, nadrobno pa jih je opisal v posebni črtici (Tercijalke, VIII, 178 sl.). — O belokranjskem češčanju sv. Feliksa je spregovoril večkrat, posebej še v Izprehodu (X, 159 sl.), češ da je središče njihove vere. — O verski vzgoji pravi v Rožah in trnju, da je zgodnje učenje molitev mehanično in da se otroci pretvarjajo. Prav tam nadrobno razmišlja o naravni in verski nramnosti in ugotavlja, da »slabo, grozno slabo... izpolnjujemo povelja (krščanske nramnosti) Slovenci«. Izobražence dolži, da dajejo slab zgled v ljubezni do bližnjega, v nesebičnosti. Dolenjci so »mlačni in zanikrni kristjani«, pobožnost je zunanja, »globoko še stoji z obema nogama v starem poganstvu«. Njih nezaupnost do verskih resnic prisoja tujemu jarmu (Rože in trnje, 157—177.) Tudi na tem mestu govori obširno o cerkvenih shodih, ki so mu izraz človekove notranje potrebe, in imenuje »božja pota v nekem obziru katoliške olimpije«, dolenjske »vrtce« — ponočne procesije s plesom — pa »slovenske elevzinije« (176). Priporoča, naj bi narodnjaki uporabili božja pota za nastope pevcev in knjigarjev, da bi budili narodno zavest.

Ljudski značaj je bil središče Trdinovih opazovanj in razmišljanj. O slovenskem značaju nimamo še sestavnega dela in težko, da je kdo zbral toliko gradiva zanj, kakor prav Janez Trdina. Čeprav so njegove sodbe večkrat precej osebne, nagle, nedcmišljene, so vendarle v mnogočem plod dolgega opazovanja. Mnogokrat je prikazal nravi in značajske poteze dolenjskega človeka posredno v povestih in zgodbah, večkrat pa jih je neposredno označil v lastnih ali svojih pripovedovalcev sodbah, tudi v daljših študijah. Posebno cenijo njegove primerjave z gorenjskimi in tujimi ljudmi, ker pri tem tako dolenjske značilnosti tem jasneje odsevajo.

Svoje značajske oznake razširi Trdina večkrat na vse Slovence, najpogosteje pa se omejuje le na Dolenjce. Spoznal je, »da je Slovenec v besedah hud in tudi hudoben, v dejanju pa krotak in blagodušen. Dolenjec obrekuje grozno rad in strupeno, ne le tujca,

ampak tudi brata in prijatelja. Če ga pa vidi v zadregi, mu ne bo odrekel lahko svoje podpore«. Za primer navaja matere, ki prav nežno skrbe za otroke, a jih zmerjajo in slabo govore o njih (VII, 156). — Dolenjci hočejo imeti prilizovanje, raje verjamejo obrekljivim tujim ljudem, kot odkritim domačim, zato je v družinah mnogo sporov (VII, 208 sl.). — Dolenjec je zdaj zaupljiv nasproti vsakemu človeku, zdaj bo spet nezaupljiv nasproti najbližjemu. »Dolenjca ne vodijo pravila logike, ampak trme« (VII, 211). — Njihov nestalni značaj slika nazorno v Jezuitskih misijah (VIII, 17 sl.), omahljivost zaradi vina in spolnosti pa v mnogih drugih primerih, najbolj navedeno v Rožah in trnju. Dvojnost njihovega značaja in mišljenja se izraža tudi v verskem mišljenju in čustvovanju (glej zgoraj!), pa tudi v drugih rečeh. »Ti ljudje so po eni strani tako nezaupljivi, da ne verjamejo za trdno nobeni avtoriteti, po drugi pa tako strašljivi, da se ne drznejo nobene popolnoma zavreči« (IX, 14).

Pogosto prikazuje naš pisatelj, kako Dolenjec slabo pozna naravo, živali in rastline, ter njene zakone (IX, 135, Rože in trnje 68), čeprav jo bolj navno ljubi in občuduje, uživa, kakor »neusmiljeni Gorenjec« (IX, 154). Ne družijo pa tega »poetičnega čuta z natančnim preiskovanjem« (155). Ti ljudje so »na tako visoki stopnji domišljije in na tako nizki spoznanja, ni še bogme dozorel za suhoparne vede, njega zanima in razveseljuje sama poezija, godba in ples« (IX, 158).

Vendar pa ima Dolenjec mnogo smisla za trdo delo in za trgovino, kakor dokazujejo razne Trdinove zgodbe o fantih na Hrvaškem in o krošnjarih. Bela krajina je »z duševnimi zmožnostmi prebogato obdarjena, da se ne ustraši v tem obziru niti bistroglatih Gorenjcev« (X, 185).

V Omiki (IX) je strnil Trdina vrsto značilnosti dolenjskega značaja: priljubljenost, nežnost, »staroslovansko« gostoljubje, nagla jeza, ki se hitro utolaži, ljubezen do otrok, ljubezen do živine in živali sploh, jeza na »gospodo«, ki jo razlaga s podložništvom (IX, 176—183).

Kako bi bil Trdina sestavno opisal Dolenjce, kot je bil nameval, nam pričajo njegova pisma o Mengšu in Mengšanih Antonu Koblarju (glej Mengeški zbornik, I, 147—199), ki so hkrati dragoceni opisi ljudskega življenja v domačem kraju v prvi polovici XIX. stoletja, vsebujoči tudi gradivo za ljudsko kulturo na Gorenjskem vobče. Kako nazorno prikazuje Trdina v teh pismih na osnovi lastnega opazovanja ali pripovedovanja drugih o živinoreji, čebelarstvu, sadjarstvu, poljedelstvu in prehrani, o ljudskem čustvova-

nju, nraveh, obrtništvu, o noši, običajih, verovanju, pripovedkah in pesmih, o napakah v medsebojnih odnosih itd. — in vse to tako nadrobno, kakor bi bil odgovarjal na kako vprašalno polo, prežeto pa s toplo zavzetostjo rojaka. K tej sliki Mengša se pridružujejo v manjši meri tudi prva poglavja njegovih »Spominov«.

Trdina ni opisoval dolenskega življenja le kot hladen opazovalec in presojevalec, ki je želel izboljšati gmotno in duhovno stanje dežele, marveč tudi kot zavzet, ljubeč modrijan, ki ima besedo za vsakogar, oko za sleherno lepoto na človeku in zemlji, srce pa občutljivo za vse tegobe in težave. Ker je bil izrecen oblikovalec, ki je nameraval zajeti v življenjskih podobah in na osnovi stvarnega in izmišljenega gradiva prikazati dolensko stvarnost v preteklosti in svojem času, zato ni bil niti površen zapisovalec, niti sistematičen znanstvenik. Ohranil pa nam je ne le za slovstveno, marveč tudi za narodopisno znanost v svojih delih toliko snovi o nekaterih področjih tedanjega žitja na Dolenjskem, da njegovi spisi niso le pesniško poveličanje te zemlje pod Gorjanci, marveč tudi živa podoba trpečega in borečega se človeka na njej.

Vilko Novak

OPOMBE

- ¹ Zbrano delo V, 182.
- ² Zbrano delo I, 38—39.
- ³ Zbrani spisi IX, 75.
- ⁴ Zbrano delo III, 528.
- ⁵ Rože in trnje, 69—70.
- ⁶ Prav tam, 69.
- ⁷ Janez Logar, J. Trdina, Zbrano delo VI, 351—352.
- ⁸ Zbrani spisi X, 76.
- ⁹ Zbrano delo III, 559.
- ¹⁰ Ljubljanski Zvon 1913, 414.

IZ ZAPUŠČINE PESNICE ZORANE

I

Zoranino zapuščino, ki je veljala za izgubljeno,¹ sem odkril julija 1954 med pripravami za razstavo »800 let Mengša«. Zdaj je mogoče izreči sodbo o Zorani kot slovenski pesnici, ji določiti mesto v naši literaturi in pojasniti vprašanje, ki se je predvsem pojavljalo v zvezi z njo v slovenski literarni zgodovini, ali ni morda med njeno zapuščino še kak Murnov rokopis in kaj se je zgodilo s tistimi Murnovimi stvarmi, za katere vemo, da so bile njena last.

Zapuščina obsega predvsem rokopise njenih pesmi, odlomek kritike Medvedovih Poezij, razgledico in dvojje Medvedovih pisem, njegovo pesem, posvečeno Zorani, nekaj verzov verjetno njegovih pesmi in nekaj njegovih pripomb Zoraninim pesmim, Murnovo dopisnico z njegovimi pozdravi in podpisi Aškerca, Govekarja ter drugih, nekaj Murnovih pripomb k Zoraninim pesmim in en pogovorni listek; začetek neke pesmi, najbrž Vide Jerajeve, Kettejevo spričevalo za prvo polletje osme šole, Gregorčičevo vizitko s posvetilom in Zoranin prepis dveh njegovih pisem I. Železnikarju; pismo J. Premka in še nekaj na Zorano naslovljenih pisem in dopisnic.

Ni pa v gradivu Murnovih stvari, ki jih je Zorana hranila (2 pesmi, 3 pisma in šop listov).² Ker je skoraj neverjetno, da bi propadle samo te, in to skoraj do poslednjega listka, se vsiljuje misel, da je to in še drugo, če je bilo morda še kaj z Murnom v zvezi, najbrž še za časa njenega življenja kdo odnesel.

Pesmi je ohranjenih nekaj čez 320 in okrog 20 poškodovanih odlomkov, torej skupaj okoli 340 pesmi. To je nedvomno skoraj celotno njeno pesniško delo, za kar govori dejstvo, da so v zapuščini ohranjene v prepisu tudi skoraj vse priobčene pesmi.

Objavljenih je 73 njenih pesmi.³ Od njih jih v zapuščni manjka 21. Skupno je torej znanih pesmi okrog 360.

Od pesmi je okrog 50 začetniških in nekako prav toliko podpoprečnih. Dobršen del pesmi, okrog 30, je pripovednih. Posebna

značilnost so številni cikli. Teh je skoro 30 in vanje je povezanih okrog 100 pesmi. Povprečno obsegajo ti cikli 5 do 6 pesmi, eden jih vsebuje celo 14. Med njimi je tudi del sonetnega venca. Druga značilnost je, da obstoji le dvoje, troje različic, kar kaže, da so skoraj vsi zapisi prvotni in tudi že končni in da pesmi torej ni popravljala.

Pesmi so zapisane na vse mogoče vrste papirja: od pisemskega in pisarniškega do hrbtov lepakov, cenikov, navadnega ovojnega papirja in različnih odrezkov. Nekaj je tudi prepisov, vendar samo starejših pesmi.

Zapuščina je ležala od njene smrti leta 1935 raztresena na podstrešju njene hiše v Vel. Mengšu št. 66 (zdaj Kidričeva c. 51) in bila izpostavljena vlagi, prahu, mišim in čevljem vsakogar, ki je zašel na podstrešje. Zato je dovršen del gradiva umazan, zmečkan, poeptan in delno tudi uničen, in zato je tudi toliko odlomkov.

Prva datirana pesem nosi letnico 1890. Glede na to, da je bila tedaj Zorana stara že 23 let in da je bila istega leta objavljena tudi njena prva pesem,⁴ je nedvomno, da je pisala pesmi še pred tem časom. Najplodovitejša leta so bila nekako od 1897 do 1905. Višek pa je dosegla v letih 1903 do 1905, torej v času, ko je že prenehala objavljati.

Pesmi pred tem — večina jih je objavljenih in po teh objavah je skrojena tudi dosedanja sodba o njej kot slovenski pesnici — so v bistvu objektivna lirika. Številni so tudi epski motivi. Pesmi iz te dobe ji služijo v bistvu mnogo bolj za opisovanje sveta in doživetij kot pa za izpovedovanje čustev in misli. Osebnostna izpovedna in resničen izraz nje same, njenega razpoloženja in čustvovanja postane pesem pravzaprav šele tedaj, ko utihne za javnost. Morda je prav dejstvo, da je s prenehanjem Slovenke izgubila možnost objavljanja, vplivalo na večjo pristnost in iskrenost njene poezije.

Delno se ločijo starejše in mlajše pesmi tudi po obliki. Starejše so bolj izpiljene, s skrbnejše izbranimi izrazi, mera, pa tudi zgradba kritic je raznovrstnejša.

Leposlovne proze, čeprav je pisala tudi to,⁵ v njeni zapuščini ni.

II

Pretežni del liričnih pesmi je osebno izpovedna lirika in njen osnovni motiv žalost nad nesrečno usodo. Žalost nad tem, da je bila opeharjena za marsikaj lepega in čudovitega v življenju zato, ker je v mladosti oglušela in se zaradi te telesne pomanjkljivosti

ni mogla predati življenju tako, kot je to terjala njena čustvena narava, četudi je bila telesno razvita žena z vso ženskostjo v sebi in s srcem, ki je bilo še mnogo bolj nežno, občutljivo in dovetno od drugih. Kako je, recimo, nedvomno hudo občutila že samo dejstvo, da se niti pogovarjati ni mogla tako, kot je med ljudmi običajno. Zanja, za ženo s tenkočutno umetniško dušo, sploh ni obstajalo obsežno področje umetnosti — glasba, gledališče, kamor je pogosto zahajala, o čemer pričajo gledališki sporedi v njeni zapuščini, pa ji je bilo samo nema pantomima.

To svoje stanje je presunljivo izpovedala v eni prvih pesmi:

Karkoli hodi in se giblje,
življenje novo čuti zdaj,
a mene radost se ogiblje,
le malo znam za ves ta raj!

Ne znam, kak ptice žvrgole,
zvonov ne čujem sladki glas.
Sedaj vse stvari se okrog bude,
le zame nem je vesne čas! —

(Pomladi)⁶

Franja Trojanšek (Dekleva)-Zorana

Spominska plošča Zorani

Začetne pesmi kažejo sicer še rahle sledi optimizma, upanja in pričakovanja, da ji bo življenje kljub njeni pohabljenosti vendarle prineslo vsaj nekaj sreče, poznejše pa izgube tudi to upanje. Kasneje prevlada vdanost v usodo, ki se nato proti koncu življenja spremeni v nekam topo žalost in brezupno spoznanje, da se ji niso izpolnile niti najpreprostejše želje; da je bilo njeno življenje brezplodno, prazno in pusto; da je bila pravzaprav za vse lepo in dobro, kar naj bi ji prineslo, prevarana. Vse to jo je prizadelo še tembolj, ko je do dna spoznala vso krivičnost in brezsrčnost sveta.

Svetlih razpoloženj, upanja v življenjsko srečo in občutja sreče je v njenih pesmih zelo malo in nas zato take pesmi tembolj presenetijo:

Čebela, ti srce si koprneče,
po sreči vzdise tvoj drhteči glas,
ah, pij jo, pij, ves ta prelepi čas...

(Pomladne pesmi, II)

Pa včasih priplavajo sapice
od juga cvetočih poljan,
ko v zarji rdeči nebo se žari
pa sonce nagiba se v stran...

Pa včasih nam dušo preveva up
sred tihih življenjskih razmer,
medtem pa bliže in bliže hiti
življenja temotni večer...

(Momenti, II)

V moreče vzdušje vsakdanjosti ji prinašajo mir in pozabo samo sanje. Samo v njih najde skromno uteho svojim bolečinam:

Fdino srečni hipi moji,
ki točna duša jih pozna,
se v tihi noči prismejijo,
ko sen priplove iz neba.

(Materi, III)

Svetli se vzhod, svit zvezd blede,
narava stopa iz noči,
odpelje gost se — mirni sen,
skrb plane na svoj plen...

(Sen)

Drugi vir njene žalosti je spoznanje, da so bile vse želje, pa najsi so bile še tako skromne, zaman:

Ne gojim več vas nežne srčne cvetke,
zbežala je ljubezni mi pomlad,
kraljuje zima in srce miruje,
ne vzburja ga obup, ne cvetje nad...

Brez cvetja, groma hladni dan poteka
in v srcu ni viharjev ni strasti,
zbežale so megle nad njim viseče
in led pokrila je up na srečne dni...

(V kraljestvu zime, I)

Jesen, jesen, mračno brlijo zvezde,
pod njimi se razpenja noč
in zdi se mi, da p'aka vsa narava,
da list na drevju plaka umirajoč...

Ah, duša moja od prevar potrta,
kakor narava zdaj izgledaš ti.
kot list, ki ga raz drevje vrže veter,
tvoj up svetel sedaj na tleh leži...

(Jesenski listi)

A kam ste šli vi cilji smeli,
da upov in želja več ni?
Prešlo, prešlo, glas neveseli
se v mrtvem srcu zdaj glasi...

(Takrat)

Saj vendar lepa si jesen,
četudi cvet medli...
Ah, v žitja mojega jesen
pa srečnih hipov ni...

(Disharmonij, II)

Dokaj pesmi izraža potrtoost nad prevarami, ki jih je bila deležna v življenju, žalost nad minulo mladostjo, obup nad osamelostjo in dolgočasno enoličnostjo življenja. O tem pretresljivo priča nekaj odlomkov:

Trepeče duša. Hu, ta mraz
globoko v srcu čutim jaz.
Mračno se še blesti z globin
mladosti čas — njegov spomin,
a mesto cveta mladih nad
objema me prevara hlad.

(Nekdaj — sedaj)

Na trdi skali mrtvega življenja
medlim v okovih novi Prometej,
samotne ure v večnosti brezkončnost
brez sreče mi beže in brez nadej.

Ko v zlati zori nežno se porojen
tam izza gor prismeje novi dan —
dozdeva meni le se orel kruti,
da kljuje mi srce nad me poslan!

(Na trdi skali...)

Ha, kaj priplaval semkaj si iz gozda
kot duh pošastni, lačni črni vran,
za tabo temna jata bratov tvojih
kaliti hoče mrtvi mir poljan.

Bežite, ah, bežite mi spomini,
nad me vas žene nenasitni glad,
a jaz vam nimam več ničesar dati,
razsut leži mi idealov grad...

(V kraljestvu zime, II)

Nocoj ni zvezd
in lune ni,
megla jesenska
v dolu leži,
v siv pajčolan
zavita ravan
in v srcu samotnem
brezup teman.

(Jesenske pesmi, III)

Le ti, srce, cipresa si otožna,
ki na grobove klanja se brezrožna
in mrzli sever se nad njo igra...

Popotnik zdiš se sredi mi sveta,
ko brez radosti trudnega koraka
tja v grob hiti, kjer dom teman ga čaka...

(Pomladne pesmi, IV)

III

Druga skupina so ljubezenske pesmi. Značilno zanje je, če jih v celoti vzamemo, da v njih ni toliko prvinskega čustva, kot je v pesmih iz prve skupine, da pa zajemajo vso raznovrstnost ljubezenskih čustev in doživljajev. V njih zna biti Zorana prisrčna in kar je zlasti za pesmi, napisane v zreli ženski dobi, značilno, nevsiljiva in ponosna.

Ljubezensko prebujenje je zajela v eno svojih starejših pesmi:

»Dragec, veš, čemu mi skrivaš
modrih zvezd pogled ognjen?
Le blestijo naj nad mano,
vspavajo me v čarni sen!«

»Sem ponižen,« si odvrnil,
a pogled ti plul je v stran.
Lahno, lahno stopal v dušo
meni je nemir neznan...

(Pomniš li?)

Prav tako je že objavljena »Vprašaj!«⁷ polna svežosti in prisrčnosti:

A kaj vprašal bi zvezdice
in kaj ptice, vetrc, val,
saj pogled ti moj goreči
vso ljubezen bo izdal!

Predanost in gorečnost njene ljubezni kaže zlasti dvoje pesmi:

Blesti se jezera ravan.
Nad njo sončni žar razlit,
zaklad pa drag, zaklad krasan
v kristalnem dnu je skrit.

Oj, to ni jezerska obal!
To, dragec, moje je srce!
In ta zaklad sred vodnih tal
ljubezen vroča je za te!

(Jezero)

Posijalo je zvedavo
zlato sonce iz oblakov,
nasmejali se snežniki
so poljani z dežja mrakov.

Tisoč cvetov, tisoč listov
se ganotja je solzilo,
v meni pa ljubezen tvojo
tiho je srce molilo...

(Momenti, I)

Ves ponos ljubeče žene, ki ljubi zaman, pa razodevata naslednji pesmi:

Tja na okna razsvetljena
so oči se mi vsesale,
tja za okna razsvetljena
željne misli so zbežale.

Tiho, tiho brez vriskanja
misli so se povrnile,
v čarnojasni zimski noči
se oči so zasolzile...

(Srčni odmevi, II)

Tiho sanja polje v mesečini.
Ni oblaka mračnega na nebu.
Ravna cesta beli se čez polje,
mlada družba se z izleta vrača,
poleg njega gre med njimi ona,
Afrodita, v plašč strasti odeta...
Jaz pa stopam sama čez razpotje.
Križ samotni vrže senco name
in ta senca, dolga, črna senca,
pade v dušo in mi v njej ostane...

(Spomini iz davnine)

Med ljubezenskimi pesmimi je vrsta takih, ki izražajo pričakovanje ljubega, skrb in strah zanj, hrepenenje in žalost za njim:

Marjetice, marjetice,
zakaj ste mi ovenele?
Vprašati mnogo še imam
glavice vaše bele...

Ak ljubček v dalji je nezvest
vaš listič bi mi znanil,
ah, kaj pa če vam je odpal,
da bi srca ne ranil?

(Ah, kaj pa...)

Oh, le šepetajte valčki
tako mu žuboreči:
»Povrni se, povrni
spet k devi te ljubeči...«

(Valčkov šepet)

Da mogla v deželo deveto
čez skalnate gore bi jaz,
spomine bi v vir potopila
in tvoj pozabila obraz...

(Pesmi, II)

Zanimiva je tudi ugotovitev, da si iz moreče vsakdanjosti išče rešitve predvsem v ljubezni in da si ji zdi celo smrt lažja, kot ne biti ljubljena in ne ljubiti:

Ti odhajaš in režeče
bližajo se mi pošasti,
že samotne ure črne
spet imajo me v oblasti.

Ah, da bila bi svetinja
s čistega kovana zlata,
da na srcu ti v objemu
bi visela okrog vrata.

Koder hodil, šla bi s tabo,
grele prsi bi me mile
in pošasti gladne plena
se premagane poskrile...

(Ah, da bila bi svetinja)

Laže bednemu zemljanu
je v globokem grobu biti,
kakor pa v telesu živem
mrtvo je srce nositi!

(Pod bezgom, VII)

IV

K skupini ljubezenskih pesmi moramo prišteti tudi nekaj Zoranih pripovednih pesmi, ker vrsta njih obravnava ljubezenske motive. Posebna značilnost teh pesmi je, da je v njih najpogostnejši motiv nezveste ljubezni:

Tam, kjer v dolini beli mlin
skrivnostno gleda iz temin,
ljubimec z drugo se igra...
Spet očarljivi glas njegov
s šepetanjem družu se valov
in z njih modrina zre neba...

(Ob potoku)⁸

V objemu tam drugega dekle sedi,
ljubeče ji lica žarijo —
kot njemu smejala nekdanje se dni,
zdaj temu se ustna smeji jo.

(Presenečenje)⁹

Druge pripovedne pesmi obravnavajo v glavnem socialne motive. Za te pesmi, ki sicer po izrazni moči nekoliko zaostajajo za liriko, velja, da so zelo zanimive, ker nam vse bolj kot druge odkrivajo Zoranin odnos do družbe in družbenih vprašanj in prav te še najbolj neposredno odsevajo tedanji čas. Zato se tudi ob njih zastavlja vprašanje, kako se v splošnem zrcali v Zoranini poeziji njena sodobnost, zlasti pa tudi vprašanje njenih družbenih nazorov, ki se dajo vsaj v bistvenih potezah izluščiti iz njenih pesmi.

Kakšna je torej v njenih pesmih podoba tedanjega časa?

Za boljše razumevanje naj navedemo nekaj značilnih odlomkov. Najprej nekaj odlomkov iz lirike:

Molila sem vas, gorke ideali
in k vam peljala me je varna pot,
a sredi pota duša je spoznala,
da mrzli mamon se proslavlja tod.

(V kraljestvu zime, V)

Prazni glavi in bogastvu
klanja zdaj se mlado, staro!

(Pesnikinjam)

Praktika, realnost, to dvoje
sedaj je pač geslo sveta
in vsakdo le gleda, da najde,
kar more si slave, blaga ...

(Utrinki, III)

Brez števila kač strupenih
skrbno v prsih tu rede
in ponižno divjim strastem
v dar krepost srca pale ...

(Tam ob Gangi ...)

Kot vidimo že iz teh primerov, je njen sodobni svet naslikan z zelo ostrimi besedami, polnimi obtožb. Vse se klanja denarju, peha za bogastvom in hlini krepost. Toda to so samo drobci iz vrste pregreh, ki bremene tedanjo družbo:

Bajno lepa grajska okna
se z višine dol žare,
ker graščakov god veseli
pri šampanjcu tam slave.

V jedni koči revna vdova
pa bolešno se solzi,
ker ji hišico prodati
nesprosljiv graščak veli.

(Iz vsakdanjosti)¹⁰

Temn oblak prihruje v dol
poletni vroči dan,
iz njega toče broj leden
se vsuje čez ravan.

Ni žeti kaj na bregu tam.
A čuj ropot voza!
Gospod iz mesta v njem sedi,
ki k dražbi se pelja.

(Disharmonij pomladi, IV)

Pobelja sneg voz na dvorišču mirnem
in dež skoz plahte sili radovedno...
Kdo pač se seli zdaj v mrzlem času,
se mar ne smili mokro mu pohištvo?

Se en pogled na hišo in dvorišče
in tiho stopa družbica za vozom
iskat v neznane kraje službe-kruha.
Tam izza peči pa že dolgo gleda
možak osoren in mrmraje kolne,
da toli časa ne gredo mu s pota...

(Odslovljen)

Drče, drče sani
in svatje v njih mladi,
k županu peljejo se v vas.
Tam dekle je lepo,
ah, srečen kedor bo
odpeljal biser ta od nas.

Za skednjem hlapec skrit
ozira se srdit
pa krči divje v pest roko:
»Jaz revež sem trpin,
a zdaj še bogatin
zaklad edini vzel bo z njo...«

(Drče, drče sani...)

In zdi se mu, da čuje spet
sirot in vdov prošnje,
katerih toliko mu let
čutilo ni srce.

Če v stiski bil je kmet ubog
takrat sladak si bil,
dokler mu mozeg si trinog
kot pajek muhi spil.

In ganil ni te jok žene,
ne deca, ded ne star.
Priznal si sam, da ti srce
pozna samo — denar.

(Skopuhova smrt)

In z bogato zdaj nevesto
srečni ženin pir slavi,
v tem, ko v koči srce zvesto
borne deklice ječi.

(Mamon)¹¹

Vsipa skoz gotiška okna
v cerkev se sončni žar...

Iskre se žarki po cerkvi,
a v srcih?... Mrak teman...

(Vsipa skoz...)

Brezsrčnost, brezčutnost, skopuštvu, oderuštvu, sla po bogastvu in denarju, zakrknjenost na eni strani in revščina, zadolženost, obubožanje, brezposelnost, jok in lakota na drugi strani — to je nekaj značilnosti tedanjega časa, ki jih je Zorana ujela v svoje pesmi. Ob tem seznamu grehot se nehote začudimo jedki obtožbi družbe, začudimo se stvarnemu pogledu pesnice na družbene probleme in na jasno dognane vzroke socialnih krivic, ki izvirajo v prvi vrsti iz družbenih nasprotij, kajti krivice prizadevajo revnemu ljudstvu graščaki, gospodje, tovarnarji, skratka bogatini, in iz grdih osebnih lastnosti, ki imajo svoje korenine prav tako v tedanji družbi (skopuštvu, oderuštvu, brezsrčnost, lov za denarjem).

Pri vsem tem moramo opozoriti še na Zoranin izredno globok čut za reveže. Iz vseh pesmi občutimo, kako je z vsem srcem na strani trpečih, lačnih in bosih, pregnanih z doma, zatiranih in prevaranih, in njeno odločno obsodbo povzročiteljev vseh krivic:

»Slava, slava!« se razlega:
»Glejte veledušni dar,
rodoljub je tisočaka
nam poklonil na oltar.«

Nikdo pa pri tem ne vpraša:
»Kdo pridobil mu in kje?« —
Kaj pač kmetski so dolžniki,
žulji, kletve in solze!

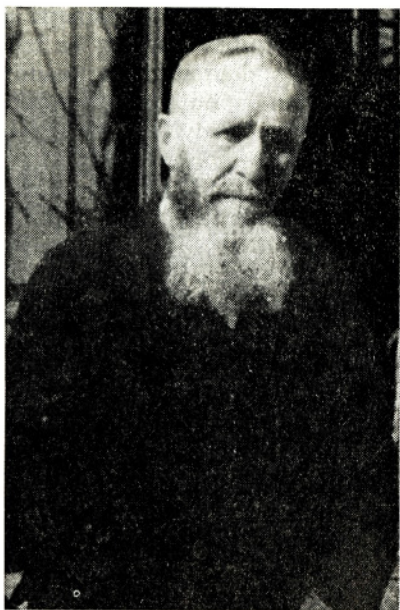
(Iz življenja, I)

Ne studi se meni le skop bogatin,
ki reveža pahne od praga,
dejanja še druga po svetu oči
odgrinjajo črna, neblaga.

Največji zločinec dozdeva se mi,
kdor v tuje blago se ozira,
po bližnjika lasti steguje roko
z bogastvom trpina zatira.

(Iz življenja, II)¹²

Franc Ropret, podobar in kipar,
rojen na Bledu 1878, umrl v
Mengšu 1952

Franc Ropret, Gorenjska Mina

Franc Ropret, Sejalec

To so torej najpogostnejši motivi njene poezije. Manjše število je še rodoljubnih pesmi, iz katerih je čutiti globoko vdanost slovenstvu in domovini, in pesmi, ki so jim vir neposredni sodobni in živo pomembni dogodki predvsem v zvezi s slovensko literaturo (Levstikova, Medvedova in Cimpermanova smrt, spomini na Murna, doživetje Gregorčiča, obletnica Trdine, epigram Hribarjevim Popovčicam milemu narodu in še nekatere prilžnosti). Značilno pa je, da so nekateri veliki dogodki, tako zlasti svetovna vojna, ustanovitev države SHS in drugi, šli skoraj brez sledu mimo njene pesniške tvornosti.

V

Ob tem pregledu motivike Zoranine poezije je zelo zanimivo razmišljati tudi, kateri motivi manjkajo v njenih pesmih ali katere obdela le mimogrede.

Prvo, nad čimer se lahko začudimo, je pomanjkanje smisla za religiozne motive. Ko beremo njene pesmi, občutimo sicer, da veruje v boga, ker se dvakrat, trikrat tudi obrača s prošnjo nanj, toda ta vera je zelo mlačna. Pričakovali bi glede na njeno versko vzgojo (verni starši, šolanje v samostanu), veliko osamljenost in zapuščenost v življenju ter večno zagrenjenost, da bo iskala, kot se to v podobnih primerih velikokrat dogaja, tolažbe v cerkvi in v veri. Toda njene pesmi, kot že rečeno, kažejo malo smisla za vero. Še toliko bolj tuj pa ji je klerikalizem. Prav to zadnje dejstvo nesporno dokazuje njeno, za tiste čase politično naprednost, ki pa jo je tudi še drugače kazala. V njeni hiši je dobilo svoje prostore liberalno Bralno društvo in njena gostilna je bila shajališče tedanje naprednjaške mengeške družbe. Ne nazadnje potrjuje to tudi njena protiklerikalno usmerjena politična satira Rožnik paša, v kateri prikazuje boj za oblast v mengeški občini med pristaši kaplana Rožnika in tedanjim županom Anžetom Vidalijem, ki mu le-ti spodnesejo tla, ker se ni hotel podrediti zahtevam njihove klerikalne stranke. Najzgovorneje pa izraža njene napredne nazore pismo, ki ga ji je poslala neka njena prijateljica. Čeprav tega pisma ni napisala Zorana, vendar kaže politične poglede tistega kroga ljudi, h katerim se je prištevala tudi sama. Zlasti zanimivi so naslednji odlomki:

»Le trdno se držite. Vsi napredni elementi morajo skupno se bojevati proti Eselesu. Klerikalne vsegamogočnosti mora biti konec. Klerikalna stranka je stranka korupcije in najnasilnejšega terorizma... Ljuti boji se nam obetajo, zadušiti napredek in usužnjiti narod, da bo Slovenec hlapec farovških gospodov. Kolo časa

Mengeški pevski zbor ob 50-letnici Mengeške godbe (1937) pod vodstvom Petra Liparja ml.

Mengeški tamburaški zbor 1927

se suče. Gremo naprej, nazaj ne moremo. Klerikalne ošabnosti bode konec, narod bo spregledal... Torej le neustrašeno naprej za napredek in svobodo...¹³

V njeni poeziji manjka nadalje, kar bi pri ženski skorajda ne pričakovali, materinskih in otroških motivov, čeprav je to nekako razumljivo, saj dolga leta ni bila niti poročena niti ni imela pozneje v zakonu otrok. Čudno pa je, da ni zlasti zaradi velike osamljenosti, ko že sama ni imela otrok, materinskih čustev posvetila otrokom v svoji okolici.

Končno moramo ugotoviti, in to je prav tako presenetljivo kot prejšnji dve ugotovitvi, da kjub temu, da je živela na vasi, sredi kmečkega življenja, in navzlic temu, da je Murnova poezija izrazito tovrstna, ne kaže za kmetištvo nobenega zanimanja. Kmet se pojavlja v Zoraninih pesmih samo dvakrat, trikrat, a to le v zvezi s socialnimi krivicami. Rekli bi celo lahko, da ima več smisla za delavca in proletarca, kot pa za kmeta.

Ta kratek vsebinski pregled njene poezije nam sedaj nudi priložnost, da ugotovimo vsaj približno okvir njenih pogledov na družbeno dogajanje, da torej odgovorimo na vprašanje, ki smo si ga že prej zastavili. Na kratko bi jo označili takole:

Zorana je bila svobodomiselná, sodobna žena, protiklerikalno usmerjena, ki je čutila potrebo, da se poveže tudi s tedanjim slovenskim naprednim ženskim gibanjem. Bila je izrazito protifevdalno razpoložena in z vsem srcem na strani zatiranih in izkoriščanih.

Prav te prvine njenih pogledov na družbo kažejo, da je bila Zorana resnično napredna, in prav zadnje, to je čut za reveže, globoki občutek za socialne krivice in odločno ter dosledno stališče na strani zatiranih proti izkoriščevalcem, jo uvrščajo tudi med naše prve socialne pesnice, in prav v teh socialnih pesmih se predvsem z njeno poezijo stika današnji čas.

VI

Če si sedaj ogledamo še Zoranin pesniški izraz, moramo ugotoviti, da ne kaže nobenih izrazitih posebnosti ali novosti za slovensko poezijo. V njenih pesmih bi zaman iskali nove prijeme. Zlasti enolične so njene pripovedne pesmi, saj so skoraj vse napisane na isti, lahko bi rekli baladni način, ki se kaže najprej v lagodnem pripovedovanju dogodka, nato pa se zaostri v krepak in presenetljiv konec. Pesmim manjka izvornih, zlasti pa tudi sliko-

vitih primer in sproščen, moderen ritem. Najznačilnejša in najpogostnejša metafora je personifikacija, od figur pa prevladujeta nagovor in retorično vprašanje. Tudi okrasni pridevki so povsem navadni: bleda deva, čarni glasi, krasni maj, ljubezen vroča, preteč oblak, jasni spev, žarni svet, rosnega očesa, solz potok in drugi. Najobičajnejša mera sta jamb in trohej, od stalnih oblik je uporabljen samo sonet, a še ta zelo redko in okorno. Kitice so skoraj izključno štirivrstične, rime pa pretežno ženske in pretrgane.

V podobnih ozkih mejah se giblje tudi njen jezik. Ta je povsem običajen tedanji knjižni jezik, ki temelji na domači, ali še bolje rečeno, mengeški govoric. Narečje prodira v njene pesmi predvsem v poudarkih, značilnih za gorenjščino. Tako piše skoraj dosledno: morjé, poljé, temà, glavó, rokó, vrté, meglé, prošnjé, solzé, žené, mrtèv, mladi, mladà gospa, cvetke suhé, nade lepé itd. Drugih mengeških posebnosti je bolj malo: pormenel, najdel, štirideset in morda še kaj. Njeno besedišče je skromno in se stalno ponavlja.

Za njen jezik so značilne tudi v tedanji dobi dokaj pogosto rabljene tujke, kot atelier, azur, disharmonij, fontana, promenada,

Gradnja sokolskega doma v Mengšu 1934

pardonnez!, revanče, mimo tega pa mlajše izposojenke iz slovan-
vanskih jezikov, zlasti iz hrvaškega: deca, dičiti, gladen, izdajica,
ostaviti, plam, ponosit, prošli, tajinstven, vzduh in podobno. Zani-
mivo je, da se v njenih pesmih pojavljajo že tudi taki sodobni
izrazi, kot je vlak, kolo, žarnica in avto, kar bi v tistem času pri
njenih sodobnikih še težko našli ali pa sploh ne.

VII

Okvir Zoraninih pesmi je predvsem narava. Ta njena narava
s štirimi letnimi časi je resničen svet okrog nje, ki se ji niza v ne-
kakšnih krogih: v središču je vrt s cipresami in številnimi rožami,
kostanji, ki rasto ob hiši, cesta, ki pelje mimo nje in ob kateri živi
domači kraj, nato polje, ki se razprostira za njenim vrtom in ga
prepregajo bela pota, travnik čez cesto, za njim potok Pšata, nato
gozd in ob njegovem robu grad s svojimi prebivalci. Za tem nekje
v daljavi planine, mesto s svojim bliščem ter nazadnje le še kot
slutnja daljni svet.

V to resnično okolje sije sonce, sveti mesec, dežuje, sneži, pri-
haja pomlad, poletje, jesen in zima, cvetijo rože in venejo, iz gozda
se spreletavajo vrani, pesnica hodi k potoku, po cesti drdrajajo vo-
zovi, skratka, prepleta se življenje z vso pisanostjo, ki jo premore
naše tedanje podeželje.

V kakšnem razmerju je Zorana do narave? Kljub temu, da je
narava bistveno sestavni del njenih pesmi, ji vendarle služi samo
za okvir njenemu razpoloženju in njenim občutjem. V jedru ji je
samo za okrasje, samo potrebno izrazno sredstvo. Ne dvigne pa jo
iz realnosti v svoj pesniški svet, ne povzpne se do tega, da bi se
spojila z njo, da bi skozi izrazila samo sebe. Zato, tudi skoraj
vedno občutimo v njenih pesmih med čustvom in izrazom nekaj
prepad. Čutimo, da se oboje še ni moglo strniti v eno. Njena pesem
obstaja v bistvu iz samih prvin. Te se niso spojile, temveč so ostale
nespojene druga ob drugi. Skoraj ob vsaki pesmi občutimo sicer
napor, da bi se to zgodilo, vendar je njena ustvarjalna sila največ-
krat še prešibka in premajhna, da bi to zmogla. Zato ostaja njena
poezija kljub resničnim pesniškim osnovam nekje na pol poti, nekje
na pragu prave, resnične umetnosti. Prav zato nujno občutimo v
njeni poeziji toliko nedonošenosti in nedognanosti. Tragika njenega
življenja je tudi tragika njene poezije. Kot je v življenju ostala
nekje na sredi poti, tako je tudi z njeno poezijo. V začetku je ne-
navadno lepo obetala, nato pa je nenadoma sredi poleta obstala in

se začela vrteti skoraj v istih krogih in v istih mejah. Bila bi ena naših dobrih lirikov, če bi se lahko razvila, tako pa je ostala le nedodelana podoba resničnega pesnika.

Od vseh predmetov, ki jih srečujemo v Zoraninih pesmih, vzbudi našo pozornost njeno izredno nagnjenje do rož. Skorajda ni pesmi, da ne bi omenila kakšne cvetice. Zlasti značilno je tudi dejstvo, da v pesmih nastopa cela galerija rož, od domačih do najbolj eksotičnih. Od marjetic, nageljnov, vijolic, krizantem, lilij, trobentic in zvončkov vse do resede, aster, gladiol, dalij in vrben.

Značilno je, da tudi letne čase, ki jih doživlja zelo intenzivno, v bistvu dojema le preko rož: pomlad z zvončki in trobenticami, jesen z astrami in krizantemami, zimo z njihovim uničenjem.

To nagnjenje do raznovrstnih rož je tako značilno, da druge rastline, ki jih tudi uporabljajo pesniki v svojem jeziku, kot na primer žito, trava, listje, skorajda ne pridejo do veljave.

Prav tako zanimivo je nadalje dejstvo, da vplivajo rože tudi na njeno izražanje. Tako ji čustva v glavnem klijejo v srcu, se razcvetajo, venejo in podobno.

Mengeška godba v sprevodu ob 70-letnici (1957)

Če upoštevamo, da so rože tisti najbolj vpadljivi del rastlinskega sveta in če se spomnimo, da je pesmi pisala gluha pesnica, kar je edinstven primer v slovenski literaturi, nam postane njeno zanimanje za živopisane cvetice kmalu razumljivo. Jasno nam postane, da to ni samo njena pesniška manira, temveč ima globlje vzroke. Vsa njena doživetja so nastala brez sodelovanja sluha, za pesnika vsekakor važnega čutnega organa. Zunanji svet je torej dojemala samo skozi oči, vizualno. Navedemo naj le najrazličnejši primer, čeprav bi jih lahko našli še celo vrsto: v pesmi Zopet mestno je življenje, vprašuje po svojem dragem, kostanje. Ti pa ji v odgovor ne zašumijo, kot bi pričakovali, marveč:

Le brezčutno so kostanji
redke veje mi m a j a l i . . .

Tudi sicer lahko že ob površnem pregledu ugotovimo, da je Zoranin svet skoraj docela brez glasu. Medtem ko pri drugih pesnikih narava v pesmih resnično živi, šumi, šelesti, buči, poje in podobno, je pri njej, kot da bi gledali nemi film, kot da bi manjkala tretja razsežnost. Vse, karkoli je v zvezi z zvoki, je dediščina destinstva, ko še ni bila gluha, vpliv branja in opazovanja, in še to je vse nekako dojeto z vidom: drevesa šumijo, voz drdra, ptiči pojejo.

Ta njena pomanjkljivost pa se kaže tudi v drugih primerih. Tako v verzih ne zasledimo nobenega smisla za melodioznost jezika. Pogostne so v njenih pesmih, zlasti mlajših, nečiste rime in pri manj navadnih, knjižnih besedah se pojavlja nepravilen naglas (vitěz, tajnóstno, romantika itd.).

VIII

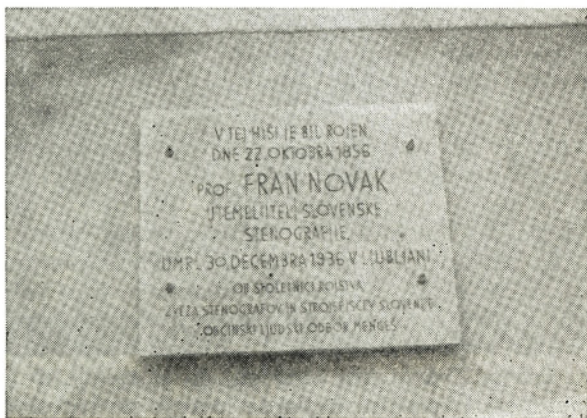
Pri ocenjevanju umetniške vrednosti Zoraninih pesmi naletimo na veliko težavo: zaradi marsikatere vrednosti v pesmih, to so zlasti iskrenost, doživetost, preprostost in neposrednost, plodovitost, nesentimentalnost, domoljubje in globoko občutje za socialne krivice, moramo priznati Zoranini poeziji neko pesniško vrednost. Nekatere pomanjkljivosti, tako precejšnja nedognanost pretežne večine pesmi, povprečnost in enoličnost, mnogokrat tudi razblinjenost izraza, zelo majhen obseg in ponavljanje občutij in motivov, pomanjkanje fantazije, premalo izrazito in samosvoje besedišče, enolična gradnja pesmi, ostajanje na površini in ne zamaknjenje vase ter grebenje v sebi, mnogo bolj opisovanje čustev in misli kot pa

Slovesna seja ObLO
 Mengeš ob
 100-letnici rojstva
 prof. F. Novaka,
 utemeljitelja
 slovenske
 stenografije (1956)

resnične izpovedi in podobno, pa nas po drugi strani silijo, da moramo velikokrat njenim pesmim odreči popolno umetniško vrednost, in nam vsiljujejo mnenje o le polovični vrednosti njenega pesniškega dela.

Toda kljub vsem omenjenim pomanjkljivostim in nedovršenosti pesmi moramo vendarle ugotoviti, da je resnična pesnica. Za to govori več stvari: najprej zelo veliko število pesmi. Te je pisala skoraj nepretrgano večji del življenja. O tem pričajo pesmi, napisane z neizpisano roko mladega dekleta, umerjene izpovedi iz zrelih ženskih let in listi, po katerih je drsela tresoča se roka njenega že ugašajočega telesa. To vztrajno pesnjenje namreč dokazuje ne-

Spominska plošča na
 rojstni hiši prof. F.
 Novaka na Glavnem
 trgu v Mengšu

izprosnu zahtevo njene narave po pisanju, stalno potrebo po izpovedovanju in oblikovanju čustev in misli. Pesem ji je bila neogibno potrebna spremljevalka vsakdanjega življenja. O tem pa pričajo tudi preprosti motivi, ki jih obravnava. Doživljaji, ob katerih se ji oblikujejo pesmi, namreč niso največkrat nič drugega kot le odmevi njenega vsakdanjega, tihega in samotnega življenja.

Pesmi tudi ni popravljala, kar kaže, da jih je pisala le zase, ne za javnost. Zadostovalo ji je, da se je z njimi sprostita napetosti, ki so jo povzročale v njej, zatem jih je očitno odložila. Množica nepopravljenih pesmi in dejstvo, da jih je pisala na najrazličnejše kose papirja, ki so ji v trenutkih navdiha prišli v roke, pa dokazuje tudi lahkoto pisanja in spontano, hipno ustvarjanje.

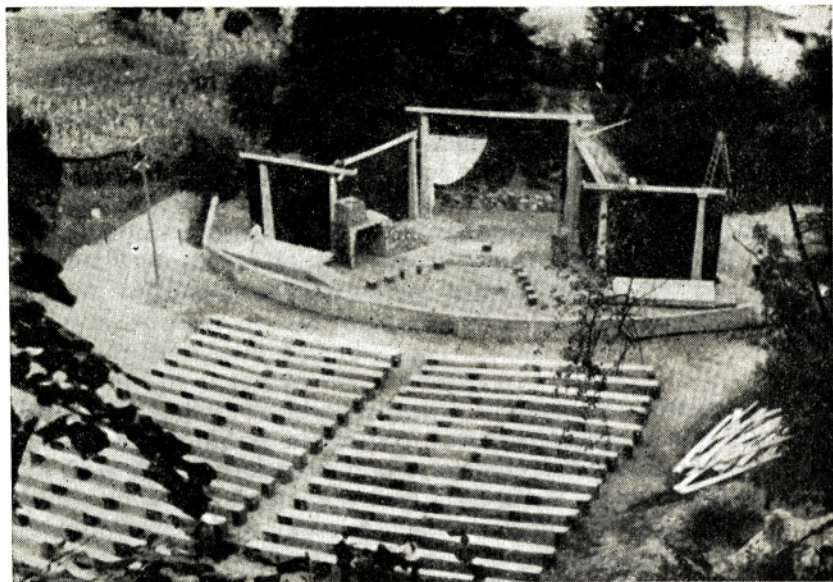
Ob koncu tega pregleda Zoraninega pesniškega ustvarjanja lahko zapišemo, da je bila, čeprav le torzo velikega pesnika, po svoji naravi vendarle resnična pesnica. Koliko bolj doživeta, bolj iskrena, resničnejša in pretresljivejša je njena poezija, kljub pomanjkljivostim in preprostosti, kot pa pisanje marsikaterega pesnika, katerega ime se blešči na straneh naše literarne zgodovine!

IX

Ime pesnice Zorane se je doslej v slovenski literarni zgodovini omenjalo le v zvezi z Josipom Murnom in z Vido Jerajevo. Kot pesnici ji ni nihče posvečal pozornosti, kar se glede na tistih nekaj desetih pesmi, v glavnem objavljenih v tržaški reviji Slovenki na prelomu stoletja, ne more zdeti niti čudno. Vendar pa menim, da tisti, ki se bo ukvarjal s slovensko žensko poezijo, le ne bo megl mimo Zoraninega imena in dejstva, da v tej poeziji zavzema tudi svoje mesto.

V slovenski javnosti Zoranino ime niti ob času njenega javnega uveljavljanja ni bilo kdo ve kako znano. Menda edini zapisek o njej je prinesel Slovenski narod, kot o tem poroča Slovenka 1899:

»V novejšem času se je javila Zorana, ki je za Vido in Kristino nedvomno najboljša pesnikinja. Odlikuje jo pred vsem bogat dar invencije. Obdelava najrazličnejše snovi lahko, spretno in uspešno. Zdaj biča socialne grehote, zdaj teži za svojim ljubimcem, zdaj se vnema za slogo in blaginjo domovine, zdaj se poživlja ob prirodni lepoti. Tudi epska obdelava se ji dobro sponaša. Nje reflektivna proizvodnja je vedno jasna, nje jezik bogat in izbran, nje dikcija vznesena. Trdno sem uverjen, da si splete ob svojem očitnem in rapidnem napredku najlepše lovorje na leposlovnem polju.«¹⁴

Mengeško letno gledališče, pripravljeno za uprizoritev Miklove Zale 1954 v režiji Janeza Vrhunca

Prizor iz dramatzacije Finžgarjevega romana Pod svobodnim soncem 1964 v izvedbi DPD Svoboda Mengeš v režiji Mirka Lavriča

Vsekakor pa je bila precej znana med tedanjimi slovenskimi javnimi delavkami, kar priča nekaj pisem in dopisnic v njeni zapuščini (M. Govekarjeva, M. Sebenikarjeva, K. Schullerjeva, M. Komanova in druge), iz katerih vidimo tudi njeno sodelovanje pri nekaterih razstavah, namenjenih ženam.

Kratek prikaz njenega življenja in dela je objavljen v knjigi Slovenska žena, ki jo je uredila M. Govekarjeva, 1926.¹⁵ Omenjata pa jo tudi F. Erjavec in P. Flere v knjigi Starejše pesnice in pisateljice.¹⁶ Doslej najbolj izčrpen članek o njej pa je objavljen v I. delu Mengeškega zbornika izpod peresa Viktorja Smoleja.¹⁷

X

Od literarnih delavcev in delavk ji je bila najbližja Vida Jerajeva. Bili sta si sorodnici, njuni materi sta si bili namreč sestri. To nam tudi razloži, kako da sta se poznali in kako da je Vida večkrat obiskala Zorano v Mengšu. Tudi pozneje, ko je Vida odšla v svet, sta si dopisovali in v pristrčnih odnosih sta si ostali vse življenje.

V Zoranini zapuščini je, kot že omenjeno, samo del neke najbrž Vidine pesmi, moralo pa bi biti še 10 pisem,¹⁸ faksimile enega je celo objavljen na čelu Izbranega dela Vide Jerajeve, ki ga je uredila M. Boršnikova 1953. Prav tako ni zapiskov, s katerimi sta se sporazumevali.

XI

V zvezi z Murnom omenja Zorano najprej Silva Trdina v Izbranih spisih J. Murna-Aleksandrova. Trdinova piše, da sta se Zorana in Murn spoznala 1899, ko je ta bival v Zalogu pri Cerkljah in na enem svojih izletov v kamniško okolico prišel tudi v Mengeš ter se ustavil v gostilni Zoraninih staršev. Nadalje piše, da se je iz tega srečanja razvilo med njima iskreno prijateljstvo, da jo je Murn literarno vzgajal, jo uvajal v tuja slovstva in s tem ugodno vplival na njen pesniški razvoj.¹⁹

To prijateljstvo je za literarno zgodovino pomembno zato, ker je Zorana hranila nekaj Murnovih pesmi in pisem in ker bi nam njuno pogovarjanje z besedami, napisanimi na listkih, zaradi njene gluhosti po svoje pokazalo Murna kot pesniškega učitelja in vzgojitelja.

V zvezi z Murnom piše o njej tudi urednik njegovega Zbranega dela Dušan Pirjevec, ki se v bistvu opira na poročila in ugotovitve

Trdinove. Ugotavlja pa, da je Murnovo gradivo, ki ga je imela Zorana, po njeni smrti propadlo.²⁰

Zastavlja se vprašanje, kakšno je bilo njuno medsebojno razmerje, koliko se to poznanstvo odsvita v Zoranini poeziji, kakšen je bil torej Murnov vpliv na njeno pesniško ustvarjanje.

Za odgovor so važna predvsem Murnova pisma. V njih jo omenja pravzaprav le mimogrede, čeprav bi se dalo sklepati iz pisma prijatelju Šorliju, da se je z njo поблиže seznanil. Sicer govori o njej kot o »frajli iz Mengša« in o »gospodični s črno kito«, kot o »izborni, a gluhi deklici«, ki je sočutja vredna in h kateri rad zahaja (vsaj še do srede leta 1900), čeprav se mu (naslednje leto) zazdi »preveč deviško sramežljiva«.

Posvetil pa ji je vsaj dve pesmi. Prvo z naslovom Kak sramežljivo prečudovita, ki je nastala prav v dneh, ko sta se spoznala,²¹ in danes tudi izgubljeno pesem o gluhem in slepem ptičku, kot sporoča I. Kocijančič leta 1901 I. Prijatelju.²² Morda je v zvezi z njo še Čuj me, mlada krčmarica, ker je en izvod te pesmi hranila tudi Zorana.²³

Zanimivo za njun odnos je sporočilo omenjenega Kocijančiča, da ji je hotel Murn prve tedne njunega poznanstva podariti knjižico Goethejevih pesmi, a da jih »Zorana v dar ni hotela«.²⁴

Razen osebnih stikov sta vzdrževala tudi pismene in izpričana so njej vsaj tri Murnova, danes žal tudi izgubljena pisma.²⁵

Če vse navedeno strnemo, lahko ugotovimo, da je bila Zorana za Murna več ali manj zanimivo dekle, ki jo je sicer rad obiskoval in jo cenil, a ga globlje ni razgibala. Morda se je z njo spočetka celo mislil zblížati, a je zaradi njene nedostopnosti bržkone to misel opustil.

Nedvomno je mnogo globlji vtis kot Zorana na Murna napravil Murn nanjo. To dokazujejo predvsem njene izjave Trdinovi,²⁶ pa tudi njene pesmi, med njimi zlasti ciklus Pomladna vizija — Manom Josipa Murna (Aleksandrova), prvikrat objavljen v IS J. Murna,²⁷ in še nekaj drugih njenih pesmi v zapuščini, ki so najbrž nastale v zvezi z Murnom.

Poznanstvo z njim je bilo zanjo prav gotovo veliko doživetje. Pomislimo naj samo, kako mogočen vtis je moralo napraviti na občutljivo dekle, živeče na deželi, v gostilni, večno sredi preprostih, v delo zaverovanih ljudi, brez njenim nagnjenjem primerne družbe, zelo prizadeto zaradi gluhosti, v osamljenosti zaprto vase in zatekajočo se k literaturi in k svojim drobnim pesmim, dejstvo, da se je nenadoma pojavil pred njo tenkočuten umetnik s sorodno pesni-

ško dušo, nekdo, ki jo je skušal razumeti, ki je cenil njeno družbo in rad zahajal k njej, izvoljenec tistega pesniškega sveta, po katerem je tudi sama hrepenela z vsem srcem. Zato je nedvomno Murn napravljala nanjo prvenstveno vtis kot pesnik in šele potem kot moški. Zdi se mi celo, da jo je Murn pesnik tako prevzemal, da se Murn kot moški v njeni zavesti niti ni pojavljal. Da je bilo njuno razmerje izrazito duhovno sožitje dveh, po čustvovanju in mišljenju sorodnih osebnosti, bi pričala tudi razlika v njuni starosti, zlasti pa že omenjeni, Murnu posvečeni ciklus, ki ga je napisala ob svoji 60-letnici in več kot 25 let po njenem prvem srečanju. V njem govori samo o globoko občutenem prijateljstvu.

XII

Preden odgovorimo na vprašanje o Murnovem pesniškem vplivu na Zoranine pesmi, moramo nekoliko osvetliti tudi podobno osebno razmerje med Zorano in Antonom Medvedom. Iz njene zapuščine namreč vidimo, da jo je kot Murn tudi Medved literarno vzgajal, in to celo dokaj let pred njim. Ob njegovi smrti ga v pesmi, ki mu jo je posvetila, imenuje svojega blagega učitelja.

V njeni zapuščini sta mimo Medvedove pesmi Zorani tudi dve njegovi pismi iz leta 1898. Nastali sta kot zahvala za njegovo bivanje v Mengšu.

Kdaj sta se Zorana in Medved spoznala? Najbrž izvira njuno poznanstvo še iz Medvedovih dijaških ali bogoslovskih let.²⁸ Vsekakor je spoznal njene pesmi že sredi leta 1891, ker je v Zoranini zapuščini ohranjeno pismo prijatelja A. Šarca, ki ji sporoča, da je poslani pesmi izročil Medvedu, ta pa da je eno od teh oddal dr. Fr. Lampetu, da bi jo objavil v Domu in svetu. Če pa se nista spoznala prej, sta imela v letu 1898 dovolj priložnosti za to, saj je Medved v tem času in naslednje leto bival večinoma v Ljubljani in njeni okolici.²⁹

Očitno je med Medvedovimi in Murnovimi obiski pri Zorani precejšnja razlika. Murn je hodil k njej bolj sebi v zabavo in v prijetno razvedrilo, Medved pa je iskal pri njej ali vsaj v njeni hiši miru in razumevanja. Medtem ko čutimo večjo navezanost Zorane na Murna, je bilo pri Medvedu najbrž obratno, tako da je bil on tisti, ki je iskal njeno bližino. Zanimivo je tudi to, da med Murnom in njo občutimo neko sproščenost, iskreno tovarištvo, v razmerju Zorane do Medveda pa se pojavlja neka spoštljiva razdalja.

Lepo se vidi to njuno razmerje tudi iz pesmi, ki sta ju napisala drug drugemu. Medvedova se glasi:

ZORANI

Kar s svojo blago roko
storila si zame,
zapisal bom globoko
v hvaležno si srce.

Kaj meni bo ostalo,
ko prek gor, dolin
srce me bode gnalo? —
Oh, nate vroč spomin!

In pa zavest mireča,
da človek eden vsaj
želi, naj me še sreča
v življenju bednem kdaj...

AM.

Zorana pa mu je napisala:

BISTRANU

Vesele pesmi glasi
bi vreli mi s srca,
ko misel ne žalila
temotna bi me ta:

da eden pôgled mili
veselo v svet ne zre
in eno srce blago
bolesti neme mre.

A upam, da za meglo
nastopi sončni svit
in skoro v srcu Tvojem
bo sreče žar razlit.

Zorana

Dasiravno je morda na njuno razmerje vplivalo tudi dejstvo, da je bil Medved duhovnik, bo vsekakor držala domneva, da tiče vzroki še druge. Čeprav so bili namreč Zoranini prvi pesniški vzori Stritar, Gregorčič, Cimperman in drugi sodobniki, in kolikor ji Medved

sploh ni dal prvih pobud za pesnjenje,³⁰ so bile vendar Medvedove pesmi prav glede na osebno poznanstvo z njim gotovo njena najbolj izrazita pesniška šola, zlasti še zato, ker je njena poezija v svojem bistvu zelo sorodna Medvedovi. Raste ji namreč skoraj iz istih osnov kot njegova in je nekako enako težka, trpka in toga.

Zorana spada torej v Medvedovo vplivno območje, ali morda še bolje rečeno, v isti pesniški svet, kamor je spadal tudi sam s svojimi sodobniki. Medved je resnično njen pesniški učitelj in njegova oziroma tedanja poezija jo je tako prepojila, da je bila, lahko rečemo, skoraj nesprejemljiva za kakršnokoli poezijo drugačne vrste. Zato je šla Murnova razgibana, sveža in elegantna poezija, ki jo je sicer občudovala in je njeni dokaj enostranski in enolični poeziji kazala nova obzorja in nove načine ustvarjanja, mimo nje in ni segla v globine njene poezije. Zapustila je v njenem pesniškem ustvarjanju samo površne sledi. Zorana je spoznala Murna prepozno. Do srečanja z njim in z njegovo poezijo si je namreč že izgradila svoj pesniški izraz in najbrž niti ni čutila potrebe, da bi se otrsela starih načinov pesnjenja in se prilagodila novim sodobnim literarnim smerem.

Slovenska moderna torej ni bistveno vplivala na Zoranino poezijo. Edino v nekem pogledu je viden njen večji vpliv nanjo, in sicer v tem, da je njena pesem po srečanju z Murnom postala umetniško zrelejša, oziroma bolj pesniška v modernem smislu: na mesto refleksivne in objektivne lirike, ki od tega časa čedalje bolj pojema, stopa subjektivna, osebno izpovedna pesem.

Zoranin način pesniškega ustvarjanja je ostal izrazito predmoderen in njene pesmi spadajo še v čas pred nastopom moderne, v poezijo slovenskega realizma. Da je njegovo ustvarjanje v resnici realistično, nam dokazuje vrsta stvari. Najprej že omenjena posebnost, da se večina pesmi odigrava v realnem okolju njene domačije in da se prav zaradi tesne navezanosti na to okolje skoraj nikoli ne sprosti fantazija; da najdemo nadalje poleg lirike, ki v precejšnjem delu teži k refleksivnosti, tudi dovršen del epskih pesmi; da kaže velik smisel za upodabljanje vsakdanjih in sodobnih dogodkov in ima živ občutek za socialne motive; da ima izrazito za dobo pred moderno značilen pesniški izraz in jezik; in končno, da kljub zares hudi življenjski usodi ne najdemo v njenih pesmih solzavosti in sentimentalnosti, marveč resnično in pretresljivo izražene občutke žalosti.

Kljub temu, da je Zorana živela v času moderne in imela z njo tesne stike, vendarle s svojo poezijo ne spada vanjo. Njena pesem

se razvojno uvršča v čas po Stritarju in Gregorčiču in spada v krog Medvedove in Aškerčeve realistične poezije. Z Zorano je torej naš realizem dobil tudi svojo pesnico.

OPOMBE

Članek je nekoliko popravljen ponatis iz Kamniškega zbornika.

¹ V. Smolej, Franja Trojanšek - Zorana, Mengeški zbornik I, 1954 (MZ I), str. 131; Zbrano delo J. Murna I (ZD J. Murna I), uredil D. Pirjevec, 1954, str. 354—355.

² ZD J. Murna I, str. 354.

³ Objavljene so naslednje pesmi:

VRTEC 1891

= Gorislava, VZPOMLADNE MISLI

DOM IN SVET 1891

= Gorislava, GRAD — ŽIVLJENJE (Kedar te v dolu, sivi grad)

DOM IN SVET 1892

= Gorislava, ZIMSKI SPOMINI

I. (Otožen je oblačni dan)

II. (Samotna ob cerkvi gomila)

SLOVENKA 1898

Zorana:

MAMON (Svatje vriskajo na vasi)

POMLADNI SEL (Lastovica priletela)

IZ VSAKDANJOSTI (Bajno lepa grajska okna)

VAŠKA IDILA (V gostem prahu tam po cesti)

PREVARA (Na prag vesela prihitim)

GOLOBČEK (Golobček snežnobeli)

SPREMEMBA (Vbije grom naj izdajice)

SVARILO (Mlada Manica v nedeljo)

O ATELIERA (V slikarjev dom se vlega črni mrak)

ENAKOST (Vrh gore še zlato sonce)

= KOMU VELJA (Na ženina ljubeč spomin)

NA MOSTU (Tam na mostu v hladnej senci)

O SPRAVI (Sebičnost zgine naj od nas)

VTRINKI

I. (V srcu mi hrepenečem)

II. (Dragec, ah, zakaj li meni)

SLOVENKA 1899

Zorana:

RAZLIKA (Kraljuje tiha noč pomladna)

O ŽETVI (Na polju brušen že se srp leskeče)

= CVETKI (Gledam, cvetka, lice tvoje)

Zorana:

O VRNITVI (Le cveti, klinček mi rudeč)
MODERNI EFIJALT (Uboga bila mati)
OB SPOMINIH (Se stolpov mestnih pozne ure glas)
BO LI MENI? (Josipino Turnogradsko si me v šali)
PRI VODNJAKU (Na večer pri studencu)
MARJETICA (Marjetico belo)
VPRAŠAJ (Ah, ti dvomiš, da te ljubim)
ZIMSKE SKRBI (Visoko gori tam v podstrešnej sobi)

V ZIMI:

- I. HREPENENJE (Mrje mi v zimi tej srce)
- II. V RASTLINJAKU (Kot ples duhov vrtil se sneg)
- III. PRI VEZENJU (Le vzcvetaj, cvet, mi pod roko)
- IV. SLIČNOST (Na travniku otroci zdaj)
- V. IVJE (Poglej mi, ljubeč, zmrzlo ivje)

DVOJNA POROKA (Nad zemljo plul je vesne dih)

PO SLOVESU:

- I. NA KOLODVORU (Nad nama tajno spet šume)
- II. SLOVO (Daj mi roko in Bog s tabo)
- III. TOLAŽBA (Pod nebom žalno se drvi)

O SLOVESU (Ura bliža se slovesa)

PRESENEČENJE (Le drči mi, drči mi, lahno kolo)
NE ČAKAJ SRČECA, DEKLE (Ko vrne iz daljin se spet)
TEMA, TEMA (Tema, tema ni blede lune)

IZ ŽIVLJENJA:

- I. (Slava, slava! se razlega)
 - II. (Ne studi se meni le skop bogatin)
- = SANJAJ, SRCE, SANJAJ
MARJETICA MAŠČEVALKA (Cvetka tam bela)
OB POTOKU (Kjer potok v strugi je močan)
= SKALIL SE JE, PREŠEL JE SEN (Ah, bil je sen, le sen samo)
LE NAJ ZVENI, LE NAJ ZVENI (Moči peklenskih strastni boj)

SLOVENKA 1900

Zorana:

BISERI (Zavel večerni dih je prek ravnin)
= SRČNI GLASI

- I. (Nad mračnim zimskim svetom)
- II. (Kakor vitki minareti)
- III. (Kdo bil bi mislil, dragec moj)
- IV. (Zadnje cvetke po gredicah)
- V. (Noviteta! Noviteta!)

ODMEVI

- I. (Lahno v vodni tam gladini)
- II. (Za steklom kristalnim kot dan)
- III. (V bajnosvetli spet dvorani)

SLOVENKA 1901

Zorana:

MATERI:

- I. (Minil ti svetnih borb je trpki dan)

II. (Usoda! Ah, kako si kruta, kruta)

III. (Spominčice, spominčice)

KRESNI SPOMIN (Tožno v samostanskem vrtu)

ŽENSKI SVET 1930

Franja Deklevova - Zorana:

= GORJANCEM (Pozdravljeni, zeleni mi Gorjanci)

OB ZATONU (Že dolge sence stezajo ciprese)

ŽENSKI SVET 1931

Zorana:

= VELIKI PETEK (V polmračni cerkvi sredi sveč brlečih)

= SONET (Sanjala v sobi palma je zaspana)

ŽENSKI SVET 1933

Zorana:

= MED GOZDOVI (Med gozdovi bela cesta sanja)

JOSIPA MURNA - ALEKSANDROVA IZBRANI SPISI 1933

= POMLADNA VIZIJA:

I. (Oblačkov črede)

II. (Kaj razodene mi marmor troglavi)

III. (Tedaj pa zagledam Tvoj pogled)

IV. (Veš, tamkaj na vrtu ciprese)

V. (Takrat se rože v maju so kopale)

VI. (Batjuška! V spomin mi prihaja spet kres)

Pripomba: z znakom »=« označenih pesmi ni v zapuščini.

⁴ Prva njena pesem, ki je bila objavljena v Vrtnu leta 1890 s podpisom Gorislava, ima naslov Vzpomladne misli.

⁵ V zborniku Slovenska žena, ki ga je zbrala in uredila Minka Govekarjeva leta 1926 ob razstavi Slovenska žena v Ljubljani, beremo namreč, da je v Slovensko gospodinjno pisala črtice Trojanškova (Zorana) (str. 91). V tem listu (1911, str. 9) je objavljena na primer njena proza z naslovom Pavlinka.

⁶ Odlomki pesmi, pri katerih ni posebej označeno, da so bili že objavljeni, so iz neobjavljene zapuščine.

⁷ Slovenka, 1899 in MZ I, str. 207.

⁸ Slovenka, 1899.

⁹ Slovenka, 1899.

¹⁰ Slovenka, 1898 in MZ I, str. 207.

¹¹ Slovenka, 1898.

¹² Slovenka, 1899.

¹³ Pismo Antonije Štupce (?) z dne 8. 2. 1912.

¹⁴ Slovenka, 1899, str. 145.

¹⁵ Članek se v celoti glasi:

»Zorana Franja Trojanšek Deklevova, iz Mengša, po materi sorodnica Prešerna, je bila izredno marljiva sodelavka tržaške „Slovenke“ s svojimi mehкими lirskimi pesmimi. Prej je pesnila pod imenom Gorislava v Vrtnu in Domu in Svetu. „Slovenski narod“ je 14. marca leta 1899 pisal o njej (sledi isti citat, kot je naveden na str. 23): Zorana je imela vse pogoje, da se razvije v eno naših najboljših pesnic. Škoda, da je tako

hitro utihnili. Medtem ko je v III. letniku »Slovenke« 22 njenih pesmi, so v IV. letniku samo še tri, a poslej se sploh ni oglasila več. Živi na svojem posestvu v Mengšu in ima v rokopisu celo zbirko poezij.« (Slovenka, str. 45.)

¹⁶ F. Erjavec in P. Flere, Starejše pesnice in pisateljice, Ljubljana 1926 v uvodu in opombah na str. 277: »Gorislava je še sedaj v Mengšu živeča posestnica Zorana Franja Trojanšek Deklevova, ki je pozneje pesnila tudi z imenom Zorana (v Slovenki).«

¹⁷ V. Smolej, Trojanšek - Zorana, MZ I, str. 130—131.

¹⁸ Izbrano delo Vide Jerajeve, ured. M. Boršnikova 1935, str. 195—196.

¹⁹ Izbrani spisi Josipa Murna Aleksandrova, uredila Silva Trdinova 1933, str. XXXI.

²⁰ ZD J. Murna I, str. 354—355.

²¹ ZD J. Murna I, str. 178 in opomba na str. 349 in 459.

²² ZD J. Murna I, str. 329.

²³ ZD J. Murna II, str. 213 in pripomba str. 447.

²⁴ ZD J. Murna II, str. 329.

²⁵ ZD J. Murna II, str. 354.

²⁶ IS J. M. Aleksandrova, str. XXXI.

²⁷ IS J. M. Aleksandrova, str. 87 (r).

²⁸ V. Smolej, F. Trojanšek - Zorana, MZ I, str. 130.

²⁹ SBL, V. zvezek, str. 80.

³⁰ V. Smolej, F. Trojanšek - Zorana, MZ I, str. 130.

Ivan Vidali

ZORANINA PROZA

Vemo, da se je Zorana poleg pesmi poskušala tudi v prozi. Kje je objavila prve črtice in krajše sestavke, pa ne moremo točno ugotoviti, ker so bili njeni prispevki anonimni. V tržaški Slovenki prav gotovo ni nobenega njenega prispevka v prozi, ker bi sicer v listnici uredništva zasledili o tem kakšno pripombo.

Tako npr. urednica piše leta 1898 Zorani na več mestih: »Hvala lepa za ljubeznivo pismo. Pesmi bomo pregledali.« Pa spet (str. 192) »Hvala lepa. Pošljem pesniku v oceno.« Na strani 978 je daljše sporočilo Zorani: »Vašo zadnjo pošiljatev prejela. Hvala. Vaših ljubkih pesmi imam res lepo število, a Bog ve, kdaj pridejo vse na vrsto, ko ne more več nego ena sama vsakokrat v list. Pesmi o smrti caričini pa ne natisnem; v celoti ima nekaj, kar mi ne ugaja. Zdrava!« Leta 1899 je v drugi številki Slovenke pripomba: »Zorana. Prelepa hvala za Vaše ljubke pesmi, jako ste me razveselili, da ste mi jih poslali toliko. Srčen pozdrav!« O kakem prispevku v prozi ni sledu. Povesti in črtice, ki so podpisane z »Z«, je pisala Zofka Kvedrova.

V Slovenski gospodinji, ki so jo v 20.000 izvodih tiskali v Kamniku kot prilogo Našemu listu v letih pred prvo svetovno vojno, je vsaj en Zoranin sestavek v prozi.* Morda je še kam drugam pošiljala svoje poskuse v prozi in jih bomo našli pri natančnem pregledu virov. Da pa se je lotila tudi daljših sestavkov v prozi, dokazuje dva prispevka, ki ju je po prvi svetovni vojni objavil tednik Domovina v Ljubljani. Kot pisec je obkrat označena Zorana.

V 27. številki Domovine leta 1923 je objavljen začetek Zoraninega podlistka »Zaklenjen spomin«. V naslednjih številkah sledijo še štiri nadaljevanja. V celoti obsega podlistek 36 kolon, kar bi dalo prav toliko strani knjige majhnega žepnega formata. Torej že kar obširen sestavek, ki dokazuje, da se je morala že prej poskušati v prozi. V podlistku opisuje Zorana »romantično ljubezen še ne 15 let stare deklice in mladega častnika. Ob izbruhu vojne z Italijo

* Gl. I. Vidali, Iz zapuščine pesnice Zorane, prip. 5.

se je Kalanova družina iz obmorskega mesta preselila na Kranjsko. Kalanova ljubita hčerko Vido, ki se ne more sprijazniti z življenjem na deželi, kjer se je družina začasno naselila, ker oče ni mogel dobiti stanovanja v mestu. Vida hrepeni po morju in se predaja sanjam o življenju v obmorskem mestu. Mlad častnik Risto Jankovič, ki ga je srečala na sprehodu, zbudi v njenem srcu prvo ljubezen. Vsak dan se sestajata in Risto ji obljubi, da se bosta po vojni poročila in živela ob morju, kjer je doma. Mladi častnik mora nazaj na bojno polje, ob slovesu pa obljubi Vidi, da ji bo pogosto pisal, če bi se mu kaj pripetilo, pa ima zanesljivega zaupnika, ki ji bo to sporočil. Medtem dobi oče stanovanje v mestu, kamor se zdaj preseli družina. Vida prične obiskovati dvoletno trgovsko šolo in je odlična učenka. Sošolke opazijo, da nekaj skriva in da pogosto hodi na pošto. Po uspešno končani šoli gre Vida spet na počitnice k teti na deželo. Tam dobi nekega dne od neznanega vojaka pismo, da je Risto padel na fronti.

Nezavestna pade na tla in pod skrbno zdravniško nego komaj ozdravi. Vendar Rista ne more pozabiti. Izogiba se družbe in vene počasi, skrivajoč v svojem srcu zaklenjen spomin.

Drugo Zoranino povest »Žaloigre prevaranih« je objavila Domošina leta 1924 od strani 1 do 8 v osmih nadaljevanjih. Skupno obsega 73 kolon podlistka. Kot pravi Zorana v uvodu, je to pretresljiva zgodba o žalostni usodi njene sestrične na Bledu. Profesor pomorske strojne šole Radosinovič se je po upokojitvi preselil na Bled, kjer se je odločil živeti do smrti. Za roko njegove lepe hčerke Jolande se potegujeta dva tekmeča: slikar Leon Stobiček in bratranec Egon. Egon trdi Leonu, da je zaročen z Jolando, čeprav to ni res, ker Jolanda ljubi Leona, a nima priložnosti, da mu to izpove. Iz usmiljenja se poroči z bratrancem Egonom, ker se ta dela nesrečnega in grozi, da se bo ubil, če ga ne vzame. Šele po poroki spozna Jolanda, kako krut in surov je njen mož. Mati je bila proti tej poroki, toda Jolanda jo je prepričevala, da ljubi Egona. Egon zdaj ponočuje in popiva, ko pa nekoč v prepiru strga portret, ki ga je bil naslikal Leon Stobiček, ga Jolanda zapusti in se s hčerkico vrne k staršem in jim razkrije vse, kar je skrivala 6 let. Ko pride nekoč Leon Stobiček na obisk na Bled, spoznata oba, da se še ljubita in skleneta, da bosta odpotovala in se poročila. V tem zbolila Silvica za pljučnico in umre. Egon je ves iz sebe, ko vidi hčerko na mrtvaškem odru. V napadu besa ustrelji svojo ženo in ker v tem hipu stopi v sobo Leon, pade še on pod streli besnega Egona, ki skoči v jezero, kjer najde smrt.

Ni nobenega dvoma, da bi Zorana, avtorica teh dveh sestavkov v prozi, ne bila mengeška Zorana — Franja Trojanšek-Dekleva. Njeni pesniški ustvarjalnosti moramo zdaj dodati poleg krajših poskusov v prozi še dve znani daljši povesti iz prvih let po prvi svetovni vojni. Morda jih je zasnovala že prej in sta bili samo objavljene leta 1923—1924.

Zanimivo je, da je Zorana imena oseb v svojih dveh delih poskala kar v mengeškem okolju. Priimek Jankovič je znan v Mengšu in v Loki pri Mengšu. Leon in Egon sta imeni sorodnikov mengeškega graščaka Stareta. Ime Stobiček pa spominja na Čehe, ki jih je bilo zaposlenih nekaj v mengeški pivovarni.

Ivan Zika

IZ ŠOLSKE KRONIKE

ZASILNA ŠOLA

Mengeš je dobil javno šolo ob koncu 18. stoletja. Njena predhodnica je bila zasilna farna šola, katere začetek in delovanje segata v čas, ko se država še ni brigala za šolstvo, zlasti ne za nižje podeželske šole, ampak je to skrb prepuščala raznim cerkvenim ustanovam. Kot pri nekaterih drugih večjih slovenskih farah, so tudi mengeški župniki že zgodaj ustanovili in vodili zasilno farno šolo, v kateri so se otroci učili v domačem jeziku poleg verouka tudi branja, pisanja in preprostega računanja. Šola je delovala le pozimi, obiskovalo pa jo je le malo za šolo godne mladine. Poučevali so bodisi župniki sami bodisi organisti in cerkovniki ali pa so za ta posel najemali moške, ki so bili nekoliko bolj vešč branja in pisanja; o pedagoški izobrazbi teh zasilnih učiteljev ni mogoče govoriti, ker tedaj še ni bilo učiteljišč. Ker je eden mengeških zasilnih učiteljev končal vso nižjo gimnazijo, ga cerkveni spisi spoštljivo imenujejo »dominus aedituus« (gospod cerkovnik).

Zasilna šola pri mengeški fari je delovala že v 16. stoletju. Žal se nam je iz najstarejših časov njenega delovanja ohranila le ena cerkvena listina. Iztrgala je pozabi dvojje imen mengeških zasilnih učiteljev. Prvi je Andrej Jelovšek, ki je več kot 42 let opravljaval v Mengšu trojno sužbo cerkovnika, orglarja in učitelja ter tu v visoki starosti umrl 11. maja 1739. Njegov sin Franc je eden največjih slovenskih baročnih slikarjev. Isti cerkveni zapis nam je ohranil še ime zasilnega učitelja Jurija Drenika (Drönikh), ki je za Jelovškom prevzel delo v mengeški cerkvi in šoli.

ZAČETEK JAVNE ŠOLE

Na podrobnejše podatke o mengeški šoli naletimo šele, ko je ta tik pred koncem 18. stoletja postala javna. Sredi tega stoletja se je namreč začela posvetna oblast bolj zanimati za šolstvo. Cesarica Marija Terezija je pod vplivom razsvetljenskih idej hotela poma-

gati državni blagajni »z gmotno in duševno povzdigo ljudstva«. Po državnih je že obstoječe zasilne šole in ustanovljala nove. Ker je primanjkovalo pravih učiteljev, so tudi v večini javnih šol poučevali cerkovniki; odnosi med cerkvijo in šolo se zato niso dosti spremenili, cerkev je imela v šoli še vedno močan vpliv. Glede učnega jezika pomeni javna šola korak nazaj, saj je domačo govornico za več desetletij izrinila iz šole nemščina.

Kolikor se da iz razpoložljivih virov razbrati, je bila mengeška javna šola ustanovljena okoli leta 1796. O njej zvedemo več iz Spiska vseh šol v ljubljanski škofiji iz leta 1817. V spisku so precej natančni podatki za 54 trivialnih in normalnih šol ljubljanske škofije. Podatke so zbrali najbrž duhovniki, ki so bili šolski nadzorniki. Mengeško trivialko (navadno, enorazredno šolo) je 30. decembra 1817 nadziral okrajni šolski nadzornik Janez Kušar, smledniški dekan. Nadzornik je dobro ocenil delo učitelja Krištofa Kralja (Kralj), ki je bil prvi z dekretom nastavljeni učitelj v Mengšu. Po nadzornikovih navedbah je občina dobro skrbela za šolo, medtem ko se župnik Atanaz Šlibar ni brigal zanjo. Šola je imela svojega krajevnega nadzornika in šolskega patrona; prvi je bil domačin Jabornik, drugi pa neki Dunajčan Schifferstein. Pomembno je, da je Kralj učil v slovenskem in nemškem jeziku, čeprav je šele leta 1829 izšla odredba, ki je v trivialkah na Kranjskem dovoljevala rabo slovenščine. Od 17 krajev mengeške fare jih je bilo všolanih le 5. Za otroke iz bolj oddaljenih krajev šolanje ni bilo obvezno. Od približno 6000 za šolo godnih otrok v fari jih je hodilo v šolo le okoli 100. Šolski obisk je bil pozimi boljši kot poleti, ko so starši zaposlovali otroke pri poljskih delih. Učenci so bili razdeljeni v dve skupini, višja je imela po dve uri pouka dopoldne, nižja prav toliko popoldne. Ob nedeljah so tisti učenci, ki so končali vsakdanjo šolo, hodili v ponavljalno. Šola ni imela lastnega prostora, uk je bil v majhni najeti sobi v Dragarjevi hiši v Malem Mengšu. Nadzornik Kušar je o tem zapisal naslednje: »Najemna pogodba poteče 1818. Če se do takrat ne bo dobil drug lokal ali če ne bo zgrajeno novo šolsko poslopje na podlagi odlokov, ki so že izšli, a niso bili izpeljani, grozi nevarnost, da bo morala šola sredi dela prenehati, čeprav bi lahko bila v tem kraju, če le kje v deželi, ena najbolj cvetočih šol, ker ima kraj tako izvrstno lego.«

Do lastnega prostora je prišla šola šele po strašnem požaru, ki je 1834 upepelil velik del Mengša. Na pogorišču mežnarije so pozidali novo poslopje, v katerem je dobila tudi šola učilnico v pritličju. Leta 1835 je mladina prvič stopila v novi šolski prostor. Največ za-

slug za to si je pridobil mengeški veljak in dolgoletni krajevni šolski nadzornik Mihael Stare.

Krištofa Kralja, ki je dosegel zelo visoko starost, je nasledil učitelj Jurman. Toda zaradi prevelike ljubezni do vinske kapljice je moral kmalu iz Mengša; preselil se je na Kočevsko. Na izpraznjeno mesto je prišel 24. aprila 1838 učitelj Franc Dolenc, ki je poučeval do leta 1870. Pisatelj Janez Trdina takole opisuje prvo srečanje z njim: »Prvi dan, ko je začel učiti, molil je po nemško očenaš in nam ukazal, da molimo tudi mi po nemško. Ker nismo znali, rohnol je strašno na nas in nam grozil z ljutimi kaznimi, če se ne bomo učili na vso moč pridno nemški jezik. Prvo leto je v šoli zvečine nemškutaril. Ali zaman je vihtil batino, učenje je ostalo brez uspeha. Drugo leto moral se je poprijeti po ukazu novega župnika Janeza Kuralta pametnejše metode. Nemščina umaknila se je slovenščini (samo nemška »Sprachlehre« nas je še mučila) in zdaj se je prav dobro napredovalo, ker je bil Dolenc inače jako marljiv učitelj. Pozneje se mu je ta gorečnost za šolo ohladila, ker je uvidel, da mu dajo drugi posli veliko večje dohodke. Postal je kmetiški doktor in grozovit skopuh. Zajahal je nemškega »šimlja« in pisaril ljudem pobotnice, dolžna, ženitovanjska in vsakovrstna ina pisma. To črčkanje ga je obogatilo in povzdignilo med mengeške veljake. Župljanom znal se je tako sliniti in dobrikati, da so si ga izvolili za župana, kar pa je bila neprostonna bedastoča. Dolenc brigal se je vedno le za svoj žep, blaginja občine bila mu je deveta briga. Da je županoval mesto njega veleumni poštenjak Mihael Stare, dobil bi Mengeš že zdavnaj vse tiste ustanove in napredke, kojih je treba dandanes vsaki dobro urejeni srenji.«

Dolenc je poleg učiteljske opravljal še službo cerkovnika in organista, bil je poštar, mrliški oglednik, član cestne komisije, lastnik strojarne in prodajalne usnja, povrh vsega pa je imel še veliko kmečko posestvo. Ko je slednjič postal župan, se je poslovil od učiteljske službe. Umril je leta 1874. Z njim se zaključi vrsta zasilnih učiteljev-cerkovnikov, njegov naslednik je bil že pravi učitelj, brez cerkvenih in drugih služb.

ŠOLA SE RAZVIJA

V času Dolenčevega upravljanja je bila mengeška šola leta 1859 iz enorazrednice razširjena v dvorazrednico. Tedanji šolski okoliš je bil dosti razsežnejši od današnjega. Poleg tistih vasi, ki so še sedaj všolane v Mengeš (Mengeš, Loka, Topole in Dobeno), so spa-

dale v takratni šolski okoliš tudi naslednje: Trzin, Stob, Domžale, Rodica, Jarše, Preserje in Homec. Mengšani sami so priskrbeli denar za plačo drugemu učitelju z znatnimi ustanovami, hkrati pa so uredili v meznariji drugo učilnico in učiteljsko stanovanje.

Od 1859 do 1872 so poučevali v Mengšu naslednji podučitelji: Šerak, Kovšca, Kenda, Petrič, Fabian, Duhnar, Gregorič in Janc.

Leta 1839 je Dolenc začel v »Zlato knjigo Mengeške šole« vpisovati najpridnejše učence. V njej najdemo imena, ki so prešla v slovensko kulturno zgodovino: pisatelj Janez Trdina, politik Ivan Hribar, oče slovenske stenografije Franc Novak in drugi.

ŠOLA POD VODSTVOM JANEZA THUME

Za Dolencem je prevzel nadučiteljsko mesto Janez Thuma, ki je ostal v Mengšu šest let. Ob njem je kot podučitelj služboval Pavel Kavčič. Thuma je bil vnet zbiralec metuljev in hroščev, od deželnega šolskega sveta je dobil priznanje za lepo zbirko. Leta 1873 je začel pisati šolsko kroniko, zato lahko od tedaj dalje natančneje spremljamo razvoj šole in važnejše dogodke v njej.

Čeprav so dobile Domžale 1864 svojo trivialko in so se od mengeškega šolskega okoliša odtrgale štiri vasi, je bil ta še vedno precej velik. V šolskem letu 1873/74 je obiskovalo mengeško dvorazrednico 217 učencev; 136 šolcobveznih otrok, pretežno iz oddaljenih vasi, pa ni hodilo v šolo. 37 učencev je med šolskim letom brez dovoljenja izstopilo iz šole. Zato je njihove starše okrajni šolski svet kaznoval z globo dveh goldinarjev. Zaradi prevelikega števila učencev, ki jih ni bilo mogoče razvrstiti v dve majhni učilnici, je okrajni šolski svet v Kamniku dovolil oba razreda razdeliti na štiri oddelke in uvesti poldnevni pouk s skrčenim urnikom. Težišče je bilo na jezikovnem pouku, kateremu je bilo v nižjih oddelkih odmerjenih nad polovico vseh ur. V višjih oddelkih so poleg osnovnih predmetov poučevali še prirodopis, zemljepis, zgodovino, risanje, petje in telovadbo. Realije so začeli poučevati po izidu avstrijskega ljudskošolskega zakona iz leta 1876. Z istim zakonom je bila podaljšana učna obveznost na osem let, učiteljsko izobraževanje pa na štiri leta. Z ukazom okrajnega šolskega sveta v Kamniku je bila ustanovljena v Mengšu leta 1874 ponavljalna šola, obiskovali so jo učenci zadnjih dveh šolskih let. Šolanje ni bilo brezplačno, vsak učenec je moral plačati mesečno 15 krajcarjev šolnine. Razni dobrotniki so podpirali revnejše učence z denarjem, s šolskimi potrebščinami ter z obleko in obutvijo. O važnejših šolskih zadevah je od-

ločal poleg nadučitelja šestčlanski krajevni šolski svet, ki je bil voljen za dobo šestih let. Predsednik tega sveta je bil navadno župnik ali župan. Iz šolske kronike vidimo, da je šolski svet prej zavrnil napredek šole, kot pa ga pospeševal. Postalo je že kar tradicionalno, da je polovica odbornikov vlekla na eno, polovica pa na drugo stran. V takšnih okoliščinah so se res težko rojevali za šolo koristni sklepi. Poleg okrajnega je nadziral pouk tudi krajevni šolski nadzornik. To častno službo je dolga leta opravljal Mihael Stare. Bil je velik dobrotnik šole, najnaprednejši član krajevnega šolskega sveta in pobudnik za gradnjo stare in nove šolske stavbe.

Šolsko leto se je začelo 1. oktobra. Nadučitelj Thuma toži v kroniki, da je imel vsako jesen velike težave pri vpisu, ker starši zlepa niso mogli pogrešati otrok pri pospravljanju poljskih pridelkov in pri jesenski paši. Vsi pozivi niso nič izdali. Šele ko je župnik s prižnice opozoril starše na njihovo dolžnost, je zaleglo. Šolsko leto so zaključili z javnim spraševanjem, slovesno razdelitvijo spričeval in obdarovanjem najboljših učencev. O spraševanju ob zaključku šolskega leta 1875/76 je zapisal Thuma naslednje vrstice v šolsko kroniko:

»Okrajni šolski svet je odredil, da naj bo javno spraševanje na dvorazrednici v Mengšu 12. avgusta, in sicer za prvi razred dopoldne, za drugi razred pa popoldne. Predsednika komisije je fungiral okrajni šolski nadzornik g. Janez Sima, poleg njega pa se je udeležil spraševanja tudi g. župnik, ki je obenem predsednik krajevnega šolskega sveta, sicer pa noben drug član šolskega sveta, niti ne zastopnik občine. Počastili pa so izkušnjo s svojo prisotnostjo tudi gostje: gospodična Škofic, učiteljica na vadnici ljubljanskega učiteljskega društva, gospodična Verne, učiteljica v dvorazredni dekliški šoli v Kamniku, g. Jožef Maier, učitelj v Ljubljani, g. Bartolomej Čenčič, nadučitelj v Kamniku in g. Franc Bevk, učitelj v Št. Vidu pri Dobu. Popoldne je prišel k spraševanju tudi vodja žandarmerije g. Mihael Bayer. Izpraševanje je poteklo v splošno zadovoljstvo g. predsednika in ostalih poslušalcev.«

Spričevala oziroma šolska obvestila so prinašali šolarji v podpis staršem štirikrat na leto. Ko so 21. januarja 1874 otroci vrnili četrtna šolska obvestila, se je pokazalo, da je pri 215 šoloobiskujočih otrocih le okoli deset roditeljev, ki znajo brati in pisati.

2. januarja 1876 je začel učitelj Kavčič tečaj za priučitev na nove metrske mere, toda že v februarju je moral prenehati s poukom, ker Mengšani zaradi zlobnih govoric, češ da nove mere ne bodo prodrle, niso hoteli več obiskovati tečaja.

ŠOLA POD VODSTVOM ANTONA JAVORŠKA

Ob zaključku šolskega leta 1876/77 sta odšla iz Mengša nadučitelj Thuma in učitelj Kavčič, na izpraznjeni mesti pa sta prišla nadučitelj Anton Javoršek in učiteljska kandidatka Franja Gonse. Javoršek je uvedel v ponavljalni šoli pouk kmetijstva. V ta namen je krajevni šolski svet najel zemljišče, na katerem so uredili šolski vrt. Javoršek se je zelo trudil, da bi dobil Mengeš novo šolsko poslopje, dočakal pa tega ni, ker so se boji za lokacijo šolske stavbe vlekli predolgo. V stari šoli je bila iz leta v leto večja stiska za prostor, okoli 350 otrok se je gnetlo v dveh manjših učilnicah. O prvem javnem poudarku, da mora Mengeš dobiti novo šolsko poslopje, je Javoršek zapisal leta 1878:

»Dne 4. julija počastil je tukajšnjo šolo s svojim pohodom novo imenovani deželni predsednik, visokočastiti gospod Franc vitez pl. Kallina. Sprejet po c. kr. okrajnem glavarju, c. kr. okraj. sodniku, županu kamniškega mesta, tukajšnjem učiteljstvu, duhovščini in občinskem predstojništvu, podal se je v šolsko poslopje, kjer je po pregledu šolskih sob močno poudaril potrebo zidanja nove šole ali vsaj popravo starega šolskega poslopja.«

Toda to so bile le besede. Ostalo je vse pri starem, le stiska je bila iz leta v leto večja.

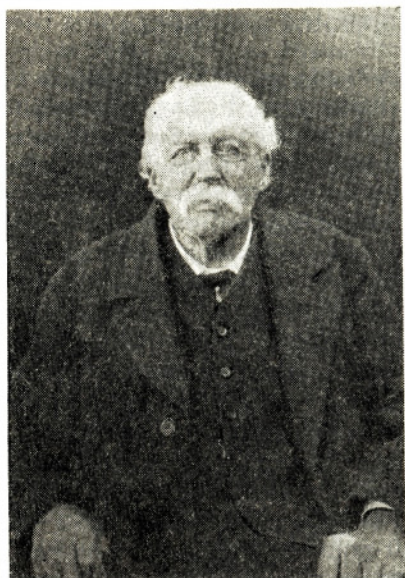
V zasebnem življenju so Javorška obiskovale hude nesreče. V dveh letih je izgubil mlado ženo in šestletno hčerko, ostal je sam s štirimi nepreskrbljenimi otroki.

Zanimivo je, da je v času njegovega službovanja dobila šola tudi harmonij. O tem poroča Javoršek naslednje:

»Dne 26. aprila (1879) obdarovana bila je mengeška šola z lepim in dragim učnim pripomočkom. Ker harmonium jako olajšuje učitelju poučevanje v petju, izrazil je podpisani željo gospodu Bernardu Degischerju, da bi se en harmonium preskrbel. Ta gospod, kot velik prijatelj petja, obljubil je takoj nabirati doneske za napravo omenjenega orodja in kmalu je nabral v ta namen 75 goldinarjev, s katerim zneskom je gospod Degischer plačal harmonij, ki ga je naročil v neki dunajski tovarni in ga podelil tukajšnji šoli v last.«

28. januarja 1882 je prišla v Mengeš učiteljica Emilija Gerkmánova, ki je ostala tu 42 let. Upokojena je bila po 45 letih službovanja. Učiteljska kandidatka Franja Gonse je bila odpuščena, ker ni opravila praktičnega učiteljskega izpita.

Leta 1883 je na pobudo novega okrajnega šolskega nadzornika Andreja Žumra, ki je v svojem poročilu o pregledu šole živo nasli-

Janez Levec

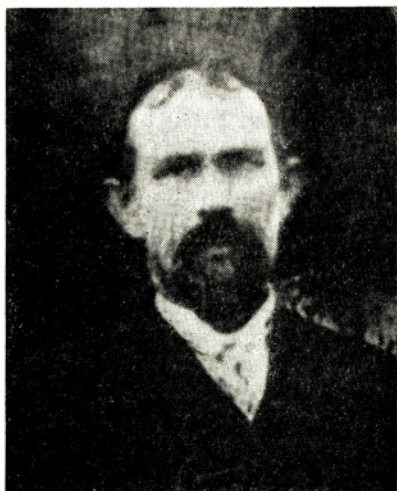
Franc Dolenc

kal potrebo po razširitvi mengeške dvorazrednice in zidanju novega šolskega poslopja, je okrajni šolski svet v Kamniku sklenil dvorazrednico razširiti v štirirazrednico, kot tudi, da se zida novo šolsko poslopje. Krajevni šolski svet v Mengšu je dobil naročilo, naj najde primeren prostor za šolo. Javoršek piše o tem takole:

»Gospod predsednik Janez Levec sklical je v ta namen sejo dne 2. februarja (1883). Ker ta dan ni bilo možno pregledati več prostorov, sprejelo se je stari šoli nasprotno ležeče zemljišče, katero je gospod župnik Janez Zorec proti primernemu plačilu sam ponudil. Ta prostor se je tedaj sprejel s pogojo, ako ga tudi stavbni odbor potrdi. Gospod Janez Levec pa je imel glede tega prostora pomisleke in sicer radi tega, ker je gospod župnik premalo, t. j. le 200 sežnjev prostora obljubil odstopiti in bi na tem prostoru ne bilo mogoče napraviti šolskega vrta. Skliče tedaj kot župan občinski odbor, mu objavi svoje pomisleke in naznani, da se je z dvema posestnikoma domenil zastran stavbišč, katerih vsak bi bil večji, prostornejši in na lepšem kraju, kot oni od gospoda župnika ponujeni prostor. Občinski odbor odobri postopanje gospoda župana Janeza Levca in

sklene jednoglasno, da se kupi hiša z vrtom vred od I. Pečnika za 2.000 godinarjev, na kojem prostoru naj bi se zidalo šolsko poslopje. Zapisnik priloži se k zapisniku seje krajevnega šolskega sveta in oba se predložita c. k. okrajnemu šolskemu svetu. Proti temu postopanju predsednika krajevnega šolskega sveta ob enem župana gospoda Janeza Levca pritožili so se nekateri udje krajnega šolskega sveta ter zahtevali sejo, v kateri naj predsednik svoje postopanje glede izvolitve šolskega stavbišča opraviči. Seja sklicana bila je dne 24. februarja, pri kateri so bili vsi udje navzoči. Mnogo očitanja od strani nasprotne stranke, češ da predsednik je prelomil postavno pot in da je nepravilno ravnal, dale so povod do neljubega prepira, vsled katerega je večina udov krajnega šolskega sveta zapustila dvorano. Ko bi se bile pri tej priliki stranke zedinile, lahko bi se dospelo še v tem letu do zidanja šolskega poslopja in doživeli bi bili Mengšani tisti srečni dan, za katerega se je slavni c. k. okrajni šolski svet izrekel, da postavi Njih Veličanstvo presvitli cesar Franc Josip I. pri svojem prihodu v Mengeš temeljni kamen novemu šolskemu poslopju, tako pa je šel ves up po vodi. S tem preprirom pa še ni bilo vse končano, temveč nasprotna stranka vložila je do c. k. okrajnega šolskega sveta pritožbo zoper predsednika Levca.«

V tem letu je namreč na svojem potovanju po Kranjskem obiskal cesar Franc Jožef tudi Mengeš. Takšen dogodek seveda ni šel mimo kronista:

Luka Blejec

»Dne 16. julija (1883) pričakovala je šolska mladina pod svojo zastavo, potem krajni šolski svet, duhovščina, občinski zastop in na tisoče broječega občinstva Njih Veličanstvo presvitlega cesarja Franca Josipa I. pri cesarski lipi (na razpotju cest v Kamnik in Kranj), pred katero je bil postavljen krasen slavolok. Bila je pol osma ura zjutraj, top na bližni razvalini počí in kmalo potem pridrdra lepa kočija in iz nje stopi med tisoči pozdravi živijo in slava klicev Njih Veličanstvo presvitli cesar. Zbrani pevci in pevke zapoje cesarsko pesem. Potem nagovori gospod župan Janez Levec Njih Veličanstvo presvitlega cesarja, izraževaje preslavni cesarski hiši vedno vdanost in zvestobo. Potem stopi pred Njih Veličanstvo belo oblečena šolska deklica Marija Bokalič iz Topol ter pozdravi, izročivša cvetlični šopek Njih Veličanstvu v imenu šolske mladine. Njenemu govoru, katerega je deklica jako čvrsto in glasno govorila, sledilo je na tisoče živijo in slava klicev. Njih Veličanstvo presvitli cesar, jako ginjeni nad čvrstim in precej dolgim govorom mlade deklice, potrkajo jo po rami rekoč: ‚Dobro, dobro si povedala!‘ Nadalje govorilo je Njih Veličanstvo tudi z vodjem šole, kakor tudi z gospodično učiteljico, potem z duhovščino in posameznimi udi krajnih občinskih zastopov, potem pa so se posloveli zopet, spremljani z burnimi živijo in slava klici in pokanjem možnarjev izpod bližnje razvaline. Po odhodu je župan Janez Levec pogostil šolsko mladino, pevce in pevke, učiteljsko osebje, kakor tudi več drugih prijateljev s čašo rujnega vinca.« (Zanimivo je, da je bilo tedaj v navadi, da so na podobnih slavnostih šolsko mladino pogostili z vinom, pivom, kruhom in mesom!)

Po neutrudnem prizadevanju okrajnega šolskega nadzornika Žumra je bila 20. maja 1884 mengeška dvorazrednica razširjena v trirazrednico. Na drugo učiteljsko mesto je bil imenovan učiteljski pripravnik Fran Marolt. Ker v šolskem poslopju ni bilo prostora za tretjo učilnico, je krajevni šolski svet najel sobo v zasebni hiši. V novi razred je bilo sprejetih 48 učencev.

Dne 19. februarja 1885 je okrajni šolski svet v Kamniku obravnaval vprašanje prezidave stare šole oziroma zidanja novega šolskega poslopja. Obravnave so se udeležili vsi udje krajevnega šolskega sveta. Večina udov je bila zoper zidanje nove šole, le krajevni šolski nadzornik Miha Stare in upravitelj Javoršek sta glasovala za novo šolo. Glede prezidave stare šole se krajevni šolski svet ni mogel zediniti s pogoji, ki jih je postavilo cerkveno predstojništvo; šolsko poslopje je bilo namreč vpisano v novo zemljiško knjigo kot cerkvena last. Obravnava je bila brezuspešna, prav tako tudi na-

slednje tri, ki so bile še isto leto, zdaj zaradi nesklepčnosti zdaj zaradi nasprotujočih si mnenj.

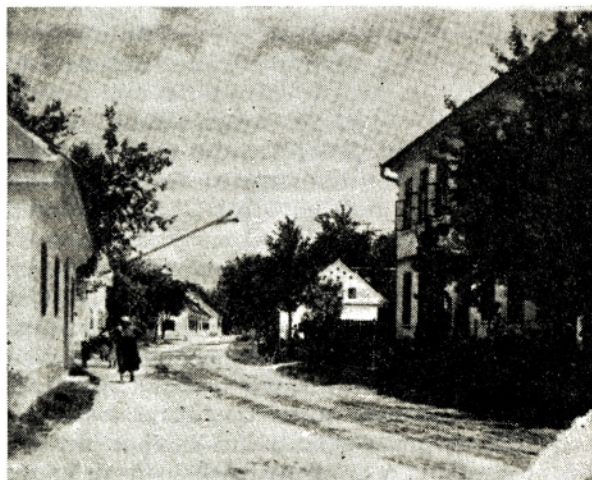
Ob zaključku šolskega leta 1884/85 je mengeška šola izdala prvič tiskano letno poročilo. Izdajo so omogočili premožnejši Mengšani, okoliški graščaki in kaplan Anton Koblar. Vsega je izšlo osem zvezkov letnih poročil, zadnji ob zaključku šolskega leta 1891/92. Ta zvezek je poleg običajnega imenskega seznama učencev prinesel tudi nekaj zanimivih člankov: »K petindvajsetletnici mengeškega trga« — priobčil Koblar, »Stariši« — članek je napisal nadučitelj Lovro Letnar, kakor tudi druge: »Iz šolske kronike«, »Učiteljestvo« itd.

10. januarja 1888 je dobil Trzin novo enorazredno šolo. Iz mengeške šolske občine je odpadlo spet 65 učencev, kar je vsaj nekoliko omililo že neznosno utesnjenost v učilnicah.

29. julija je krajevni šolski svet v navzočnosti šolske komisije soglasno sklenil zidati novo šolsko poslopje. Stroški za zidavo naj bi se pokrili s šolskim nakladom (krajevnim samoprispevkom) v šestletnih obrokih.

Leta 1888 je nastopil službo na mengeški šoli učitelj Peter Sirc. To je bilo njegovo prvo in zadnje službeno mesto, kajti v Mengšu je deloval 37 let, vse do leta 1925.

Pred svojim odhodom iz Mengša je Javoršek optimistično zapisal v šolsko kroniko:

Trzin pred drugo svetovno vojno. Na desni je šola

»Jedna najvažnejših sej bila je 10. oktobra, v kateri se je sprejel in določil prostor za zidanje nove šole. Gospod župnik prepusti na južni strani starega šolskega poslopja ležeče župnijsko zemljišče v obsegu 250 sežnjev ali 900 kv. metrov proti temu, da šolska občina odstopi cerkvi ves sedanji šolski prostor v starem poslopju, oziroma v mežnariji. S tem je najvažnejše vprašanje glede zidanja nove šole rešeno in vse zapreke odstranjene.«

Po novem letu 1891 je Javoršek odšel iz Mengša in prevzel nadučiteljsko mesto na trirazrednici v Šiški pri Ljubljani. Začasno vodstvo je prevzel učitelj Sirc. Upraviteljsko mesto je bilo nato podeljeno okrajnemu šolskemu nadzorniku in nadučitelju v Moravčah Lovru Letnarju, ki je posle v Mengšu prevzel naslednje šolsko leto.

Komaj je šola začela s poukom, že je mnogo učencev napadla griža, zlasti v prvem razredu. Griža je ravsajala več kot mesec dni in je spravila v grob osem šolarjev. Ker so morali vsakega, ki je umrl za grižo, takoj prenesti v mrtvašnico, ni bilo dovoljeno udeležiti se pogrebov.

Tudi Letnar je takoj začel boj za novo šolsko poslopje. V šolski kroniki je te boje popisal takole:

»10. novembra se je na seji krajnega šolskega sveta sklenilo za šolo kupiti Ladstätterjevo slamninarsko tovarno, če bode pripravnim spoznana. Odkar je sl. fin. prokuratura dovolila, da se smejo že visoko nanasle obresti »podučiteljskih ustanov« porabiti tudi v stavbine stroške, postal je krajni šolski svet že pogumnejši. Dogovarjanje o zidanju nove šole postalo je tako živahno, kakor še nikdar doslej. Posebno krepek pospeševatelj tej zadevi bil je krajni šolski nadzornik g. M. Stare. Ta je želel, da krajni šolski svet ustreže zahtevi višjih šolskih oblasti, da dobi dosti velik stavbin prostor (katerega do sedaj ni bilo mogoče dobiti, ker g. župnik ni hotel na svoji pred »mežnarijo« ležeči, po komisiji priznani parceli, več kakor le 900 kv. metrov odstopiti). Da bi pa šolski občini pridobil po najkrajšem potu tudi novo šolo v najlepši sredini trga, dogovarjal se je z imenovano tvrdko, ki mu je končno res ponudila tovarno in poleg ležeči travnik za 17.000 gld. Objavil je to krajnemu šolskemu svetu, ki ga je pooblastil, da sme poslopje in zemljišče pogojno kupiti, in sklenil prositi za komisijski ogled. Meneč, da ne bode mnogo stroškov za adaptacijo poslopja, veselil se je kr. šol. svet tega uspeha, razen gospoda župnika, ki je koj prihodnjo nedeljo v cerkvi odsvetoval ljudstvu kupiti omenjeno tovarno, ter zajedno obetal, da je pripravljen dati potrebni stavbni prostor, poudarjajoč koliko deklet šivalk bilo bi ob zaslužek in naglašujoč neprilike, ki bi na-

stale duhovščini, ako bi ta morala hoditi v nekoliko od cerkve oddaljeno šolo, dasi tudi bi stala v najlepši sredini trga. Mnogo hrupa, še več pa nepremišljenih besedi povzročila je protiaGITacija s prižnice, čeravno nihče ni vedel, kako bode strokovnjak — inženir sodil o stavbi. Slavni c. kr. okrajni šol. svet je kmalu ugodil prošnji ter na dan 26. novembra komisija in krajni šolski svet pregledala sta prostore. Gospod inženir izjavil je, da to poslopje ni pripravno za šolo. Po objavljenem komisijskem sklepu popustil je krajni šolski svet nameravano kupčijo ter to naznanil navzočemu gospodu predsedniku. (Za adaptacijo trebalo bi bilo nad 5.000 gld.) Ker je gospod župnik zatrjeval komisiji, da on rad odstopi sveta, kolikor se ga zahteva — seveda z dovoljenjem kompetentnih oblasti —, pozval je gospod glavar blagohotno vse ude komisije in krajnega šolskega sveta, naj bi šli zopet k farovski parceli, kjer bi odmerili še 790 kv. metrov in se dogovorili o drugih potrebnih določbah. Ogle davši si prostor, odmerili so selišče in ga znova primernim spoznali. (Name ravana kupčija imela je vendar jako ugodne posledice.) Istočasno, ko je gospod glavar hotel ustreči želji gospoda župnika, objavil je tudi krajni šolski nadzornik gospod Stare, da blagorodna gospa Marija Stare iz pivovarne rada proda potrebnega prostora na parceli nasproti Kebrovi hiši. Gospod glavar je takoj povabil ude komisije, da si jo ogledajo. Vsem gospodom je prostor jako dopadal in tudi izjavili so se, da bi bil ta najpripravnejši. Pri nadaljnji obravnavi zavezal se je krajni šolski svet gospodu župniku plačati za vsak seženj dodanih 7 arov po en goldinar. Določilo se je tudi po zahtevi visokega deželnega šolskega sveta, da se poslopje postavi najmanj deset metrov od sosedove meje in dogovorilo, da bi stalo s fasado proti severovzhodu. Pri tej priliki ugovarjal je gospod župnik tudi predloženemu že izdelanemu načrtu, češ da je preobsežen in da odločuje straniščem najlepšo sončno stran. Gospod glavar omeni na to, da je krajnemu šolskemu svetu prosto staviti predlogov v pre naredbo. Večina udov nikakor ni bila zadovoljna z načrtom, zdel se jim je preobsežen, a tudi previsoko cenjen (24.600 gld), pa tudi lega poslopja, kakor jo je kazal načrt, mnogim ni ugajala (poslopje naj bi stalo s stransko fasado paralelno k cesti). Naglašalo se je, da ima načrt preveč drugih sob poleg razredov, da so šolske sobe previsoke, kar je po mnenju nekaterih zlasti glede na kurjavo potratno, da se mesto sobe za učne pripomočke lahko napravijo omare v prezidih, da zadostuje jedna sobica za pisarno in zbornico itd. Glede cene pa izjavi krajni šolski svet, da ne more nikdar sprejeti tako dragega načrta. Z ozirom na navedene ugovore sklenilo se je po

nasvetu gospoda predsednika prositi, da se napravi nov načrt, v katerem bi bile šolske sobe vse proti jugu, da bi bile nižje, da se soba za učne pripomočke izpusti in da se postavijo stranišča na vzhodno plat, po nasvetu voditeljevem pa, da se ohrani poleg pisarnice tudi zbornica in da se prevdarek načrtu zniža vsekakor pod 20.000 gld. Zaradi velikih stroškov čulo se je nekaj oporekanja štirirazrednici in se svetovalo, naj se stavi le trirazrednica. 25. januarja 1894 izvolilo se je pet udov za stavbin odbor, trdno se nadejaje, da se bode končno v tem letu šola zidala, odbor izvolil je čg. nadžupnika soglasno predsednikom, njegga namestnikom pa g. M. Stareta. Tako po volitvi jeli so se zbrani posvetovati o dobavi materiala in o načinu izvrševanja stavbe. Stavil se je nasvet, naj bi se zidalo v lastni režiji, a s pomočjo vozninske tlake, ker je v šolski občini primeroma jako veliko vprežne živine. Tudi bi bil letošnji zimski čas jako ugoden za privažanje, kakor že davno ne. Gospod predsednik povabi tedaj pustno nedeljo s prižnice občane, naj se udeleže posvetovanja v tej zadevi. Res se je sešel 5. februarja nekaj zbor, ki je bil pa tako slabo obiskan, da je bilo dovolj dokazano, da ljudstvo ne sprejme tlake. Odsihdob se ni več upoštevala. 6. aprila prejel je krajni šolski svet nove načrte in prevdarek za novo šolsko poslopje, zajedno pa tudi naznanilo, da se bode dne 12. aprila vršila komisijska obravnava zaradi zvrševanja stavbe na licu mesta. Načrt je dobil mnogo koristnih dopolnil in prememb in krajevni šolski svet ga potrdi. Ker je postalo sedaj gibanje za zidanje nove šole prav resno, jel je tudi stavbin odbor pridno poslovati, zlasti ker je hotel po inicijativi gospoda predsednika ves material sam sproti preskrbljevati in vse v lastni režiji izvršiti. (Ves les za stavbo je velel gospod nadžupnik posekati v farovških gozdovih in ga tudi s svojimi hlapci in konji doli spraviti. Prodal ga bode šolskemu svetu za cenilno ceno, 10 debel pa podaril.) Stavbin odbor odločil je, da se posamezna dela oddajo le rokodelcem domačinom in da se le mej temi vrši minuendo — licitacija; v časopisih se torej ne razpiše. Tudi se je sklenilo zameniti kamenite stopnice s hrastovimi, končno pa tudi slavni deželni odbor prositi podpore. Tesarsko delo oddalo se je tesarskemu mojstru Frančišku Koscu iz Malega Mengša brez licitacije za 163 gld. Kopanje in obzidovanje vodnjaka pa je prevzel zidarski mojster Janez Gregorec, tudi iz Malega Mengša. Zidarska dela oddal je stavbin odbor prav tako Gregorcu, a ne po prevdarku, temveč pobotal se je ž njim ustmeno za kv. meter brez pismene pogodbe. Pozneje so ta dogovor spremenili in se tako pogodili, da Gregorec prevzame tudi oskrbovanje materiala — koli-

kor ga bode še treba in že dobljeni in naročeni material in po tej pogodbi izvrši vse zidarsko delo za 7.498 gld. t. j. za 20 % nižje od cenilne vsote.

Prve dni julija fundiral je podjetnik tloris in pričel kopati järke za temeljne zidove. Koncem meseca že se je jelo dvigati zidovje za pritlične prostore, jeseni bila je stavba pod streho. Da je bilo možno šolsko stavbo v prihodnji spomladi pravočasno zvrševati, oddal je stavbin odbor mizarska dela mojstroma Francu Pirnatu in Janezu Vidaliju. Kamnoseška dela prevzela sta Sršen Matija in Zamjen Janez, oba iz Mengša. Zima bila je to leto nenavadno huda, oster mraz vzdržal je debelo snežno odejo nenavadno dolgo; ljudje so se bali, da utegne dočakati velike noči. V skrbeh so bili za ozimino, da je pozebla. Po sta odpravila ljubo pomladansko sonce in topli jug belo snežno odejo, ni bila ravno tolikšna škoda, kakor se je pričakovalo, pač pa je zadela malone ves naš okraj v noči od velike nedelje na veliki ponedeljek večja nesreča, namreč grozen potres, ki je v raznih krajih za več tednov ustavil pouk. Potres je staro šolsko poslopje zelo poškodoval, pa tudi novemu, ki stoji šele na pol dodelano, ni prizanesel. Pri starem poslopju podrla sta se dimnika in obok nad stopnicami v podstrešje, drugi oboki v nadstropju so se vsi razpočili, izmed sob je največ trpela sobica tretjega razreda in učiteljevo stanovanje. Da se je za silo vse popravilo, morali smo s poukom prenehati do 13. maja, voditelj je pa za 24 dni deložiral. V novem poslopju je južnozahodna stena nad voditeljevim stanovanjem odstopila od stropa, s katerim je bila po prvem ometu združena; malone ob celi tej steni padel je strešni zims s ploščami vred na tla. Ostali zims razrukan bil je tako, da ga je bilo treba podreti in znova zidati, istotako prvi vežni obok, ki je bil do polovice dodelan; ker je nanj padel gornji vežni obok, ki ja bil šele nekaj dni do polovice zidan. Tudi prezid v stanovanju je razpočil posevno in ob zunanjih stenah povsod odpadel kotni omet od stropov. Morda bi bilo še več znakov videti, da je stavba bila tudi zunaj že dodelana. Po pričetem pouku bilo je videti, da zemlja še ne boče mirovala, kajti dvakrat nas je potres splašil zbrane v šolskih sobah: dne 18. maja in 10. junija (zelo močan, a kratek sunek). Ni popisati, kako razburjeni so bili otroci. Potresi ponavljali so se še, a niso povzročili škode. Čez poletje popravilo se je od potresa poškcdovano poslopje in nadaljevalo z delom. Mengeškim mizarjem oddalo se je na licitaciji v izdelavo šolske klopi in drugo notranjo opravo. 30. novembra preselil se je voditelj v stanovanje v novem šolskem poslopju, a 18. decembra preselila sta se v novo šolo prvi in tretji

razred. Za tretji razred se je začasno pripravila pisarna, prvemu pa se je za stalno uredila spodnja šolska soba. Naslednjo pomlad nadaljevalo se je z dovrševanjem šolske stavbe. S pričetkom šolskega leta 1896/97 nastanili so se v novem šolskem poslopju vsi razredi, Kako si je šolska mladina in učiteljstvo oddahnilo, mogel bo presoditi le tisti, kdor je videl šolske sobe v starem poslopju v njihovem slabem stanju. Zdaj se je sklenilo zaprositi za četrti razred. 11. novembra vršila se je po okrajni komisiji kolavdacija novega šolskega poslopja (na zahtevanje všolanih občin). Vobče se ni izjavila zadovoljno. Tudi naslednje leto strašili so nas kratki potresni sunki, ki pa vendar niso napravili druge škode, kakor nekaj razpok pri stropih zgornjih sob, da je tu in tam malo ometa odpadlo. V velikih počitnicah zvršila so se zadnja dela v šolskem poslopju, sobe in veže pomalal je Alešovec J. iz Ljubljane. Z novim šolskem letom 1897/98 tukajšnja trirazrednica bila je uvrščena štirirazrednicam, kot četrta učna moč prišla je na šolo gospa Stepischnegg-Schetina. 29. novembra bilo je šolsko poslopje dokončno kolavdirano. Pri ogledu prosil je voditelj, da se zaukaže na stopnice pred stranskim vhodom postvaiti železno ograjo, kar je tudi kr. šol. nadzornik g. Stare odločno zahteval, poudarjaje, da ne mara biti odgovoren, ko bi se kdo ponesrečil. Dovršena stavba z zemljiščem vred veljala je 17.245 glđ. Ker je v šol. letu 1901/2 naraslo število učencev prvega razreda že na sto, dovolil je okr. šol. svet ustanovitev paralelke v prvem razredu, provizorično učiteljsko mesto na tukajšnji paralelki bilo je podeljeno pomožni učiteljici na Igu gdč. Ivani Jamšekovi. Ker vsako leto narašča število šolo obiskujočih otrok, jelo je primanjkovati v šolskih sobah II., III. in IV razreda sedežev, zato je bil kr. šolski svet primoran neutegoma napraviti še nekaj novih prostorov. V sili najel je kr. š. svet v starem šolskem poslopje še eno sobo, dokler se novo šolsko poslopje ne poveča in naroči nova potrebna šolska oprava, obenem pa sklenil, da se vloži prošnja za delitev šole na 4 razr. deško in 2 razr. dekliško. Naslednje šol. leto dovolil je dež. šol. svet drugo paralelko in novo službeno mesto podelil učiteljici Ljudmili Mazgon. 13. apr. 1904 dovolil je c. kr. deželni šolski svet, da se ustanovi v Jaršah dvorazredna ljudska šola ter obenem odredil, da z otvoritvijo te šole prenehata obe paralelki v Mengšu, ker se prešola okoli 120 učencev. 14. julija spremilo je vse učiteljstvo otroke iz jarške občine do njihovega novega šolskega poslopja, kjer jim je voditelj nekaj besedi v slovo spregovoril. 12. septembra 1906 vršila se je komisijska obravnava za razširjenje tukajšnje ljudske šole v petrazrednico. Povabljeni zastopniki všolanih občin priznali

so, da je razširjenje potrebno in uspeh je bil ta, da se za zdaj, dokler se novo poslopje ne poveča, večja učna soba v stari šoli sprejme kot vsaj deloma zadostujoča in da se za prezračevanje med poukom vzida ventilacijska naprava. Še isto leto došlo je vodstvu šole uradno obvestilo, da se tukajšnja štirirazrednica razširi v petrazrednico, obenem pa odpravi paralelka.

Malo pred zaključkom šolskega leta nastopil je novoimenovani učitelj g. Rajko Božič svojo tukajšnjo službo, v prihodnjem šolskem letu pa še gđč. Ana Zarnik, Gizela Ušeničnik in Hermina Breindl.

26. novembra 1908 pričela se je tukajšnji ljudski šoli priključena »obrotno-nadaljevalna šola«. Z naslednjim šolskim letom odšla je iz Mengša gđč. Zarnikova, na njeno mesto pa prišla gđč. Pavla Dežmanova, ki je ostala tu do leta 1913.«

16. junija 1913 je nadučitelj Letnar zbolel za trebušnim legarjem in čez deset dni umrl v 58. letu starosti. Odnegli so ga zaradi nalezljive bolezni takoj v mrtvašnico, v znak žalosti so takoj prenehali s poukom. Ko so ga spremili k zadnjemu počitku, se je zbrala v Mengšu velika množica njegovih prijateljev in znancev. Da se je ljudstvo dobro zavedalo, kaj je izgubilo z umrlim upraviteljem, je pokazal veličastni pogreb. Zadnjo čast so mu prišli izkazati tudi razni dostojanstveniki in mnogi odličniki. Kako pa je učiteljstvo kamniškega okraja cenilo umrlega tovariša, kateremu je 27 let zastopalo svoje zastopstvo v okrajnem svetu, kjer je neustrašeno zagovarjal njegove pravice, je dokaz to, da se jih je udeležilo pogreba več kot 60 in tudi iz sosednih krajev nekaj. Turobno je odmevala pesem tovarišev učiteljev, združenih s pevci moravškega pevskega zbora in mengeškimi pevci pod vodstvom nadučitelja Janka Tomana iz Moravč, v zadnji pozdrav. V imenu vseh se je poslovil od pokojnika s pretresljivim govorom Tomo Petrovec, nadučitelj v Jaršah.

Začasno vodstvo šole je prevzel učitelj Sirc, dokler ni nastopil svoje dolžnosti novo imenovani nadučitelj Edvard Bohinc, ki je vodil mengeško šolo med prvo svetovno vojno.

ŠOLA MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Takoj po izbruhu vojne je bil (28. julija 1914) poklican pod crožje učitelj Božič. Šolske prostore je zasedlo vojaštvo, zato je bil pouk nereden. Učenke višjih razredov so pletle za vojake na fronti nogavice, rokavice, snežne kape itd. Ker je umrla še učiteljica Stepišnikova, je moralo vodstvo pouk v 4. in 5. razredu tako skrčiti, da je bil le vsak drugi dan. Ko je vojaštvo ponovno zasedlo šolo,

se je pouk končal, šolsko mladino in učiteljstvo pa so vpregli v nabiranje kovin in drugega materiala za vojno industrijo. Za sodelovanje pri tej akciji so otrokom »naklonili« spominske listke.

Za uvod k šolskim dogodkom v drugem vojnem letu je Bohinec zapisal:

»Najsilnejša vseh vojn, kar jih pozna zgodovina, divja skoraj po celi Evropi in grozi porušiti temelje vsem kulturnim napravam in pridobitvam človeškega uma. Vse človeštvo mora občutiti nje grozne posledice, nihče se ne more odtegniti njenemu silnemu vplivu in brez usmiljenja uničuje vse obstoječe. Preobrazila je mirno delovanje človeštva in vtisnila vsakemu, tudi najmanjšemu kraju drugo lice. V tukajšnjem šolskem okolišu je vojna ustavila skoraj popolnoma ves šolski ustroj. Vse odsotne in preminule morajo doma nadomeščati pri poljskih delih njih žene in mladoletni otroci-šolarji, da nas zavarujejo pred izstradanjem. Šolarji ne utegnejo tedaj v šolo, v kraj pa dohajajo raznovrstni vojaški oddelki, pohodne stotnije, rezervne in druge vojne bolnice, ki si iščejo v šolskem poslopju bivališča in nameščajo v njem z bojišč dohajajoče ranjence in bolnike. — Šolsko poslopje je postalo vojašnica, vojna bolnica. Ker ni prostora v šolskem poslopju, je krajni šolski svet preskrbel dva zasebna prostora in sicer en prostor v hiši g. Vidalijske in drugi pri g. Koscu, vendar prostora ne zadostujeta vsem zahtevam.«

Učiteljstvo in učenci so zanemarjali pouk, ker so jih močno zaposlili z različnimi zbiralnimi akcijami za vojake na fronti in z drugimi »rodoljubnimi čini«. Upravitelj Bohinec in učitelj Sirc sta popisovala zaloge žita in krme, vpisovala vojno posojilo in delovala kot kcmisarja za nabavo krompirja in žita. O draginji, ki se je proti koncu vojne vedno bolj stopnjevala, je Bohinec napisal v kroniki naslednje vrste:

»Glede gmotnih razmer bilo je učiteljstvo v jako slabem položaju, ker so se dvignile cene živilom in drugim potrebščinam, zlasti obleki in obuvalu, neizmerno visoko, poleg tega se pa še za drag denar ni nič dobilo, ker so ljudje raje prodajali raznim vojnim dobičkarjem svoje pridelke za skrajno pretirane cene. Splošno pomanjkanje živil je bilo tako neizmerno, da so ljudje po nekaterih krajih lakote umirali. Za nižje sloje in za najbolj potrebne se ni nihče brigal. Tudi pomoč v obliki draginjskih doklad je prišla vedno prepozno in v obrokih, da vse skupaj ni nič zaleglo, ker so cene vsak dan rasle.«

ŠOLA PO PRVI SVETOVNI VOJNI

11. novembra 1919 je nastopil službo učitelj Božič, ki se je vrnil domov po skoraj štiriletnem ujetništvu v Rusiji. Vojne je bilo konec, slovenski narod se je otresel večstoletnega suženjstva tuji gospodi. Vsa oblast se je spremenila. Bivši c. kr. deželni šolski svet z zloglasnimi nemškimi zatiralci slovenskega šolstva in učiteljstva je žalostno preminil, njegove posle pa je prevzel višji šolski svet za Slovenijo v Ljubljani. Ta je takoj odpravil iz vseh slovenskih šol nemški pouk, preuredil učni načrt, zlasti zgodovinski in zemljepisni pouk, učiteljstvo pa uvrstil med državno uradništvo.

V času jugoslovanske zasedbe Koroške je bil dodeljen učitelj Božič petrazrednici v Grebinju na Koroškem, kjer pa je ostal le kratek čas. V Mengšu se je v šolskem letu 1919/20 združila ponavljalna šola z vsakdanjo, petrazrednico pa je bila spremenjena v šestrazrednico. Isto leto je bil ustanovljen tudi pospeševalni razred.

V povojnih letih so se učne moči zelo hitro menjavale, na šolo so kar deževali dekreti začasno nastavljenih učnih moči in njih preklici. Tudi upravitelj Bohinc je kmalu po vojni odšel v Šiško. Začasno je prevzel upraviteljske posle spet učitelj Sirc. Leta 1920 je umrla na svojem domu v Kamniku učiteljica Vida Cevc, ki je v Mengšu poučevala tri leta.

Po Sirčevi upokojitvi leta 1926 je nastopil mesto šolskega upravitelja Izidor Smole, ki je vodil šolo do druge svetovne vojne in še kratek čas po njej. Leta 1930 je organiziral slovesno odkritje spominske plošče Janezu Trdini ob stoletnici njegovega rojstva na plospju, kjer je stala nekoč Trdinova rojstna hiša. Smole je tudi uredil priložnostni zbornik »Mengšan«, ki je ob odkritju izšel v 2000 izvodih.

Med obema vojnama so daljšo dobo službovali v Mengšu še naslednji učitelji in učiteljice: Anton Nanut, Jože Mrak, Marta Mrak, Nada Završnik, Iva Čarman, Ana Kosec, France Kokalj, Vilma Koce, Ivan Keržan, Justina Verderber in Francka Keržan.

OKUPACIJSKA ŠOLA

V letu nemške okupacije so poučevali slovenski učitelji do 7. maja 1941, potem pa so se morali umakniti. Vilma Koce in Justina Verderber sta se preselili v Ljubljano; Ana Kosec in Iva Čarman sta sicer ostali v Mengšu, vendar so ju upokojili. V tednu od 18. do 25. maja so odgnali gestapovci v zapor poleg drugih vidnejših

Mengšanov tudi šolskega upravitelja Izidorja Smoleta in učitelja Ivana Keržana, pozneje so oba z njunima družinama izgnali v Srbijo.

Junija so prišli nemški učitelji. Niso čakali začetka novega šolskega leta, ampak so že kar v počitniških mesecih zastavili vse sile za utrditev nemštva. Priredili so dva tritedenska tečaja nemškega jezika za mladino in odrasle. 22. septembra 1941 so začeli s poukom na osnovni šoli. Poleg upravitelja Leopolda Hopfgartnerja, doma s Koroškega, sta poučevali še dve učiteljici. Vsak izmed njih je prevzel dva razreda, vsak razred je imel po 15 tedenskih ur. Upravitelj je zapisal v kroniko o težavah potujčevanja naslednje:

»Ker učenci ne znajo nemški in učitelji ne slovenski, je delo vse prej kot lizanje medu in iztisne prenekatero kapljo znoja. Delamo po lastnih metodah, kakor pač kdo zna in more.«

Te metode so bile: petje nemških vojaških pesmi, ki so jih otroci peli brez vsakega razumevanja, ponavljanje neumnih fraz, branje nemških tekstov, prav tako brez razumevanja, in telovadba. Šolarji so se take vrste pouka kmalu preobjedli in se začeli dolgočasiti. Ta neplodna leta pa so pustila pri mladini nepopravljive posledice. Učencem je manjkalo osnovno znanje iz vseh predmetov in kamorkoli so se pozneje prešolali, so imeli težave zaradi pomanjkljive poprejšnje izobrazbe.

Ker denar ni igral velike vloge, kadar je šlo za propagandne namene, so Nemci opremili tri razrede z novim šolskim pohištvom, prebelili in preplekali šolsko stavbo in položili parket v učilnicah. Pri šoli so uredili telovadišče. Pozimi 1942 so odprli obrtno šolo. V načrtu so imeli povečati šolsko stavbo, toda do tega ni prišlo.

Z naraščanjem narodnoosvobodilnega gibanja so rasle težave v šoli. Kronist toži, da pada število udeležencev nemških jezikovnih tečajev iz dneva v dan. »Celo v šoli je čutiti politično napetost, da je delo v razredu precej mučno, zlasti še v obrtni šoli, kjer so učenci že bolj odrasli. Ko je bilo v noči na 12. junij 1942 izseljenih v Mengšu večje število ljudi, je naslednji dan manjkalo v šoli 40 % učencev. Junija sta nam bili dodeljeni dve kolegici iz Tuhinjske doline, ker tam zaradi stalnih napadov nista mogli več ostati. Vese limo se že počitnic, ki jih bomo po trdem delu res zaslužili. Vsakdo se tudi veseli, da bo lahko vsaj za nekaj tednov obrnil hrbet negostoljubni deželi.«

Naslednje šolsko leto je dal upravitelj napraviti iz strahu pred partizani na šolska okna močne mreže, vzdati nova težka vhodna vrata in jih opremiti z močnimi ključavnicami. Toda tudi to ni

zadostovalo. Ker je več nemških učiteljev v okolici plačalo svoje ponemčevalno delo z življenjem, so mengeški učitelji odslej hodili spat na orožniško postajo, upravitelj pa je svojo družino poslal domov na Koroško. V kroniki tarna: »Vse je proč, ostalo je le delo, ki je spričo tako velikega odpora več kot trdo. Selitve, ki jih izvaja gestapo, prinašajo nemir med ljudstvo, zato je naše delo še težje.«

Hopfgartner se zadnje šolsko leto med okupacijo ni več vrnil v Mengeš, na njegovo mesto je prišel upravitelj Woldrich iz Litije. Prvi razred je spet prevzela slovenska učiteljica, ki je smela poučevati v slovenskem jeziku. Pouka pa je bilo kmalu konec in nemški učitelj se je vrnil v Litijo. V šolski kroniki se je poslovil z besedami: »Svojemu nasledniku želim vse najboljše!« Ta pa je bil nato že spet Slovenec v osvobojeni domovini.

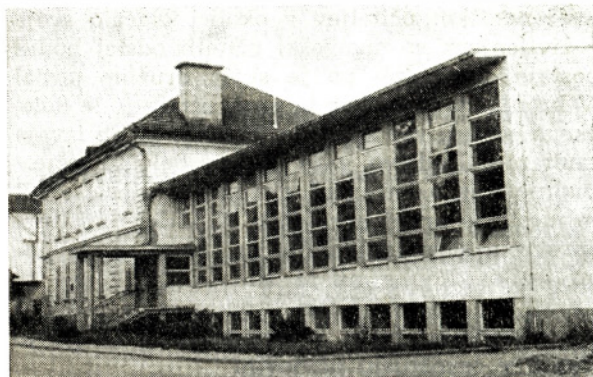
ŠOLSTVO V NOB

Pouka, ki bi ga v Mengšu organizirala OF za časa vojne, ni bilo. Iz dokumentov pa vidimo, da je okrajni odbor OF v Mengšu na svojih sejah večkrat razpravljal o tem vprašanju in zelo resno mislil na začetek pouka. Sredi leta 1944 je tudi postavil izmed svojih članov poverjenika za šolstvo, in sicer tovariša Ivana Vidalija. Za njim je to dolžnost prevzel pokojni Miha Vrhovnik. Ko se je jeseni 1944 ustanovila v Mengšu bela garda, pa so se pogoji za pouk tako poslabšali, da nanj ni bilo več mogoče misliti.

ŠOLSTVO PO OSVOBODITVI

Takoj po osvoboditvi je začela z delom spet slovenska šola. Upraviteljstvo je začasno prevzel učitelj Rajko Božič. Ko se je po štiriletnem izgnanstvu vrnil bivši upravitelj Izidor Smole, je ta spet prevzel vodstvo šole. Vrnila se je tudi bivša učiteljica Francka Keržan, ki se je z možem po izselitvi v Srbijo prebela na slovensko osvobojeno ozemlje in tam delovala kot učiteljica. Spet sta se vključili v šolsko delo učiteljici Ana Kosec in Iva Čarman, na novo pa so prišli na šolo Rudi Strehovec, Janko in Marija Torelli ter Rozina Vidali.

V sedem razredov osnovne šole se je vpisalo 348 učencev. Zaradi posledic okupacijske šole, ki ni otrok skoraj ničesar naučila, je bilo treba v vseh razredih začeti prav od osnov navzgor. Da bi zamujeno čimprej nadoknadili, so prihajali otroci v šolo tudi med počitnicami. Izvoljen je bil šolski svet iz predstavnikov staršev,

Mengeška osnova
šola. V ospredju
prizidek, dokončan
leta 1960

oblasti in šole. Učiteljstvo se je vključilo v kulturnoprosvetno delo, sodelovalo pri množičnih organizacijah in manifestacijah ter pri popisu vojne škode in pomagalo z udarniškim delom pri obnovi. Jeseni 1946 sta bila upokojena šolski upravitelj Izidor Smole in učiteljica Rozina Vidali. Za Smoletom je prevzel vodstvo osnovne šole Ivan Keržan.

SEDEMLETKA

Z odlokom ministrstva za prosveto LRS je s šolskim letom 1947/48 Mengeš dobil prvi razred sedemletke. Pouk na sedemletki so prevzeli učitelji osnovne šole. Nameščene so bile tri nove učiteljice: Ida Trobec, Ana Šega in Cilka Zelnik; na osnovno šolo v Trzinu pa je bil premeščen učitelj Janko Torelli. 90 % učencev se je vključilo v pionirsko organizacijo, slovesen sprejem z zaobljubo je bil 19. oktobra 1947. Pionirji so dobili svoj prapor in pionirske rutice. Pri sprejemu je bilo navzočih precej ljudi.

V šolskem letu 1948/49 je imela sedemletka že dva razreda, v šestih razredih in osmih oddelkih je bilo 356 učencev. Na šolo je prišla nova učiteljica Vida Jenčič. Nekateri razredi so začeli uvajati za utrjevanje učne snovi krožke. Ti razredi so imeli lepše uspehe od drugih. Pionirski odred je bil precej delaven, najbolj se je izkazal njegov pevski zbor, ki je pod vodstvom učiteljice Jenčičeve dosegel na okrajnem tekmovanju prvo mesto. Pionirji so tudi pridno pomagali pri udarniškem delu, pri gradnji prosvetnega doma, pri pogozdovanju in pri okopavanju vrta državnega posestva. Na vseh proslavah so sodelovali z drugimi množičnimi

organizacijami. Učitelj Rudi Strehovec je vodil udarniško delo pri gradnji novega prosvetnega doma, ki so ga začeli graditi v tem letu. Mesečno je bilo opravljenih pri gradnji tega doma po 3500 udarniških ur.

V naslednjem šolskem letu je bila sedemletka že popolna, v desetih oddelkih je bilo 382 učencev. Ob koncu šolskega leta so bili prvič nižji tečajni izpiti. Predsedoval jim je ravnatelj nižje gimnazije v Domžalah tovariš Mehle.

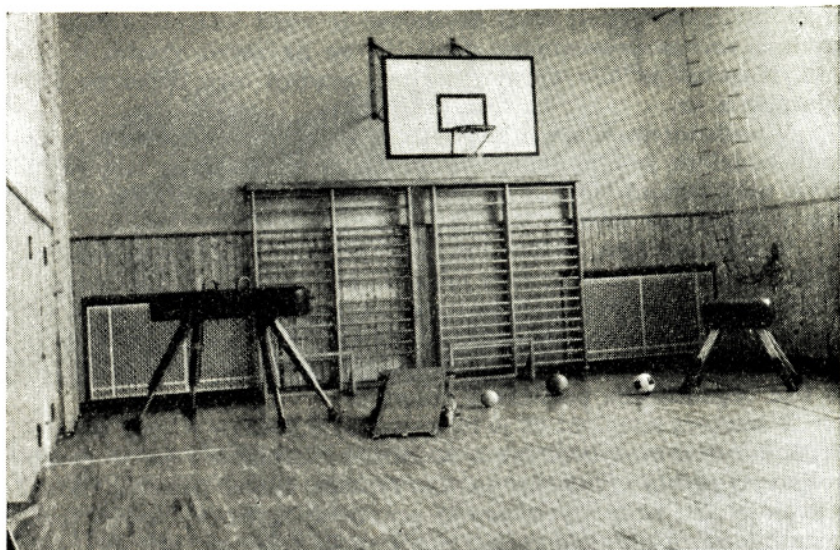
V šolskem letu 1950/51 je bila sedemletka reorganizirana v nižjo gimnazijo. Osnovna šola je imela 4 razrede s sedmimi oddelki, v katerih je bilo 257 učencev, poučevalo pa je le pet učnih moči. Na šoli so odprli šolsko in mlečno kuhinjo, v kateri so dobivali socialno šibkejši učenci skozi vse leto kosilo in malico. V počitnicah je bila organizirana počitniška kolonija.

V šolskem letu 1951/52 je bil na osnovni šoli odprt osmi oddelek. Prišli sta dve novi učni moči, tovarišica Čarmanova pa je prostovoljno poučevala vse učence prvega razreda v dveh oddelkih. Šolsko leto se je zaključilo s proslavo in pravljичno igrico »V Indijo Koromandijo« ter z razstavo ročnih del, risb in pismenih izdelkov. Najboljši učenci so bili javno pohvaljeni in nagrajeni s knjigami. Ob koncu šolskega leta je bila po 36 letih službovanja upokojena učiteljica Iva Čarman.

V začetku leta 1952/53 se je osnovna šola preselila iz neprimer-
nih prostorov v mežnariji in kaplaniji v nove prostore v občinski stavbi, ki pa so bili majhni in temni. 237 učencev je bilo raz-

Rudi Strehovec

Prenovljena telovadnica TVD Partizan Mengeš (1965)

vrščenih v sedem oddelkov, vsak oddelek je imel svojega učitelja. Štirje oddelki so imeli pouk dopoldne, trije pa popoldne. Uspešno je razred izdelalo 82 % učencev. Ob sklepu šolskega leta so učenci uprizorili pravljичno igrico »Sneguljčica«.

V naslednjem letu 1953/54 je bil odprt osmi oddelek. Osem učnih moči je poučevalo 232 otrok. Med letom je začel veljati nov učni načrt.

Naslednji dve leti je bilo vodstvo šole poverjeno ravnatelju gimnazije, v letu 1956 pa je osnovna šola spet dobila samostojno vodstvo. Za upravitelja je bil imenovan Rudi Strehovec.

NIŽJA GIMNAZIJA

Jeseni 1950 se je sedemletka spremenila v nižjo gimnazijo. Prvo leto je imela le tri razrede. Vanjo se je vpisalo 116 dijakov. Naslednje šolsko leto je bil odprt še četrti razred, število dijakov pa se je povečalo na 146. V letu 1955/56 je bilo na šoli 185 dijakov, v šolskem letu 1956/57 pa 172. 70 % dijakov je bilo doma iz Mengša, 15 % iz Loke in Trzina, 15 % pa iz drugih krajev (Topole, Jarše, Bukovica in Šenkov turn). Socialni sestav v šolskem letu 1956/57

kaže, da je bilo 52 % dijakov iz delavskih družin, 22 % iz kmečkih, 12 % iz obrtniških, 8 % iz družin nameščencev, 6 % pa iz družin upokoјencev oziroma iz družin z drugimi poklici. Med dijaki je bilo 19 partizanskih sirot.

Zaradi pomanjkanja kvalificiranih učnih moči so prva leta poučevali na gimnaziji osnovnošolski učitelji in nekateri honorarci, toda iz leta v leto se je sestav učnega kadra izboljševal. Ravnateljske posle so opravljali Ivan Keržan (1950—1951), Jelo Klančar (1951—1953) in Ludvik Šnuderl (od 1953). Poučevali so naslednji: Aleš Čebulj, Ana Gaber, Jože Gorišek, Vida Jenčič, Vera Joksić, Nino Kastelic, Jože Keber, Francka Keržan, Ivan Keržan, Jelo Klančar, Oskar Klančar, Stanka Kranjc, Mihajlo Kuštrin, Dušan Pustišek, Vanda Renner, Slavko Sicherl, Nuša Stopar, Rudi Strehovec, Ludvik Šnuderl, Mara Šuštar, Ida Trobec, Ivan Vidali, Ksenija Vujović, Antonija Zibelnik, Neda Zurlini in Hedvika Zver.

Učni uspehi so bili naslednji:

v šolskem letu 1951/52 je izdelalo	68,4 %	dijakov
1952/53 je izdelalo	79,6 %	dijakov
1953/54 je izdelalo	73,4 %	dijakov
1954/55 je izdelalo	69,6 %	dijakov
1955/56 je izdelalo	85,0 %	dijakov

Statistika ugotavlja nerazveseljivo dejstvo, da je v preteklih letih prišlo do četrtega razreda gimnazije le po 25 do 30 % dijakov, drugi so končali svoje redno osemletno šolanje v nižjih razredih, mnogi niso prišli čez prag prvega gimnazijskega razreda. Poglavitni vzroki teh neuspehov so bili v pretežkem in preobsežnem učnem načrtu za nižje gimnazijske razrede. Zanimivo je tudi, da je le majhen del mengeških dijakov nadaljeval šolanje na višji gimnaziji ali na srednjih strokovnih šolah. Večina jih je že prej odšla v obrt, na delo v tovarne ali pa ostala doma na kmetiji. Po novi reformi se je nižja gimnazija v Mengšu preosnovala v osemletno šolo.

Alfonz Mihelčič

ŠOLSTVO 1956—1966

V šolskem letu 1956-57 se je učno osebje precej menjavalo, bodisi zaradi bolezni bodisi zaradi zakasnele nastavitve novih učnih moči. Šele v drugem polletju je bila zasedba popolna in je bilo na nižji gimnaziji nastavljenih 9 rednih učnih moči, honorarno pa so poučevali trije.

Službo je na lastno željo pustila Hedvika Zver.

Šolsko leto se je pričelo 15. septembra, to je 10 dni kasneje, in sicer zaradi pojavov otroške paralize. Pouk se je tega dne pričel lahko zato, ker je zavod zadostil vsem pogojem, ki jih je zahtevala zdravstvena služba. Na šoli so uvedli stroge sanitarne ukrepe, ki so preprečili, da bi se bolezen razširila. Tako je bilo le nekaj lažjih obolenj, ki pa niso imela resnejših posledic. Zaradi pomanjkanja učnih moči je bil pouk v začetku nekoliko okrnjen. Na šoli je bilo skupno vpisanih 172 dijakov in dijakinj. Večina otrok je bila obrtniškega in kmečkega stanu.

Uspeh ob koncu leta je bil zadovoljiv, saj je izdelalo 69,2 % učencev. Najslabše je bil ocenjen 1. b razred, kjer je izdelalo samo 53,7 % učencev, najboljši pa je bil četrti razred, v katerem so izdelali vsi učenci. Najboljšim učencem je delovni kolektiv Semenarne iz Mengša omogočil izlet v Slovensko primorje. Poleg odličnih in prav dobrih učencev so se izleta udeležili tudi nekateri člani učiteljskega zbora, člani šolskega odbora in društva prijateljev mladine.

V tem šolskem letu je bila 28. oktobra odkrita spominska plošča na rojstni hiši utemeljitelja slovenske stenografije profesorja Franca Novaka. Ta dan je bila v domu TVD Partizan slovesna akademija dijakov ekonomske srednje šole in administrativne šole iz Ljubljane. Mimo tega je bil isti dan tudi občni zbor Društva jugoslovanskih stenografov in strojepiscev.

Pevski zbor pod vodstvom tovariša Alojza Sicherla je nastopil mimo drugih prireditev tudi na oddaji Radia Ljubljana. Manj je bilo zanimanja za TVD Partizan, predvsem zaradi ovir staršev, ki niso pustili otrok, da bi hodili k redni vadbi.

Mladinski tisk se je dobro usidral med dijaki, tako da je v tem šolskem letu dosegel rekordno število naročil po osvoboditvi. Prvič v zgodovini šole so četrtošolci priredili tudi zaključni večer, ki je dobro uspel.

Šolo je že četrto leto z uspehom vodil tovariš Ludvik Šnuderl. Upravljanje in urejanje zavoda pa je vodil šolski odbor, ki so ga sestavljali predsednik inž. Igo Oraš, člani Peter Jeras, Alojz Gosar, Julka Železnik, Janez Zibelnik, Francka Kosec, Jože Klinc, Vera Joksić in Ludvik Šnuderl.

Povezava šole in družin je bila uspešna, saj se je roditeljskih sestankov udeleževalo povprečno 60 % staršev.

Najhujši problem je predstavljalo vprašanje šolskih prostorov. Osnovna šola se je z osmimi oddelki stiskala v štirih prostorih v poslopu občinskega ljudskega odbora Mengeš. Ti prostori za pouk

niso bili primerni, saj so bili premajhni, sanitarije niso bile urejene, pa tudi otroci se niso mogli sprostiti, saj stoji stavba tik ob glavni cesti. Nekaj na boljšem je bila nižja gimnazija, ki je imela prostore, v katerih je nekdanja bila osnovna šola, vendar je bila tudi tu stiska. Rešitev tega hudega položaja bi bila v tem, da bi se zgradilo novo šolsko poslopje z vsaj šestnajstimi učilnicami. Zanja je to leto ObLO Mengeš sicer že določil lokacijo (ob Cesti talcev), ni pa bilo na voljo finančnih sredstev. V prostorih gimnazije se je stiskala tudi vajeniška šola, tako da je bil problem šolskih prostorov v Mengšu v tem času zelo pereč.

V kraju je bila v tem času urejena Gobavica s sprehajalnimi potmi in betonskimi klopmi. Skozi kraj je bila po glavni cesti — Kidričevi cesti — položena kanalizacija in urejena nova razsvetljava. Preurejen je bil Glavni trg, kjer bo stal spomenik padlim v narodno-osvobodilni vojni. Spomenik žrtvam, padlih v I. svetovni vojni, ki je stal pred cerkvijo, pa je bil prestavljen na križišče v bližino hiše, kjer se je rodil narodni heroj Matija Blejec-Matevž. Kraj je v tem letu dobil trge, ulice in ceste ter novo hišno oštevilčenje.

1957—1958

V tem šolskem letu je bilo spet nekaj osebnih sprememb. Zaradi nesreče Mihajla Kuštrina, ki se je pri smučanju na Gobavici

Rekonstrukcija
ceste
Trzin—Kamnik v
Mengšu 1958

nalomil hrbtenico in premestitve Ksenije Vujović-Tosić, sta na njuni mesti prišla Darinka Steiner-Mächtig in Gorazd Sotler. Mimo teh dveh je bila na novo nastavljena še Ida Trobec.

Pouk je potekal normalno, le v oktobru je odpadlo več dni pouka, ker je močno razsajala gripa in so oboleli tako učenci kot predavatelji.

Po socialni strukturi je bilo tega leta 47 % učencev otrok delavcev, 1,5 % učencev otrok uslužbencev, 18 % učencev otrok obrtnikov, 29 % učencev otrok kmetov, 1,5 % otrok upokoјencev in 3 % drugih. Devetnajst otrok je bilo brez očeta, trije otroci brez matere in trije otroci brez obeh roditeljev. Pozitivno je bilo ocenjenih 80,8 % učencev, kar je vsekakor lep uspeh. Najboljši dijaki so bili nagrajeni.

Pred pričetkom sedmega kongresa ZKJ v Ljubljani je bilo na Gobavici kresovanje in program, kjer je sodeloval tudi šolski pevski zbor. Na zaključni proslavi so bili v domu TVD Partizan najboljši učenci nagrajeni s knjižnimi nagradami.

Devetega novembra 1957 je osnovna šola v Trzinu praznovala sedemdesetletnico, za kar je bilo v Trzinu več prireditev.

21. junija 1958 pa je ob petdesetletnici obstoja vajeniška šola priredila uspelo razstavo.

Pri TVD Partizan je telovadilo 32 učencev ali komaj 17 % vseh učencev. V mladinski sekciji planinskega društva »Janez Trdina« v Mengšu je bilo vključenih 97 učencev. Vsi učenci pa so bili člani PRK.

Na šolo je prihajalo 214 izvodov mladinskega tiska.

Inšpektorji so šolo večkrat obiskali in so delo šole ocenili pozitivno.

Malico v šolski kuhinji je dobivalo od 312 do 359 učencev.

Šola je organizirala več roditeljskih sestankov, kjer je bila povprečna udeležba staršev 60 %. Zanimivo je, da so se sestankov udeleževali v glavnem starši boljših učencev.

V tem letu je poglobitni problem še vedno ostalo pomanjkanje prostora. Po novem zakonu o šolstvu, ki je stopil v veljavo v šolskem letu 1958/59, sta se združila nižja gimnazija in osnovna šola v enotno šolo, mimo tega pa so začeli od petega razreda dalje prihajati učenci iz trzinske osnovne šole v Mengeš. Tako se je stiska za prostore še povečala in razširitev prostora je terjala čim hitrejšo rešitev. V prizidku, ki je bil namenjen za vajeniško šolo, sta bili sicer predvideni dve učilnici za osnovno šolo, vendar je kazalo, da bo to še premalo. Šola je v celoti delala v dveh izmenah in v več stavbah.

V krajevni kroniki so bili zanimivi naslednji dogodki:

25. oktobra 1957 so bile volitve v občinske ljudske odbore, kjer je bila udeležba 97,43 0/0. Za predsednika občinskega ljudskega odbora Mengeš je bil ponovno izvoljen Ivan Vidali, profesor na mengeški šoli.

Spomladi, to je 25. marca 1958 pa so bile volitve v zvezno skupščino in republiško. Za zveznega poslanca je bil izvoljen Janez Stanovnik, za republiškega pa Tomo Brejc.

Udeležba na volitvah je bila 95 0/0.

Skozi Mengeš se je rekonstruirala glavna cesta, dokončno so uredili kanalizacijo in začeli so zamenjavati zastarelo električno omrežje.

V Mengšu sta obstajali dve dramski sekciji (ena na terenu, druga v tovarni Melodija), instrumentalni orkester in balet. Kulturno umetniško društvo Mengeš, ki je štel 245 članov, je pripravilo dvoje odrskih del, koncert, oddajo za radio, večer zabavne glasbe, in več akademij. To kaže, da je bila kulturna dejavnost v tem letu dokaj razgibana.

ŠOLSKO LETO 1958—1959

V tem šolskem letu je začela z delom enotna osnovna šola. Ravnatelj šole je bil tovariš Ludvik Šnuderl. Vseh učencev na šoli je bilo 463 in sicer 310 iz Mengša, 22 iz Topol, 70 iz Loke, 48 iz Trzina 5 z Dobena in 8 iz Bukovice.

Socialni sestav učencev prikazuje, da je bilo preko polovice učencev iz delavskih vrst, in sicer 234, kmetov 73, uslužbencev 68, obrtnikov 68, upokojenecv 13, poljedelskih delavcev 8 in 3 drugih.

Otvoritev avtomatske telefonske centrale v Mengšu 1. 1956

Šolski prostori so ostali isti. V petih normalnih in v eni zasilni učilnici se je stiskalo 15 oddelkov. Dvanajst oddelkov je imelo dvo-izmenski, trije pa troizmenski pouk. Ti trije oddelki so bili v zasilni učilnici v kulturnem domu. V tem letu se je začela gradnja prizidka šole, v katerem naj bi imela prostore predvsem vajeniška šola, štiri učilnice pa naj bi bile na voljo osnovni šoli. S tem bi se vsaj začasno rešila silna stiska, v kateri je bila šola. Vendar to nikakor ni dokončna rešitev, saj število otrok iz leta v leto narašča.

Najboljše učence šole — iz vsakega oddelka po eden — je ob zaključku šolskega leta sprejel predsednik občinskega ljudskega odbora v Domžalah. V tem šolskem letu, in sicer 1. januarja 1959 se je namreč občina Mengeš skupaj z občino Moravče združila v občino Domžale. Novi predsednik ObLO Domžale je postal Franc Habjan, podpredsednik pa Ivan Vidali. Odprava mengeške občine je prebivalstvo Mengša precej razburila, vendar pa je vsak razglednejši in trezno misleči občan lahko uvidel, da gospodarsko šibka občina nikakor ne bi mogla vzdržati naporov, ki jih je terjal splošni razvoj.

V tem šolskem letu je bila v večernih urah na šoli organizirana šola za starše. Vseh predavanj je bilo sedemnajst, obisk pa je bil izredno dober. Starši so izjavili, da si še žele takih načinov izobraževanja.

V tem letu je obiskal šolo pisatelj tovariš Tone Seliškar, ki je s svojim pripovedovanjem učence zelo pritegnil.

1959—1960

Personalne spremembe na šoli so bile precejšnje. Dotedanji ravnatelj Ludvik Šnuderl je odšel v Ljubljano. Ravnateljske posle je prevzel Ivan Vidali. Na novo so bile dodeljene šoli še naslednje učne moči: Angela Blejec, Danilo Fugger, Marija Merhar, Roman Maligoj in Franc Marinič. Razen bivšega ravnatelja pa so šolo zapustili še njegova žena Jožica Šnuderl, Dragica Zalar in Vera Joksić. Med letom je podal ostavko tovariš Fugger.

Na šoli je bilo 17 oddelkov, ki so imeli v šolski zgradbi na voljo pet učilnic. Poleg tega sta bila za učilnici vsaj delno usposobljena dva prostora, in sicer eden v šolski stavbi, drugi pa v kulturnem domu v Mengšu. Pouk pa je bil tudi v prostoru stare šole, ki pa tem namenom ni ustrezal. Stiska za prostor je bila izredno velika in že skrajni čas je bil, da bi se uredila, oziroma dogradila, nova

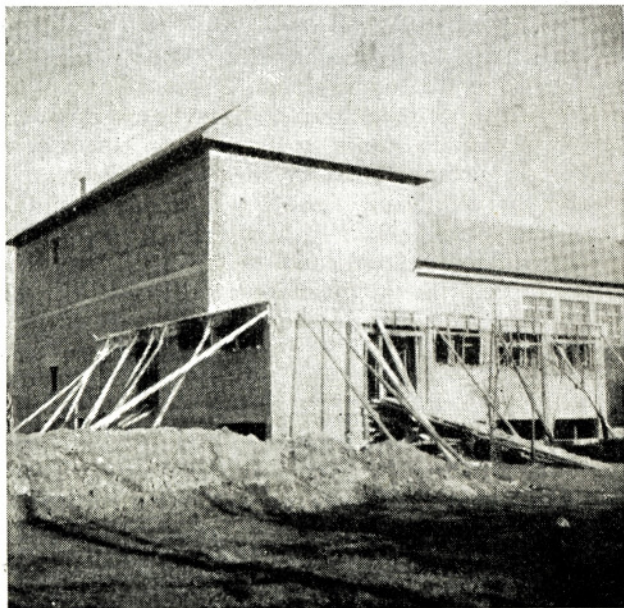
stavba, ker bi se v nasprotnem pokazale negativne posledice na učno-vzgojnem procesu.

V šoli je bilo 471 učencev od tega 231 deklic. Učni uspeh je bil dober, saj je izdelalo 462 učencev in učenk. Da je bil uspeh tak, je precej pripomoglo tudi to, da so bili za najkritičnejše predmete uvedeni dopolnilni krožki, kjer so učenci dobivali pomoč, in tako premagovali težave.

Šolska mladina se je udeležila več ekskurzij tako v proizvodna podjetja, kakor tudi v najrazličnejše kraje naše domovine. Sodelovala je tudi pri vseh krajevnih proslavah. Ob zaključku pouka so bili najboljši učenci sprejeti pri predsedniku občinskega ljudskega odbora Domžale.

26. novembra 1959 je občinski odbor potrdil na novo izvoljeni šolski odbor. Odbor je štel 14 članov. Za predsednika so izvolili tovariša Antona Gorjupa. Na svojih sejah so se člani zlasti seznanili z osnovami šolske reforme, ki je bila tedaj ena najvažnejših nalog šole in njenih upravljavcev.

V tem letu je začela z delom tudi večerna šola za odrasle, v katero so se vpisali slušatelji, ki zaradi vojne ali drugih okoliščin

Kulturni dom
v Mengšu —
prizidava
stranskih
prostorov 1957

niso mogli dokončati obveznega šolanja. Na njej so poučevali redni predavatelji naše šole, poleg tega pa še dva zunanja sodelavca. Uvedba šole in uspeh slušateljev sta pokazala, da je bil sklep šolskega odbora in vodstva šole, da se prične s tem delom, pravilen in zelo potreben.

Na Glavnem trgu je bil v tem letu odkrit spomenik revolucije in žrtvam fašističnega terorja, in to na občinski praznik 27. juija. Odkritja so se udeležili predstavniki republike, okraja, občine in številni člani množičnih organizacij iz Mengša in bližnje ter daljne okolice.

1960—1961

Učenci se v tem letu še vedno stiskajo v istih prostorih. V kulturnem domu je uspelo vodstvu šole dobiti še eno zasilno učilnico, kar pa je premalo, saj je število učencev naraslo že na 516 od 471 v letu 1959/60. Dečkov je bilo 259, deklic pa 257. Na šoli je bilo dvajset oddelkov in je bilo zaradi stiske prostorov vodstvo šole primorano, da obdrži pouk v treh izmenah.

V novo zgrajeni stavbi poleg šole je bila v tem letu šola pečarske stroke za vso Slovenijo, kar je bilo v skladu s smernicami o izobraževanju strokovnega kadra, kajti vajeniška šola mešanih strok v Mengšu je bila odpravljena. Šolski odbor in vodstvo šole sta se začela boriti za dodelitev nove stavbe za osnovno šolo, da bi tako bilo rešeno hudo stanje, v katerem je bila osnovna šola. Če bi se v Mengšu ustanovil center za pečarsko stroko, bi celotno stavbo s sedmimi učilnicami zasedel center, ker bi bila to šola internatnega tipa. Šolski odbor je stanje v šoli objasnili na zboru volivcev in na skupnem roditeljskem sestanku. Vsi so podprli šolski odbor, in tako je v prihodnjem šolskem letu ostal v stavbi samo en oddelek vajeniške šole, in sicer lesna stroka, vse druge prostore pa je dobila na voljo osnovna šola. Za dokončno dograditev je bil izvoljen poseben odbor pri šolskem odboru, ki je skrbel, da so dela potekla v redu.

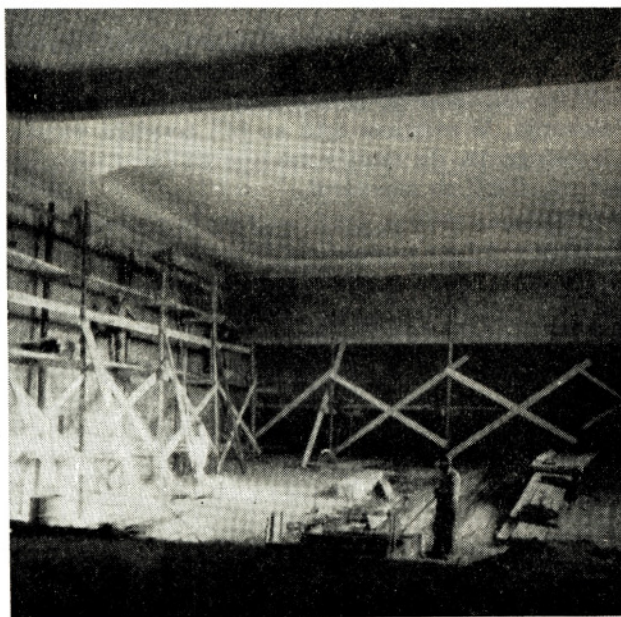
Personalnih sprememb je bilo v tem letu spet precej. Šolo so zapustili prosvetni delavci: Darinka Mächig, Franc Marinič in Marija Merhar. Na novo pa so bili redno nastavljeni: Maja Sicherl, Marcela Korun, Štefka Mlakar, Julijan Miklavčič in Slavka Peršin.

Učni uspeh je bil zadovoljiv, saj je izdelalo 92,2 %, ali 474 učencev in učenk.

Učenci so nastopali na raznih prireditvah, tako tudi na tekmovanju pevskih zborov, kjer so bili prvi v občini, v okraju Ljubljana pa drugi. Tudi v športnih tekmovanjih so dosegli lepe uspehe in so bili prvi v nogometu v občini. Zasedli pa so tudi več prvih in drugih mest v lahki atletiki.

Tudi v tem šolskem letu je delovala večerna šola za odrasle. Vpisanih je bilo 69 slušateljev v treh oddelkih. En oddelek je bil v tovarni »Induplati« v Jaršah. Po socialni strukturi je bilo 61 delavcev, sedem uslužbencev in en kmet. Na šoli je predavalo deset učnih moči, od tega iz prosvete osem, dva pa iz drugih strok. Učni uspeh je bil zadovoljiv, saj je izdelalo preko 95 % vpisanih slušateljev.

V času 1961—1964 je na šoli prišlo do novih sprememb. Tako je s 1. januarjem 1962 posle ravnatelja prevzel tovariš Rudi Strehovec, ker je Ivan Vidali prevzel posle direktorja zavarovalnice Domžale-Kamnik v Mengšu. K matični šoli v Mengšu je bila kot podružnična šola priključena osnovna šola Trzin. Tako je odtlej po tej reorganizaciji šolstva v občini Domžale sedem popolnih osnovnih šol, katerim so priključene vse manjše nižje organizirane šole.

Dela v
notranjosti
Kulturnega
doma 1957

Gradnja vodovoda v Mengšu 1963

Gradnja kanalizacije po Tomšičevi cesti v Mengšu 1967

Tudi v vodenju šole so nastale bistvene spremembe. Na šoli odlej obstaja svet šole in upravni odbor šole, ki samostojno vodita delo na šoli. Šola je dobila svoj statut, s katerim je urejeno njeno delovanje. V zadnjem letu so bili uvedeni varstveni oddelki katerih naloga je, da nudijo varstvo in pa strokovno pomoč učencem, katerih starši so zaposleni.

V jeseni 1961 je prvič v Mengšu pričela na pobudo prof. Ivana Vidalija z delom srednja ekonomska šola. V šolo se je vpisalo toliko kandidatov, da sta bila v prvem šolskem letu dva prva razreda. V prvi letnik so se vpisali predvsem že zaposleni občani, ker so si želeli izpopolniti znanje. Zaradi velike zahtevnosti in pa zaradi prezaposlenosti je med šolanjem odpadlo precej slušateljev. Tretji letnik pa je uspešno zaključilo 19 vpisanih slušateljev, in ti so ob koncu šolskega leta 1963/64 opravili zrelostni izpit.

V ekonomski srednji šoli so poleg predavateljev iz Mengša predavali tudi zunanji člani, in to predvsem redni profesorji srednje ekonomske šole iz Ljubljane.

Maturantje ESS v Mengšu so bili naslednji: Ivanka Dolinšek, Janez Hauptman, Marta Golob, Janez Janežič, Francka Kumer, Marija Kumer, France Kosec, Jože Merčun, Slavko Pišek, Kristijan

Premk, Peter Ručigaj, Janez Svetlin, Ivanka Vrhovnik, Pavla Vrhovnik, Zinka Vogrin, Stanko Zarnik, Francka Zorman, Jože Zalokar in Poldka Žibert.

Leta 1966, tik pred začetkom novega šolskega leta, je nenadna smrt pretrgala življenjsko pot dotedanjemu ravnatelju šole tovarišu Rudiju Strehovcu.

Pokojni upravitelj je začel učiteljevati na Kočevskem, kjer je bil potem v letih okupacije zaprt in odpeljan na otok Rab. Po vrnitvi iz taborišča, se je po osvoboditvi prijavil v Mengšu za učitelja in tu ostal vse do prerane smrti.

Bil je vsestranski javni delavec, dober pedagog in odličen psiholog. Bil je priljubljen pri ljudeh, saj je rad pomagal vsakemu, če je le bilo mogoče. V Mengšu je bil nekaj časa predsednik krajevnega ljudskega odbora Mengeš, bil je predsednik mestnega odbora SZDL Mengeš, tajnik ZB NOV Mengeš ter član odborov mnogih drugih organizacij.

INVESTICIJE V ŠOLSTVU ZADNJA LETA

Šolsko poslopje je staro in je bilo za vedno večje število otrok že močno premajhno.

Da bi se rešil ta problem, saj je tekel pouk do leta 1962 v treh izmenah, je osnovna šola ob odpravi nekaterih vajenskih šol in ob reformi izobraževanja učencev v gospodarstvu v šolskem letu 1962/63

Modernizacija ceste Mengeš—Rodice 1968

prevzela prostore novo zgrajene vajenske šole. S tem je šola pridobila sedem novih učilnic, kar je rešilo trenutno stisko in sedaj šola, ki ima tako dvanajst učilnic, dela v dveh izmenah. Vendar šoli še vedno manjkajo kabineti, učilnica za kemijo in fiziko, delavnice za tehnični pouk, zlasti pa telovadnica.

Sredstva, ki so jih porabili za dograditev prizidka, ki ga je prevzela osnovna šola, so bila precejšnja, saj je bilo v to gradnjo vloženo od leta 1954 do 1965 okoli 60,000.000 starih dinarjev. Šola je v letu 1963 prispevala še 5,000.000 starih dinarjev za gradnjo doma TVD Partizan Mengeš. V letu 1965 pa je bilo za investicije na šoli porabljenih 2,500.000 starih dinarjev.

Kljub temu pa šola še ni dokončno urejena, zlasti pa je slab njen inventar, ki bi ga bilo potrebno skoraj v celoti zamenjati, in to v najkrajšem času. Dokončno bi bilo potrebno urediti tudi igrišče za košarko in roket.

Glede na zahteve sodobnega pouka bi bilo potrebno v bližnji prihodnosti misliti na to, da se zgradi novo, vsem sodobnim pedagoškim načelom ustrezajoče šolsko poslopje, zlasti zato, da se uredijo prostori za celodnevno prebivanje otrok v šoli.

Roman Maligoj

VAJENSKA ŠOLA

26. novembra 1908 je bila menceški ljudski šoli priključena obrtno-nadaljevalna šola za okoliš, ki je obsegal naslednje vasi: Mengeš, Pristava, Loka, Topole, Preserje in Jarše. Prvo leto se je vpisalo v pripravljalni tečaj 27 vajencev. Drugo leto je obrtna šola dobila poleg pripravljalnega tečaja še prvi razred. Oglašati so se začeli tudi vajenci iz sosednjih občin, kjer ni bilo takšne šole. Število učencev je naraslo že na 40. Upravitelj obrtne šole je bil vse do leta 1940 Rajko Božič, poučevali pa so učitelji osnovne šole, ki so dokončali dopolnilne tečaje iz strokovnih predmetov.

V okrnjenem obsegu je obrtna šola delovala nekaj časa tudi med okupacijo. Po osvoboditvi se je preimenovala v »Šolo učencev v gospodarstvu«, nato pa se je imenovala »Vajenska šola raznih strok«. Gostovala je v poslopju nižje gimnazije, zato je bil pouk le popoldne. Poučevali so honorarno nastavljeni predavatelji, le upravitelj Ivan Keržan in strokovni predavatelj Peter Jeras sta bila stalno nameščena. Splošne predmete so poučevale učne moči z gimna-

zije in z osnovne šole, strokovne pa poleg stalnega strokovnega predavatelja tudi mojstri in tehniki, zaposleni v obrti in industriji. Strokovni del pouka se je delil na lesno, kovinsko, oblačilno, usnjarsko in pečarsko stroko. Najštevilneje sta bili zastopani lesna in kovinska stroka. Pretežna večina vajencev se je učila pri zasebnih obrtnikih, manj v družbenih podjetjih in v industriji. Prevladovali so otroci delavskih in kmečkih staršev. Šolo so obiskovali vajenci z območja mengeške občine, iz Vodice, Komende, Homca, Radomelj in Jarš. Vsa povojna leta je imela vajenska šola precej nad sto učencev, v desetih letih je dala našemu gospodarstvu blizu 400 absolventov. Na šoli so delovale razne organizacije in krožki. Obilo pozornosti je bila deležna vsakoletna razstava predmetov, ki so jih izdelali vajenci za oceno svojega praktičnega dela. Šola je imela svoj šolski odbor. V letu 1954/55 je upraviteljstvo skupaj s predavateljskim zborom in šolskim odborom uredilo šolske delavnice. Z nabiralno akcijo so zbrali za okoli 400.000 dinarjev vrednosti v orodju, materialu in denarju. Delavnica je lepo služila izpopolnjevanju teoretičnega strokovnega pouka.

GLASBENA ŠOLA

Februarja 1953 je v Mengšu zaživela nižja glasbena šola. Odkar je začela obratovati tovarna glasbil, je bilo vedno bolj očitno, da je takšna šola potrebna, in da ji je obstoj zagotovljen. Že pri prvem vpisu se je prijavilo 124 učencev, največ za klavir, harmoniko, violino in kitaro. Vodstvo šole je prevzel ravnatelj Pavel Kosec. Podjetja, delavsko prosvetno društvo »Svoboda« in občinski ljudski odbor Mengeš so z izdatnimi prispevki omogočili začetek pouka. Nakupili so precej inventarja in nekaj instrumentov, v drugem nadstropju občinske stavbe pa so uredili šest učilnic. Takoj v začetku so izvolili desetčlanski šolski odbor, ki se je vedno trudil, da bi pripravil šoli kar najugodnejše pogoje za uspešno delo. Osnoval se je tudi oddelek za cicibane, ki je nekakšna pripravnica za nadaljnje muzikalno šolanje. Prva interna produkcija glasbene šole po njenem enoletnem obstoju je pokazala že prav lepe uspehe. Poleti 1954 so najboljše točke z javne produkcije posneli za radio. Tudi v naslednjih letih zasledujemo kvalitetno rast šole. Nekateri učenci so dosegli že lepo tehnično raven. V zadnjem času je začel delovati v sestavu glasbene šole mladinski orkester. V šolskem letu 1956/57 pa je šola dobila še oddelek za solo petje.

IZ KRONIKE TRZINSKE ŠOLE

Do leta 1887 so trzinski otroci hodili v mengeško šolo. Ko so Trzinci zvedeli, da bo treba za novo šolo, ki so jo nameravali zidati Mengšani, precej prispevati, so se začeli potegovati za lastno šolo. 17. januarja 1884 je bil povabljen ves mengeški krajevni šolski svet v Kamnik zaradi izstopa občine Trzin iz šolske občine Mengeš. Za izstop je glasovala večina krajevnega šolskega sveta, proti pa je bil celotni mengeški občinski odbor. Čez dve leti so Trzinci začeli zidati svojo šolo in že naslednje leto je bila slovesno odprta. V tem pogledu bi bili odločni Trzinci lahko za vzgled omahujočim Mengšanom, ki so skoraj dve desetletji gradili svojo šolo. K zidavi trzinske šole je poleg Kranjskega deželnega odbora in Kranjske hranilnice največ prispeval domači župnik Martin Narobe. Šola je bila enorazrednica, učenci so bili razvrščeni v tri oddelke. Ob otvoritvi se je prešolalo iz Mengša 65 trzinskih otrok. Toda že kmalu se je pokazalo, da je enorazrednica pretesna. Zato so dozidali še eno nadstropje in v njem uredili drugo učilnico. Prvi učitelj je bil Luka Blejec, ki je v Trzinu poučeval polnih 38 let. Ob otvoritvi dvorazrednice leta 1908 je kot druga učna moč prišla na šolo Anta Grebenc, a že čez leto dni je na njeno mesto prišla Julijana Kocjančič, ki je ostala na trzinski šoli 28 let. Leta 1926 je bila šola razširjena v trirazrednico. Tega leta je bil upokojen Luka Blejec, upraviteljstvo je za njim prevzel Arrigler, z njim je prišla na šolo kot tretja učna moč njegova žena.

26. in 27. junija 1937 je trzinska šola slovesno proslavila 50-letnico svojega obstoja. Tedaj so uredili šolsko razstavo, na prostem pa priredili slavnostno akademijo in ljudsko igro »Dimež«, katere naslovni junak je prav v Trzinu končal svoje rokovnjaško delo. Končno so priredili obhod po Trzinu, ki je bil posnet celo na filmski trak.

Upravitelj Arrigler je bil leta 1938 imenovan za okrajnega šolskega nadzornika v Kamniku. Z njim je odšla iz Trzina tudi njegova žena. Na njuni mesti sta bila imenovana šolski upravitelj Lojze Intihar in učiteljica Zofka Štrukelj, ki sta poučevala v Trzinu do nemške okupacije. Druge učne moči med obema vojnama so bile še: Oskar Venturini, Slavko Sicherl, Nada Završnik in Marija Bajc.

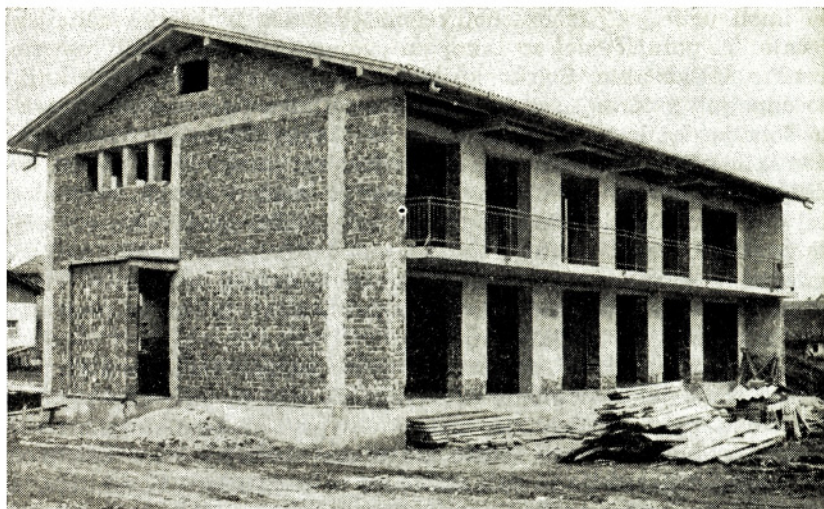
Po nemški okupaciji leta 1941 je pouk takoj prenehal, a učiteljstvo je ostalo še 14 dni na svojih mestih, dokler ni bilo odpuščeno. Na njihova mesta so že sredi maja prišle nemške učne moči, ki so se pa hitro menjale, nobena ni ostala dolgo v Trzinu. Le redki

so imeli učiteljsko izobrazbo, večina je imela le kratke učiteljske tečaje. Ti potujčevalci so takoj po svojem prihodu uničili vse slovenske šolske akte. Šolsko knjižnico, ki je štela okoli 1000 knjig, so odpeljali v Kranj. Na srečo se je knjižnica po osvoboditvi našla in šola je dobila povrnjenih okoli 650 knjig. Najboljši izmed vseh nemških učiteljev je bil po pripovedovanju otrok, ki so takrat hodili v šolo, upravitelj Klösch, Korošec po rodu. V Trzinu se je precej dobro naučil slovenščine, tudi v šoli je učil nemščino s pomočjo slovenščine. Mlajše učiteljice, zlasti nekvalificirane, so bile bolj zaigrane in so se rade pajdašile z nemškimi vojaki in policaji. V šoli so otroke tudi pretepale. Otroci so čutili strah in odpor proti tuji šoli, zato niso radi hodili vanjo.

8. decembra 1943 so partizani prvič požgali šolo. Nemške učiteljice so jo takoj popihale iz Trzina. Drugič je bila šola požgana februarja 1944. Partizani so nanosili v prvo nadstropje slamnatih otepopov in nanje zmetali šolske klopi, vse skupaj polili z bencinom in zažgali. Zgorelo je prvo nadstropje in podstrešje. V pritličju, ki ni pogorelo, je ostala še 14 dni nemška policija. Tretjič so zažgali partizani šolo konec marca 1944, in tedaj je zgorelo še pritličje.

Novi gasilski avto PGD Mengeš ob izročitvi svojemu namenu julija 1968. Nakup je omogočila občinska gasilska zveza Dcmžale

Novi vrtec v Mengšu v gradnji (november 1968)

V takšnem stanju je ostalo šolsko poslopje vse do osvoboditve. Pouka ni bilo od 8. decembra 1943 do 15. oktobra 1945.

Nemci so v izpraznjenem trzinsem župnišču konec maja 1942 odprli tudi otroški vrtec. Otroci so dobivali hrano brez živilskih nakaznic, zato je bilo sprva veliko navdušenje za vrtec in kar 36 otrok se je prijavilo vanj. V vrtcu so se otroci učili nemških pesmi in iger. Ker obnašanje vrtnaric ni bilo moralno vzgledno, jim starši niso več zaupali svojih otrok. Decembra 1943 so partizani požgali tudi vrtec, zgorelo je ostrešje in prvo nadstropje, delno tudi inventar. Kar je ostalo nepoškodovanega inventarja, so ga odpeljali v Kamnik.

Po osvoboditvi se je začel pouk v gostilniški sobi pri železniški postaji. Prostor je bil brez sleherne šolske opreme, večino inventarja je posodila domžalska osnovna šola; klopi pa so si napravili otroci kar sami iz desk, ki so jih pritrdili na okrogle kose lesa. Vaščani so zbrali potreben les in drugo gradivo ter popravili župnišče, ki je bilo najmanj poškodovano, da se je lahko vanj v novembru 1945 vselila šola. V edini učilnici v župnišču so se čez dan razvrstili vsi trije razredi, v katerih je bilo okoli 100 učencev.

Kot prva učna moč je po vojni nastopila Bara Sicherl, za njo je prišla učiteljica Mara Ditrih, upraviteljske posle pa je prevzel Cele-

stin Perkavac. Pozneje je namesto Sicherlove prišla učiteljica Ida Trobec. Zadnje spremembe so bile jeseni 1947. Odšle so vse tri učne moči: upravitelj Perkavac ter učiteljici Ditrihova in Trobčeva, namesto njih pa sta bila nameščena Janko Torelli kot upravitelj in Marija Torelli kot učiteljica. Tretji oddelek je bil odpravljen. Zadnja leta je število učencev nazadovalo. Učni uspehi so bili razmeroma dobri, povprečno je izdelalo vsako leto okoli 80 % učencev. V letih 1946 in 1947 je bilo staro, porušeno šolsko poslopje na novo pozidano, in tako je dobil Trzin lepe in dovolj velike šolske prostore.

Alfonz Mihelčič

S priključitvijo Slovenskega primorja k Jugoslaviji se je odprlo vprašanje nastavitve učiteljev na Primorsko, ki je ječala več kot dve desetletji pod fašizmom. Ker je primanjkovalo učiteljev, je bilo treba združevati manjše oddelke v številnejše, in tako je osnovna šola v Trzinu postala dvoodelčna za 10 let. Učenci so morali ob zaključku četrtega razreda gimnazije delati sprejemni izpit za nižjo gimnazijo v Domžalah.

Leta 1947 in 1948 je šola prirejala vzorne nastope za kandidate ljubljanskega učiteljišča. Nastope sta imela učitelja Janko Torelli in žena Marija. Tedaj so kandidati tudi sami nastopali, in se tako seznanjali z učnim procesom v nižje organizirani šoli. Nastope za kandidate je vodil profesor Vranc.

Dokler ni bil zgrajen razbremenilni kanal Pšata—Kamniška Bistrica, je Pšata večkrat poplavljal Trzin. Tako se je 2. decembra 1947 voda razlila po Trzinu in je bila vsa postaja pod vodo. Takrat je bila tudi glavna cesta pod vodo in barake z nemškimi ujetniki so se videle kot stavbe na koleh.

Leta 1948 so začeli graditi združni dom. Gradnja je sprva počasno napredovala. Tega leta so bili izkopani in zabetonirani temelji. Dela so se potem nadaljevala še v 1949 in šele 1951 je začel služiti svojemu namenu.

V letih po osvoboditvi so se poznala leta okupacije tudi v kulturno-prosvetnem pogledu. Štiriletna doba okupacije brez šolanja je bila vzrok, da je marsikdo zapustil šolo komaj pismen. Zaradi tega je šola osnovala izobraževalne tečaje, v katerih je šoli odrasla mladina nadomestila manjkajoče znanje. Računstvo in slovenščino je poučeval šolski upravitelj Janko Torelli, kmetijstvo in sadjarstvo

Slika ene od mnogih povodnji pred drugo svetovno vojno v Loki pri Mengšu

upokojeni nadzornik šolskih vrtov Anton Lovše, zgodovino NOB in rast ljudske oblasti pa Franc Rakef.

S šolskim letom 1950/51 so bile odpravljene sedemletke in uvedene nižje gimnazije s štirimi razredi. V teh so morali nadaljevati šolanje učenci, ki so uspešno dokončali 4. razred osnovne šole. Sprejemni izpiti so bili odpravljani. Učenci iz Trzina so morali nadaljevati šolanje na nižji gimnaziji v Domžalah.

Učencev v teh letih je bilo razmeroma veliko: 95 do 106. Pouk je bil v kombiniranih oddelkih, ker sta bila na šoli le dva učitelja (zakonski par). Zato tudi učni uspehi kljub prizadevanju obeh niso mogli biti tolikšni, kot so bili na višje organiziranih šolah s samostojnimi oddelki.

Leta 1952 je bila decentralizirana državna uprava in majhni krajevni ljudski odbori so bili združeni v večje, občinske. Krajevni ljudski odbor Trzin se je 1. maja 1952 združil v ObLO Mengeš.

Isto leto so reorganizirali tudi kmetijstvo. Kmetijskim obdelovalnim zadrugam je bilo dano na voljo, da se še obdržijo ali pa se razidejo. V Trzinu se je kmetijska obdelovalna zadruga razšla. Namesto nje so ustanovili splošno kmetijsko zadrugo.

27. julija 1954 je bila za občinski praznik posebno slovesno proslavljena 800-letnica Mengša. Na sporedu so bile kulturne prireditve in v okviru teh prireditev je tudi trzinska igralska družina uprizorila v mengeškem letnem gledališču »Rokovnjače«. ZB v Trzinu je postavila na združnem domu spominske plošče padlim borcem. Odkritje teh plošč je bilo 25. julija. Ob tem prazniku se je uresničila dolgoletna želja Trzincev, da so dobili cestno razsvetljavo.

Leta 1954 so bili v počitnicah pogovori med zastopniki okrajnega ljudskega odbora in vaščani Depale vasi ter Lcke pri Mengšu za priključitev teh dveh vasi v šolski okoliš Trzin, da bi se na ta način razširila šola na tri oddelke.

Prebivalstvo teh dveh vasi pa ni soglašalo s predlogom, in tako je ostalo dotedanje stanje. Pač pa je bil pouk organiziran tako, da je bil I. in II. razred kombinirani oddelek z dopoldanskim poukom, IV. razred je imel pouk vsak dan od 8. do 11. ure, III. razred pa od 11. ure do 13.15. Skupno sta imela III. in IV. razred 36 tedenskih ur.

Sola je bila vsa leta po osvoboditvi brez lastnega telovadišča oziroma igrišča. Za telovadbo in igro je uporabljala sadovnjak pri

Povodenj v Mengšu 5. junija 1968

šoli, katerega lastnica je bila Frančiška Perne. V juliju 1955 pa je lastnica pristala na to, da odstopi to zemljišče v izmeri 542 m² šoli, v zameno pa da dobi parcelo iz sklada SLP. S tem je šola dobila primerno telovadišče in igrišče.

S 1. januarjem 1956 je postala tudi šola proračunski zavod.

Dela na cesti Kamnik—Trzin, ki so se začela v letu 1955, so bila v tem letu končana, in skozi Trzin so speljali asfaltirano cesto. Za izravnavo cestišča so šoli odvzeli cvetlični vrt, ki je bil pred šolo.

Na predlog šolskega odbora v Trzinu je svet za prosveto in kulturo v Mengšu 1957 izdal odločbo, da se na osnovni šoli Trzin zaradi porasta števila otrok odpre še en oddelek. Na to mesto je okrajni ljudski odbor dodelil absolventko učiteljišča v Ljubljani Danico Anžur, ki jo je ObLO v Mengšu sprejel v službo s 1. septembrom 1957.

S tem šolskim letom je bil uveden novi učni načrt in vpeljeni so bili novi predmeti. Namesto zemljepisa in zgodovine je bilo uvedeno spoznavanje družbe, namesto prirodopisa pa spoznavanje narave.

10. novembra 1957 smo zelo slovesno praznovali 70-letnico šole. Že v soboto 9. novembra je bila uradna konferenca in občni zbor sindikalne podružnice v Trzinu za vse šole ObLO Mengeš. Zvečer ob 20. uri je bila ponovitev Linhartove komedije »Veseli dan ali Matiček se ženi«. V nedeljo ob 15. uri pa je bila slovesna proslava v kulturnem domu. Najbolj ganljiva točka je bila podelitev diplom prvima še živečima učencema trzinske šole Jožetu Vehovcu in Ivani Perne. Ob tej obletnici je ObLO Mengeš opremil tudi tretjo učilnico.

V mesecu juniju 1958 je bil sprejet zakon o reorganizaciji šolstva. Nižje gimnazije so bile povsod odpravljene, namesto njih pa uvedene osemletne šole. Šola v Trzinu je postala podružnična šola osnovne šole v Mengšu in vsi učenci trzinske osnovne šole odslej po končanem 4. razredu nadaljujejo šolanje na matični šoli v Mengšu.

S 1. januarjem 1959 se je ObLO Mengeš združil z ObLO Domžale. 5. maja 1959 je šolski odbor v Trzinu sklenil, da predlaga občini Domžale odprtje četrtega oddelka. ObLO Domžale se je strinjal s predlogom in 18. julija 1959 sklenil, da se s 1. septembrom odpre na šoli četrti oddelek. 1. septembra je bila sprejeta na šolo Štefka Mlakar, ki je prišla s Sladke gore, občina Šmarje pri Jelšah. Odslej je imel vsak oddelek svojega učitelja, kar se je močno poznalo na doseženih večjih učnih uspehih.

Vendar učiteljica Mlakarjeva ni ostala dolgo na šoli. Po enem letu službovanja je zaprosila za Mengeš, ker je tam stanovala in

imela družino. Namesto nje je 1. septembra 1960 prišla iz Mengša Marija Merhar, pa tudi ta samo za eno leto.

Med letom je umrl predsednik šolskega odbora Anton Lovše. Z njim je šola izgubila dobrega tovariša.

15. februarja je šolska mladina opazovala popolni sončni mrk, kakršen se v naših krajih vidi samo vsakih 200 let. Ko smo ga opazovali, je bil sončen dan, toda temperatura se je znižala za 4°, avtomobili so vozili s prižganimi lučmi, živali, zlasti kokoši so se vedle zbegano.

Ker je učiteljica Merharjeva izstopila iz učiteljske službe, je bila s 1. septembrom 1961 sprejeta na njeno mesto učiteljica Marta Trampuš, ki je prišla iz Litije. Na šoli je bilo tedaj 98 učencev, tako da je na oddelek prišlo povprečno 25 učencev. Za učence, ki so težko dojemali učno snov, smo uvedli dodatno pomoč. Učni uspeh se je dvignil na 25 %.

Tega leta je bilo vprašanje arondacije ravninskega območja severno od ceste Trzin—Domžale. Do avgusta so imeli privatni proizvajalci nalogo, da pospravijo svoje pridelke, nato pa je prevzel zemljo kmetijski poskusni center Jable. Zasebni kmetje so obdržali le zemljo do poti, ki vodi iz Depale vasi proti severu.

1. januarja je bila izvedena reorganizacija financiranja šole. Vse finančne posle je prevzela matična šola v Mengšu.

24. junija 1964 se je zadnjikrat sestal krajevni šolski odbor. Z novim pravilnikom obstaja samo na osrednji šoli svet šole, ki je sestavljen deloma iz učiteljstva, deloma pa iz drugih članov.

Danica Anžurjeva je bila z zadnjim avgustom razrešena službovanja na tukajšnji šoli, ker je bila na lastno prošnjo sprejeta na osnovno šolo Vič pri Ljubljani. Na tukajšnji šoli je poučevala 7 let. Na njeno mesto je prišla domačinka — bivša učenka te šole — Slavka Komar, ki je dotlej poučevala v Moravčah.

V začetku šolskega leta 1965/66 so spet nastale v učiteljskem zboru spremembe. Šolski upravitelj se je preselil v Domžale. Žena Marija, ki je polnih 18 let poučevala v Trzinu, je zaprosila za učiteljsko mesto v Jaršah, na njeno mesto pa je prišla učiteljica Šmonova, ki se je z družino vselila v izpraznjeno stanovanje.

S 1. septembrom 1966 je bil uveden novi učni načrt. Učitelji so morali že v počitnicah izdelati nadrobne učne načrte. Ta načrt se je zelo približal zmogljivosti naših učencev.

Jeseni tega leta je bila uresničena druga dolgoletna želja Trzinčev — dobili so vodovod, in tako je tudi šola prišla do zdrave pitne vode. Vsa investicijska dela na šoli so bila opravljena v počitnicah

1967. Stala so okoli 1 milijon starih dinarjev. Polovico stroškov je prispevala krajevna skupnost Mengeš. Jeseni je prav tako dobila šola telefonski priključek. Ker je bilo treba zbrati 10 naročnikov za telefonsko linijo, je sodelovala tudi šola, da je bilo mogoče uresničiti to za današnji čas tako potrebno komunikacijsko sredstvo.

1. septembra 1967 je bila premeščena v Ljubljano učiteljica Marta Trampuž, za njeno mesto pa je zaprosila Zdenka Pungerčar iz Domžal.

Vsa leta po osvoboditvi sta na šoli delovala pionirska organizacija in podmladek RK. Pionirji so sodelovali pri raznih tekmovanjih, pri zbiralnih akcijah, kot pionirji prometniki itd. Za delovanje izven šole sta pionirski odred in podmladek RK prejela več pohval in priznanj.

Dobra prijateljica naše šole je gospa Julija Camber iz ZDA, ki že vrsto let pošilja novoletna darila za učence.

Janko Torelli

SKLEP

Mirno lahko trdimo, da je šolstvo v Mengšu od skromnih začetkov zasilne šole do danes zelo napredovalo. Od prvotnega obsežnega šolskega okoliša ni sicer ostala niti polovica, odpadlo je nekaj šolskih občin, mengeška šola pa je nenehno rasla in se razvijala.

Viri: šolske kronike, zapuščina Antona Koblarja, letna poročila mengeške šole, Trdinova pisma Koblarju, priložnostni zbornik Mengšan in Grudnova Zgodovina slovenskega naroda.

Alfonz Mihelčič

O MENGEŠKI GOVORICI

Mengeška govornica bi že zato, ker je to tisti govor, iz katerega je zrastel eden izmed naših najboljših pripovednikov preteklega stoletja, Janez Trdina, zaslužila nadroben monografski opis. Za tako delo bi bil seveda potreben dolgotrajen, večleten študij na terenu in vestno analitično preučevanje Trdinovega jezika. Zato sem v tem večji zadregi, kaj naj povem o mengeškem govoru, ker niti prvega niti drugega nisem utegnil opraviti. Vse, kar bom povedal, je namreč zgrajeno na nekajdnevnem dialektološkem zapisovanju in poslušanju ljudi iz okolice Mengša, povrh vsega še v času, ko so si zaradi obilnega dela doma in na polju le stežka utrgali uro ali dve, da so poslušali moja, vsaj zanje več ali manj neumna in nepotrebna vprašanja, in odgovarjali nanja. Iz navedenih vzrokov bo torej to pisanje kratko in še zdaleč ne bo zaobjelo tistega, kar bi o mengeškem govoru v resnici vsaj malo bolj zahtevni razpravi moral povedati.

Nekaj osnovnih dejstev pa bom morda vendarle priabil.

Mengeš in sosednje Domžale leže na skrajni vzhodni meji tistega dialektičnega ozemlja, kjer se govori še tipična gorenjščina, kajti že onkraj Domžal v smeri proti moravški dolini se gorenjščina prelomi in dobi posebno obliko, ki je sicer še gorenjska, o tem ni mogoče dvomiti, pa vendarle zelo oddaljena od tistega, kar si navadno predstavljamo kot gorenjsko narečje, saj se na primer namesto gorenjskega dolgega monoftongičnega vokalnega sistema (\bar{e} , \bar{o} , \bar{e} , \bar{o}) in natančnega razlikovanja med rastočo in padajočo intonacijo pojavijo na eni strani diftongi, na drugi strani pa se izgube tako značilne gorenjske intonacije. V zvezi s tem se seveda spremeni celoten akustični vtis, ritmika in melodika te sicer še v marsičem gorenjske govornice.

No, o tem v Mengšu, Domžalah in okolici seveda še ni nobene sledu. Govornica je tu po vokalizmu, konzonantizmu in sploh glasovni strukturi gorenjska. Dolgi monoftongični sistem (\bar{e} , \bar{e} , \bar{o} , \bar{o}) neomajno kljubuje sosednji diftongični okolici. Razlikovanje med intonacijami je precizno. Tudi gorenjsko besedno akcentsko mesto

je v glavnem ohranjeno. Izgublja pa se na primer za srednji ali zahodni del Gorenjske tako značilna mehka izgovarjava, zaradi katere se negorenjcu včasih dozdeva, kot da govori ženska in ne moški. Po teh krajih pa napravlja govorica trši, bolj moški vtis.

Da bi se ne zadrževal pri dolgih monoftongih, ki so taki kot gorenjski sploh, bom predvsem opozoril na nekatere vokalične procese, ki se mi zde za ta del Gorenjske še posebej karakteristični, čeprav jih ne srečamo samo tod.

Kot je znano, ima gorenjščina in seveda tudi mengeški govor med svojimi dolgimi vokali tudi ozka dolga \bar{e} in \bar{o} (*lēt, pēt, zvēzda, nēsu; mōst, kōst, kōža, čōdṃ*). Ta dva vokala sta nasploh dobro ohranjena, le če stojita pred njima j ali w/u , sta doživela redukcijo in prešla v \bar{a} . Intonacija pri tem ni imela nobenega vpliva: *jéuša > j̄əuša, jéza > j̄əza, zobjē > zobj̄ə, jēnjaj > j̄əni; dər-wō > dər-w̄ə, vōs > v̄əs, z volmi > z w̄əlm, lōka > w̄oka > w̄əka, lōški > w̄əški, lōjtre > w̄əjtre, kolō > kuw̄ə, óselnik > ūəsəw̄ərk*.

Predtonični e je v mengeščini prešel v \bar{a} , o pa v u , samo v zvezi z w je tak o doživel še nadaljnjo redukcijo in dal \bar{a} . Zanj imamo torej isti rezultat kot za dolgi o v enakem konzonantičnem okolju: *netopir > n̄ətop̄er, mesena > m̄əs̄ēna, vemò > w̄edm̄ò, vestè > w̄əst̄è, Menkšana > M̄ənkš̄āna, peči > p̄əč̄i, nedela > n̄əd̄ēla, težko > t̄əšk̄ò, repetavke > r̄əp̄ət̄āw̄ke, jeverca > j̄əw̄er̄ca; zlomila > zw̄əm̄iwa, voliček > w̄əl̄ič̄ək* itd.

Enako značilno za mengeško govorico je zoženje in deloma tudi podaljšanje končnega širokega $-e$ v $-e$: *múχe > múχ̄e, zábe > zábē, r̄əp̄ət̄āw̄ke* itd.

Drugod po Gorenjskem govore navadno v tem primeru široki $-e$.

Isti rezultat kot e pred naglasom so tod dali še i in u pred naglasom in za njim kot tudi kratko naglašena i in u : *mirū > m̄ər̄ū, hudī > χ̄əd̄i, sušiva > s̄əš̄ēwa, s̄əš̄ēmo, štədīral, jésəχ, málən, p̄ēlən, podvezni > podv̄éznə, r̄ēklə, m̄óškə, so um̄ərlə, hrbti > χ̄r̄pt̄ə, zavr̄ə; n̄ət, kr̄əχ, k̄əp* itd. Med refleksi za kratka i in u torej ni nobene razlike, oba sta prešla v \bar{a} . V mengeški govorici je potemtakem glas \bar{a} zelo pogosten, saj zastopa stari slovenski polglasnik (*p̄əs, m̄əgūə, st̄əb̄ər*), številne predakcentske e -je, i -je in u -je (*n̄əvésta, m̄ər̄ū, χ̄əd̄i*), dalje i in u pod kratkim naglasom ter i in u za naglasom. Za vse te glasove oziroma glasovne pozicije se v mengeščini govori \bar{a} , da procesov *j̄ē > j̄ə, v̄ō, l̄ō > v̄ə*, ki so vezani samo na določene glasovne zveze, ne ponovim več.

Manjše dialektične razlike so že v najbližji okolici Mengša. Medtem ko v Trzinu, v Topolah, v Mengšu, v Domžalah govore *šðy*, *pərsðy*, *nabðy*, pa v smeri proti Komendi, na primer že v Suhadolah, slišimo *šu*, *pərsü*, *nabü*, kar nas spominja na gorenjščino v okolici Kranja in Bleda.

Najznačilnejši konzonantični pojav na mengeškem jezikovnem območju je dejstvo, da zapornika *g* nimajo več. Ta glas je namreč tod nehal biti zapornik in postal pripornik. Proces prehanja *g* > *ɣ* se začena že okoli Preddvora in Cerkelj. Njegova spirantična narava narašča v smeri zahod—vzhod in v moravških hribih slišimo zanj že tak glas kot na primer v rovtarskih ali notranjskih govorih.

Švapanje oziroma prehod *l* > *v* pred zadnjimi samoglasniki je v Mengšu seveda še splošno (*delat* > *dévat*, *zdévu*, *déy*, *slamnike* > *swâməlke*, *umrla* > *umárva*, *puklicova*, *švã*, *se je zanîmova*, *swámã*, *nardîva*, *zažgáva*, *luč* > *úč*, *zaslužita* > *zasúšta* itd.

Pač pa sekundarne palatalizacije psl. velarov na tem terenu ni več, vsaj jaz je nisem slišal. Tudi prehod *-b* > *f*, *-d* > *-p* je neznan, zanju namreč slišimo *-p* in *-t*. Razvoj *tk* > *χk*, *pk* > *fk/χk*, *pš* > *uš* pa so povsem normalni (*uðχka*, *têfka*, *χvãfca*, *rôχkat*, *ušenica*).

Tine Logar

SPOMENIŠKE VREDNOTE V MENGŠU

Splošni vidiki

Do nedavnega niso niti spomeniško-varstvena služba niti urbanistični projektanti upoštevali krajev, ki imajo v posameznostih tako skromne stavbno-zgodovinske vrednote, kot na primer Mengeš. To je razumljivo spričo dejstva, da so spomeniške organe in urbaniste zanimala predvsem vrhunske urbanistične zgodovinske vrednote na Slovenskem (naša srednjeveška mesta: Ljubljana, Ptuj, Kranj, Škofja Loka, Radovljica, Novo mesto, Kamnik itd.). Saj gre tu predvsem za kraje, ki z rastočo industrijsko močjo potrebujejo nova stanovanja in komunalno ureditev.

Posledica take enostranske usmeritve (hkrati tudi gradnja novih industrijskih in stanovanjskih enot na spomeniško nezanimivem terenu) je bila, da so nekateri manjši kraji ostali ob strani kljub temu, da ob skromnejših posameznostih vendarle kot razmeroma dobro ohranjene priče zgodovinskega naselbinskega razvoja zaslužijo primerno pozornost. Smotrnost lociranja novih naselbinskih prvin in vzdrževanje zgodovinskega stavbnega značaja sta bili predvsem skrb krajevnih oblasti. V zadnjih letih pa je projektivna praksa zajela naselbinska območja v celoti: ob tem so logično stopile v ospredje tudi takšne vrednote, ki so doslej ostale neopažene. Razmišljanje o potrebi, da se tudi značaj nemestnih naselij, kadar kaže količkaj kvalitetnih potez, čim bolj neokrnjeno vzdržuje (ob potrebnem ugrajevanju »komforta«), ne narekujejo samo spomeniško-varstveni vzroki. Pogosto so celo važnejši drugi, gospodarski in urbanistično-oblikovalni. Vsaka okvara obstoječih kvalitet namreč pri minimalni ustvarjalni prizadevnosti projektanta in skrbi prebivalcev za podobo svojega kraja terja bodisi restavracijo stare vrednote ali nadomestitev z novo. Ker pa so ti skromni naselbinski preteklosti estetsko izredno občutljivi organizmi, saj lahko »malenkostne« adaptacije posameznih objektov izkrivijo celotno podobo in zgodovinsko pričevalnost ter povzročijo nepopravljivo škodo, je tedaj po najpreprostejšem gospodarskem računu nesmiselno tako

ravnanje. V vsakem primeru je torej ceneje vzdrževati sporočeno podobo v tistih bistvenih potezah, ki so odločilne za glavne poglede, kot brez zadostne osnove načenjati skladen izraz naselja in s tem predvideti popolno, za naše zmogljivosti vselej predrago novo pozidavo.

Če hočemo na splošno označiti dosedanje našo prakso v tem pogledu, potem moramo na žalost ugotoviti, da je bilo starim naselbinskim enotam storjeno posebno v povojnih letih z nenačrtno zidavo in modernizacijo veliko škode. Mimo upoštevanja nekaterih zgoraj naštetih načel v dnevni praksi je tedaj izdelava urbanističnih načrtov za določene celotne kraje zadnja priložnost, da se nepravilnosti zajezi, potrebna modernizacija pa naravna v smer, ki zadovoljivo ohranja stara naselbinska jedra, hkrati pa zagotovi novim enotam kar največje ugodnosti in kvalitetno podobo.

Zgodovinske in estetske vrednote v Mengšu

Mengeš je po svoji podobi izrazito obcestna naselbina. Nastala je v srednjem veku pod varstvom grajske utrdbe ob vznožju Gobavice, njeno oblikovanje in obseg je določal pomen prehodne poti. Razmeroma pozna povzdiga kraja v trg (1867) se da pojasniti z bližino Kamnika in Ljubljane. Pred tem namreč sploh ni mogoče govoriti o enem samem kraju, saj so njegove zgodovinske sestavine še danes očitne (Veliki in Mali Mengeš).

Jugozahodni del današnjega Mengša je zrasel okoli srednjeveške župne cerkve, kjer je bil nekdanj utrjen protiturški tabor. Cerkve je estetska dominantna tega območja, ki se odlikuje z nekaterimi klasicističnimi stavbami. Severni del kraja je razvrščen ob glavni cesti in ob odcepu proti Mostam. Oba dela sta zrasla v celoto po požaru v prejšnjem stoletju. Izjemno dragocena je pričevalnost letnic na portalih hiš, ki od obeh prvotnih prvin rastejo proti sredini. Ta je dobila novo dominantno z nekdanjim občinskim poslopjem šele v povojnih letih.

Poleg svoje magistrale in sklenjeno pozidanega odcepa ceste proti Mostam je v tlorisu Mengša značilna vzporednica, ki teče za hišami na vzhodni strani ter pomeni gospodarsko paralelno komunikacijo (Zavrti). Onstran te poti so bili še pred desetletji strnjeno postavljeni kozolci, za njimi mengerska polja. Tak značaj cest je tipičen za obcestna vaška naselja, ki se redoma formirajo ob cestah na meji kultur: na zahodu so pašniki in bivši graščinski svet ter gozd na Gobavici, boljša obdelovalna zemlja pa se neokrnjeno

širi od naselja v ravnino. Opisana tlorisna struktura zgovorno spričuje agrarni značaj kraja v preteklosti. Danes je takšen značaj nezabrisano ohranjen le v severnozahodnem delu kraja (med Prešernovo cesto do razbremenilnika). Jedro naselbine je z nekaj novimi poslopji nekoliko spremenilo svojo pristno podobo, skladen pa je še zmerom okoliš okoli župne cerkve, čeprav ga je neugodna postavitve četvorčka za Trdinovim spomenikom oškodovala za enega od značilnih pogledov.

Svoječasna situacija industrije tik ob magistrali je načela poglede na kraj z odprte ravnine. Še mnogo bolj so zabrisale jasno strukturo, ki je prehajala od obdelanega polja na kozolce, prekoračila s sadovnjaki čez pot Na zavrteh do magistrale, se pognala v višino v zvoniku župne cerkve, zaključevala pa z zeleno silhueto Gobavice. Tu se poznajo v uvodu našete napake, ki jim je tudi Mengeš plačal svoj davek. Tem bolj pa je za kraj izguba pogledov z ravnine boleča, ker je Mengeš pomenil prvotno v vsem okolišu med Ljubljano in Kamnikom izjemno čisto zasnovo, ki se je idealno okoristila s potekom ceste in ozadjem hriba.

Popolnoma drugače je z okolišem med magistralo in Gobavico; ves ta del je hranil neokrnjeno zelenje in stare gradbene objekte (oba gradova). Za doživetje kraja je tedaj poleg sprehoda po glavni cesti bistvena vrsta pogledov s pobočja hriba. Situacija glavnih spomeniških objektov (cerkev in gradova), sprehajališča in razgledišča, pa tudi namestitvev spomenika talcem v to zeleno območje označuje ta okoliš za kraj spomina na davno preteklost in mengeški Tivoli.

Kaj pa naselje samo? Agrarni značaj Mengša dobro spričuje struktura posameznih hiš, ki so bodisi s »koncem« ali s širšo stranjo obrnjena na ulico, se nadaljujejo z gospodarskim poslopjem in zaključujejo s kozolci v polja. Popolnoma jasen je tak značaj pri hišah na vzhodni strani osrednjega dela in v severnem delu Prešernove ceste. Podoba je, da so prvotno redko razpostavljene hiše na zahodni strani magistrale rabile za drugačne namene; po logiki agrarne naselbine v danih okoliščinah tamkaj za kmetije ni idealno mesto. Prav zato je tod ostalo zemljišče dolgo prazno in je omogočilo postavitve novega središča z nekdanjim občinskim poslopjem, s slamninarsko zadrugo, ki nadaljuje s tradicijo mengeškega slamninarstva in z zdravstveno ambulanto. Z izjemo teh in še dvoje, troje novih poslopij v centru ter nekaj okoli leta 1900 prenovljenih hiš ter odsluženih bajt je vendarle podoba magistrale vredna vzdrževanja v izročeni obliki.

Načela, ki naj bi jih upošteval urbanistični načrt

Iz povedanega je mogoče posneti načela, ki jih mora upoštevati urbanistični program, če izhaja s stališča, da je ohranitev starega naselja gospodarsko utemeljena in zgodovinsko-pričevalno potrebna:

1. Ohrani naj se obstoječa zazidava magistrale z odcepom proti župni cerkvi in Mostam. Ob tem je treba v celoti vzdrževati značaj zunanjščin (zamenjava starih oken z novimi je že napravila nekaj škode in popolnoma uničila izrazitost posameznih hiš) z vsemi elementi: portali, členitvijo, strehami in okraski. Naštevati tu posamezne hiše, ki so vredne posebne pozornosti, nima nobenega pomena, ker je magistrala v celoti nedeljiv spomenik. Pač pa je treba podobno pregledati notranjščino hiš, saj bi bilo nedvomno potrebno ohraniti nespremenjene nekatere elemente in posebno lepe obokane veže.

2. Projektant bi si lahko dovolil večjo prostost v srednjem delu ob zahodni strani ceste, saj je treba dograditi novo središče (trg, dozidava poslopij in podobno).

3. Že načeti okoliš vzhodno od glavne ceste bi bilo nesmotrno na gosto pozidati, kljub temu, da je estetsko že pokvarjen (za poglede na kraj z ravnine); posebno bi bilo treba tu paziti na višino novih stavb. Vendar je razumljivo, da za ta okoliš zavoljo sedanje ga stanja ne morejo biti odločilni spomeniško varstveni, marveč splošno urbanistični vidiki.

4. Območje Gobavice in zemljišča med hribom in naseljem je zlata jama mengeškega turizma, izletniškega in kulturnega. Perspektivna izraba obeh gradov za gostinske in muzejske namene (muzejski prikaz mengeškega slavnika) in smotrno obnovo zelenja na hribu morata zagotoviti Mengšu dotok turistov in kulturno razvedrilo domačinom. Kakršna koli zidava v tem okolišu — razen za označene namene, kolikor se to pokaže za potrebno — je razumljivo nedostopna.

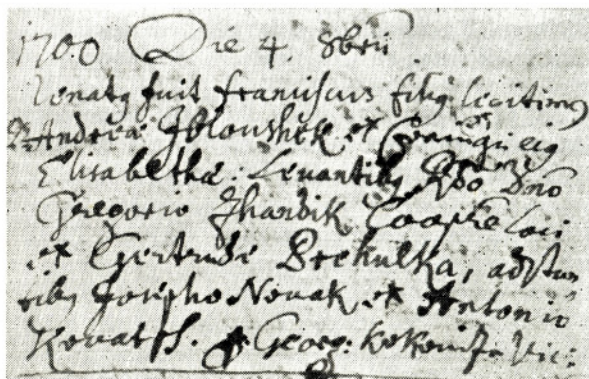
5. Zemljišče severno od Prešernove ceste, ki kaže popolnoma nepokvarjeno zemljiško parcelacijo kot agrarni okoliš, naj bi ostalo takšno, kot je in naj bi veljalo kot nezazidljivo.

Nace Šumi

ZANIMIVOSTI IZ MENGEŠKIH ROJSTNIH KNJIG

Pri izpisovanju podatkov za rodovnike nekaterih rodbin z našega območja sem v mengeških rojstnih knjigah našel nekaj zanimivosti o krajevnih imenih, nekaj zanimivih osebnih in rodbinskih imen in nekaj podatkov o rodu našega slikarja Jelovška. Del zanimivosti iz matrik je uporabil že dr. B. Otoresec v svoji razpravi v I. delu Mengeškega zbornika in jih zato ne ponavljam. Pri krajevnih imenih navajam letnico, kdaj se ime pojavi in v kakšni obliki. Podatki so za naslednje kraje: Mengeš, Gobjavica, Loka pri Mengšu, Trzin, Dobeno, Rašica, Podboršt, Topole, Duplica, Nožice, Podgorje, Preserje, Groblje, Jarše, Homec, Domžale, Goričica, Stob, Depala vas, Študa, Mavenče, Dragomelj in Pšata. V drugem poglavju naštevam predvsem nevsakdanja rodbinska imena ali tista imena, ki so še danes živa. Nazadnje podajam kronološko, kako se pojavlja v rojstnih knjigah ime Jelovšek. Za lažje razumevanje pa sem na koncu dodal še slovarček nekaj manj znanih izrazov in tujih osebnih imen.

Tone Ravnikar

Izpisek iz mengeške rojstne knjige o rojstvu Franca Jelovška, največjega slovenskega baročnega slikarja

KRAJEVNA IMENA

Mengeš

- 1584 Monspurg
 1585 Monspurgio grossio (Veliki Mengeš)
 Veligk Mengus
 1587 Minor Mengos (Mali Mengeš)
 1588 Ober Monspurg (Veliki Mengeš)
 1590 Maihen Mengush
 1594 Infer'or Monspurg (Mali Mengeš)
 1593 Magno Monspurg (Veliki Mengeš)
 1597 Minori Mengush (Mali Mengeš)
 1599 Inferiori Mingus (Mali Mengeš)
 1600 Velkh Mengush
 1602 is Maliga Mengusha
 1605 Supiori Monspurg (Veliki Mengeš)
 1639 is Velik'ga Mengusha
 1644 ex Croatia Maioris Monspurgi (Na Hrvatih)
 ex confiniby Croatia Monspurgi (Na Hrvatih)
 ex Croatia Monspurgensi (Na Hrvatih)
 1646 is Veliz'ga Mengusha
 1669 Maiori Mengush (Veliki Mengeš)

Mengeški hrib — Gobavica

- 1649 is Gore de v'cin. Maiori Monspurgo (Gora v bližini Vel. Mengša)
 1658 na Gorri
 1664 Menguskha gora
 1676 ex Monte Minoris Monspurg (Hr'ib Malega Mengša)
 1763 na Gorri — kasneje Pristava
 1713 Posezeg—Zeček—Pristava

Loka pri Mengšu

- 1589 Logga
 1593 Loca
 1597 Logka
 1645 Looka
 1646 is Loke pod Ablahom

Trzin

- 1587 ex Tirsina (iz Trzina)
 1589 ex Stirsina
 Thirsein
 1598 Tersain
 1639 ex Minori Tersinee (iz Spodnjega Trzina)
 is Tersina
 1642 Superiori Tersin (Gornji Trzin)
 is Tersina Inferiori (iz Spodnjega Trzina)
 1643 is Spudniga Tersina
 1646 is Pudniga Tersina
 1680 Tersain sen Depusdorf

Dobeno

- 1585 Na Dobilnim
 1589 ex Dolbeniga
 1590 is Dulbeno
 1594 is Dulbeniga
 1602 Duben
 1641 is Derbeniga
 1643 is Dolbeniga
 1657 is Doubena
 1636 ex Debennega
 1669 Dobenu
 1706 Dobeno
 1739 Doweno

Rašica

- 1601 ex Vranshiz

Podboršt

- 1710 Pod Boršt

Topole

- 1588 ex Topell
 1589 ex Thopoll
 1592 de uilla Topolle
 1601 ex villa Topolach

Duplica

- 1601 ex Duplize
 1605 na Duplicah

Nožice

- 1599 de Noshiz
 1642 is Nocsiz
 1643 ex Noshitsh
 1644 is Noshez
 1688 ex Nossez sub Humez (iz
 Nožic pod Homcem)

Podgorje

- 1644 de Podgijr in Kamnik

Preserje

- 1667 von Pressern
 1669 ex Presheriah sub Humezh
 (iz Preser pod Homcem)

Groblje

- 1648 Groble aut Jarish
 1713 ex Groblah
 1721 Ebensfeld
 Campo Plano

Jarše

- 1595 de Jarish
 1643 ex Med. Jarish (iz Srednjih
 Jarš)
 1644 ex Sup. Jarishe (iz Gornjih
 Jarš)
 1646 is Gurnich Jarish
 1657 is Jares
 1671 ex Jarsh
 1698 ex Jaresh

Homec

- 1589 Klein Khallenperg
 Himiz
 1591 ex Homza
 1592 von Klein Collenpurg
 1593 de Colenpurg
 1594 Hemezh
 1597 de Parua Monte
 1601 is Homza
 1603 ex Hulmez

- 1640 is Hemeza
 1644 Himez
 1645 Kla'n Khalenberg
 1676 ex Homanz
 1687 ex Homenz
 1691 ex Khlein Gallenberg
 1697 ex Hemetz

Domžale

- 1584 ex Dembsaill
 ex Domshall
 1586 ex Domsall
 Dumshale, Dombshaill
 1587 ex Demsal, ex Dumbschaill
 1589 ex Domsheil
 1592 is Dumshail
 1593 de villa Dumshall
 1599 Domsale
 1601 ex pago Stumshal
 1602 de Dcsaglia, ex Domsagl
 1641 is Dubsail, is Sgorn'h
 Dombshall
 ex Super'ori Dombshall (iz
 Zgornj'h Domžal)
 is Dolnih Domshall
 is Srednih Domshal
 1642 is Gurain'h Domshal
 ex Domshal Infer (iz Spodnjih
 Domžal)
 1644 ex Inferiori Dumbshaill (iz
 Spodnj'h Domžal)
 is Gurnih Dumbsal
 1645 is Sgorn'h Domsal
 1647 is Gurnijeh Dumbshal
 1650 is Spudnig Dumbsail
 1657 ex Dushal
 1658 ex Dimshal Sup'ori (iz
 Zgornj'h Domžal)
 1677 ex Mediocri Demshall (iz
 Srednjih Domžal)
 1684 ex D' msal
 1700 ex Gomshalle
 1711 ex Domsal
 1727 ex Minori Dembsal (iz
 Spodnjih Domžal)
 1747 ex Ma'ori Dömshall (iz
 Zgornjih Domžal)
 1754 ex Domshall
 1781 Stemshal Minoris (iz
 Spodnjih Domžal)
 1790 Gross Demshale (Gornje
 Domžale)

- 1754 ad ponte penes Feistriz
Bistriški most pri Viru)
1756 ed pontem prope Faistriz (pri
Bistr'skem mostu)
1757 ex Pontō Faistriz

Goričica

- 1589 is Goriz
1594 Goriziza
1642 is Gorizhizhe
1756 ex Gorizheza v. Stoob

Stob

- 1584 Stob
1585 Stub
1589 is Stoba
1592 de villa Stub
1600 de Stoba prope Gorizhiza (iz
Stoba poleg Gor'čice)
1603 ex Stubb, ex Stobba
1641 is Toča
1657 is Tuba
1694 Stoob
1698 Stop
1700 is Sthoba
1738 Stooov
1740 Stow
1755 Sttop

Depala vas

- 1585 Diepelstorff, Diepstorf,
Dupolsdoff, ex Depole
Dropelsddorff
1586 Triplosdorf
1587 aus Debpalsdorf
1588 Depol dorf
1589 Dirp'elstorff, Podepolla, Die
Pelstorf
1591 Depeltorf
1592 de villa Depola uas
1593 ex Depol'a vas
1599 de Depolie uilla
1603 Dupola vas

- 1639 is Depolle vasshi, is Debolle
vasshi
1645 Diepels dorf
1647 Depola, Depolia
1657 is Depole Vesij
1658 T'pelsdorf
1698 Depala vas
1702 Debolla Vas
1712 T'ppo'l
1714 Debelsdorff
1740 Döpelsdorff
1746 Döplödorff
1751 is Depalle Vassi

Študa

- 1584 ex Stud
1586 ex Stut
1593 de Villa Studa, de Studij
1595 is Stude
1604 ex Studda
1644 is Sthude
1693 ex Studde

Malvenče

- 1593 ex Malziz
1712 ex Mallanzach
1713 ex Maliniz

Dragomelj

- 1588 Dragem'ell, Dragembl
1591 Dragomen
1592 Dragomel
1598 is Dragumina
1601 Dragom'n
1645 Dragembel
1687 Dergomen

Pšata

- 1639 is Pishate
1672 ex Payshatt
1689 ex Peshata
1698 Pisata

DRUGE ZANIMIVOSTI

8. X. 1584 Lucas — filius Gregorij **Puldrugi** et Shpella prognitus Monspurgi
16. XI. 1584 ? illegitimus filius — Andrea **Perhulizh** iunioris et Helena soluta boter: **Mathias Mesner zu Monspurg**
15. VII. 1585 filia **Gregorio, edituo Monspurgi** (mežnar) et Helena
9. IX. 1585 — filia Matthai **Cartinar** et Jera ex Thersain
25. X. 1585 Simon — illegitimus filius Juri **Stare** et Spella ex Monspurgio grossio
17. I. 1586 Agnes — ex **ozha** Urban Wokal et **matj** Alena ex Diepelsdorf
19. IV. 1586 Magda'ena — filia Luca **Terdina** et Marietha ex Gros Monspurg
29. XII. 1584 Balthausar — filius **Jerni Preshirn** et Marijeta ex Monspurg
20. VIII. 1586 Bartho'omeus — filius **Casper Preshirn** et Jerra ex Kallenperg
9. XI. 1586 Martiny — filius Casparo Zolnar et Agnes ex Trsein. Boter: **Phillip na Konzi**
23. IV. 1588 Marcus — filius Juri **Wurza** et Agnes ex Dregembl
8. I. 1584 Sebastianus — fil. Andrea **Rode** et Ratia ex Stob
2. II. 1786 Blarius — Urban **Detschman** et Margeta ex Stob
25. XI. 1586 Andreas — Blathasarius **Vintar** et Marretha ex Stob
14. XII. 1585 Ratia — Jurij **Zugan (Cegan)** et Marina de Dumschal
3. IV. 1584 Georg'j — Thomash **Varlach** et Marush ex Stud
22. XI. 1584 Andreas — Mattheo **Lauter** et Soph'a ex Studa
19. IV. 1585 Georgij — Jacob **Rosman** et Ursha ex Studa
21. I. 1586 Mathias — Gregor **Dimez** et Alena ex Studa
17. II. 1585 Gertrud — Hanshe **Starbok** et Helena ex Dirpelsdorf
17. III. 1586 Jera — Lucia et Michele **Ballant** ex Depelsdorf
24. III. 1586 Georgius — Nesa et Georgio **Skerlepp** ex Depola vas
10. I. 1589 Agnes — Pr.mas **Malloprou** et Marina ex Dirpielstorff
9. II. 1591 Mathia — Ahazij **Fabian** et Nesha ex Stob
20. X. 1595 Ursula — Achaz **Habian** et Nesha ex Stob
30. XII. 1590 Agnes — fil. Juri **Peuez** et Jera ex Nadgoriz
botra: Alena fil. **Gregorij Schymüdt editui in Monspurg**
umrl 18. X. 1583
15. VIII. 1592 Luca — fil. **Matthai editui extra Monspurg »Juritsch«**
boter: Miha **Varloh et Suyano de Sancto Pauli**
6. II. 1592 Daniel — fil. **Adamo Bonomio patre vero** et Ursula ex illing. thore
Botri: Lucas a Sittich (iz Stične) et Nesha **Shunikarza** umrla 17. I. 1584
6. IV. 1589 Nesha — uxor (žena) **Mathia »alt Mesner« zu Monspurg**
Presentes: Herr **Hannes Wutalzh Pfarherr zu Monspurg** serv. des Kaplan Herr **Simon Ottau, Kaplan von Klein Khallenperg (Homec)**

9. XI. 1592 Elisabetha — fil. Stephano **Vultzhar** et Ursula ex Homez
4. I. 1593 Caspary — Laurintij **Vrbanuz** et Efemia
Boter: **Andre editue in Lokh**
umrla XII. 1594 Jera uxor (žena) **Andrea editua in Monspur**
1. II. 1594 filius — Andrea editua et Jera
Botra: **Lucia mati Farouska**
18. VII. 1585 Magdalera — Mathias **Dornik** et Jera ex Monspurg
29. XII. 1589 Jera — Joanne **Ruzhigaj** et Apollonia ex Dolbenega
24. II. 1591 Gertrud — Thomo **Mushiz** et Vrsula ex Lokh
12. I. 1593 Wolfgangi — **Fabri de M.gno Monspurg filio**
2. XI. 1594 Botri: **Bostia Mramar**, Jerni **Pernadt**, Mesnarizina mati is **Dumshall** is Dulbeniga
2. XI. 1594 **Veliki Mengussanie nemoio v f.roussu shan'e** — huig sunt figure narisal obliko glave z rogni (verjetno je mislil na o. n.)
7. IV. 1595 Georg'j — fil. **Math'as Jacopitsh editui** et Aniza ex Stcb
25. X. 1595 Boter: **Andreas Funtek'h** Mesnar edit. paroch'ali Ec'lesie in Monspurg
9. IV. 1597 Botra: **Spella Farouskha kuhariza**
16. X. 1598 Lucas — **Mathia editui in Gorzhiza** et Anniza ex Gorzhiza
24. VI. 1597 Margaretha — fil. illegitina Thomez **Pleteriau Hlapez** et Barbara ex Lagk
24. VI. 1598 **Čudno pa je b'lo, da 5 tednov in 3 dni ni bil prinesen noben otrok h krstu.**
1. V. 1599 Jacobus — fil. **Johannis Sdrasba et Marus**. Botri: Jacoby Masouu et Nesa **Bisaga** verj. iz Depale vasi
22. VII. 1599 Eua — Primi **Benda** et Gera ex Mingus
12. X. 1600 Lucas — Lenard **Vudnick** et Marus ex St. Jakob
8. VIII. 1602 Laurentius — Bartholomei **Bernat** et Spela. Botri: **Joannes Ruzigai**, Marina **Surnouca** ex Duben
13. VIII. 1603 Mar'na — **Leonhardi Thiheli fabri ferrarij** et Margaretha ex Monspurg
18. I. 1604 Agnes — **Andrea Krishe officialis D. Wilhelm de Lamberg** et Margaretha in Habach
23. IX. 1605 Vrsula — **Gregorij fabri ferarij** et Agnctis ex Dragomen
26. XII. 1600 Joannis — Martini Hrastar et Marieta. Botri: **Gasper Priserin ex Lesca, ed'uuus Monspurgi in Monte Humaz**, Margari-ta Caucaua omnes ex Humez
12. XII. 1605 Lucia — **Gaspari Suppan sine gubernator animalius** et Eufemia. Botri: **Baltishar faber ferar'us** de Super Monspurg
14. V. 1606 Sigismundus Fridericus — **D. Wilhelmi L. B. a Lamberg in Arce Habach** et D. Sabina L. B. a Auersperg
23. IX. 1639 M'chael — Joanne **Kobilliza** et Marina ex Monspurg
15. I. 1642 Botri: **D. Philipo Jacobo Kathalein Prefecto in Arce Dergenol**
5. II. 1644 Botra: Hellena **Hrenougka** (Hren) iz Rodice
11. II. 1644 Adamus — Jacobo **Floriantshitsh** ex Croatia ex Mai. Monspurg
12. II. 1644 Maria — **Georgij Mikorizh** et Barbara ex confiniby Croatia ex Mai. Monspurg
19. I. 1645 Boter: **Joanne Shaffar Supan iz Sgornih Domsal**
4. VI. 1646 Margaretha — **Georgij Juriza** et Gertrudis de Maiori Monspurgo ex Croatia
10. VII. 1648 Thomas Terdina iudouskij mladenizh Shene se bal ie sbeshal ni dal n'zh. Pot nu pederet platelnou mores stati. Ne bosh mogel taziga plazhila neij. Tu bosh vidil. N. B. Mosh nu shena sta sbeshala, Preiden sta

- judoushino dala. le utekli, le utekli.
15. II. 1648 Maria Anna — **D. Joannis Thomo Kunst** et Anna von Ewenfellt
 25. I. 1649 Boter: **Marco Zenzel edituo Gorizhensi** is Gorizhize
 7. XI. 1655 D. Eua Maximila — **D. Joannis Bapt. a Moshkon** et D. Mar'a Sidon'a ex Habach
 12. XII. 1655 Maria — **D. Joannis Georg Spizhikh** et D. Anna Cecilia ex ?
 8. II. 1658 Matthias — **Matthia Wendt** et Agnetis ex Klein Monspurg
 23. IV. 1658 Botri: Vrsula **Shupano Parochiani** ex Jarishe
 27. IV. 1662 Jacoby — **Joanis Wenezhan** et Marina ex. Maj. Monspurg
 24. II. 1664 Mathias — **Gregorij Khramer** et Hellena ex Menguskha gora
 14. XI. 1664 Catharina — **Andrea Khopleinigg Fushinar** et Marina ex Jarish
 16. V. 1665 Boter: **Lucas Shusha edituus in Goriziza**
 4. V. 1666 Antonius Maximilianus — **D. Joannis B. L. B. a. Mushkon** et D. Eleonora Nesa Com. a Tattenpach ex Habach
 7. X. 1667 Lucas — **Joannis Anzchnik** ing. apud **Andream Smrezhnek** von Gross Monspurg
 27. V. 1677 Margaretha — **Matthai N. unig Werazh** (berač) et **Marina Werazhizha** (beračica) vcrj. iz Depale vasi
 24. IX. 1669 Joannis Michael — **D. Joannis Friderici Besiakh** et D. Sibilla Elizabetha ex Monspurg
 1. IX. 1670 D. Maria Rosina — **D. Joannis Bapt. a Moshkon** et Maria Anna in Arce Habach
 1. VIII. 1669 Maria Halionora — **D. Hernesti Achaiij Pollizerolli** et Maria ex Dregemell
 14. IV. 1677 Joannes Joesphy — **D. Ferdinandi Ignatij Haller L. B.** et Maria Rosalia ex Monspurgo Maiori
 6. VI. 1677 Anna Maria — **D. Francisci Vtshan** et Maria ex arce Maiori Monspurg
 26. II. 1687 Boter: **Michaelae Vogrin Ludimagistro**
 18. III. 1667 fil. ? — **Matthia Vessel** et Marina ex Tersain
 5. IX. 1670 Marina — **Bartholomai Vesseau** et Marina ex Maiori Monspurgo
 24. IV. 1682 Joannes Georgius — **D. Michaelae Vogrin edituus Monspurgi** et D. Maria ex Maiori Monspurgi
 5. VIII. 1680 Laurentij — illegitimy **Thomz Mottendunarij in Arce Dregemell** et Elisabetha Volziza ex Dregemell
 19. VI. 1662 Franciscy Caroli — **D. Francesci Erasmi B. a Moshkon** et Maria Christina ex ?
 5. III. 1683 Josephus — **D. Danielis Vzhan** et Maria ex ?
 1. VIII. 1685 Susanna Elizabetha — **D. Ferdinandi a Sibenegg** et Anna Chatarina ex Monspurg
 7. X. 1568 Sigefridy Guilielmus — **D. Ignatij Ferdinandi Haller ab H.llerstein** et D. Mar'a Rosalia ex Maiori Monspurgo
 15. III. 1691 Leopoldina Joespha — **D. Wolfgangi ab Apfaltrer** et Isabella in Arce Dergemll
 13. IX. 1694 Michael — fil illeg. **D. Godefrido L. B. Apfaltrer** et concubina Veronica Vogrinka ex Inferiori Monspurgo
 29. VIII. 1696 Matthay — **Martini Koshel vulgo Dollar** ex Demshal
 24. X. 1697 Maria Jos pha Leopoldina — **D. Weichardi Ferdinandi Comitis Barbo von Weigenstain** et D. Maria Johanna Renata ex Dergemell
 24. III. 1698 Helena — **Marci Copitar** et Helena ex Topol
 20. III. 1700 Josephus Hubertus — **D. Jacobi Stainar hortulani** et Anna Barbara ex Ebenfeld

19. IV. 1700 Georgius — **Joannis Vcdnik editui** et Hellena ex S. Jacobo
27. XI. 1700 **D. Jacoby Stanar hortul.ny apud principi Joan in Campo plano** (Grobļje)
21. VIII. 1701 Maria — fil. illeg. Georgij Okorn **uagabundi et concubina** Helena nomine **mendica et uagabunda** prepit in Tersain
17. VI. 1702 Joannes Herbardus — **D. Wolffgangi Sigimundi Apfaltrer** et D. Anna Isabella ex Dergemel
30. I. 1705 Valentinus — **Matthia Piltver** et Marina ex Tersain
20. IX. 1710 Matthaus — **Matthai Jama** et Helena ex Podgoriz
27. IV. 1712 Helena — **Joannis Feshenar** et Marina ex Jariche
16. V. 1712 Vrbany — **Antonij Jernajzig** et Agnetis ex Dergemel
31. VIII. 1713 Wolfgangus Daniel — **D. Francisci Michaelis ab Erberg** et D. Renata ex Dergembl
20. II. 1715 fil. ? — **Josephi Tshizhek** et Margaretha ex Min. Monspurg in Monte
20. VIII. 1716 Maria Anna Regina — **D. Ferdinandi Ernestio Rasp** et D. Maria Josepha ex Dragemel
18. V. 1717 Ferdinandus Franciscus Rudolphus — **D. Francisci Antonij a Wolwiz** et Maria Catharina L. B. a Mordax ex Majori Monspurg
4. III. 1718 Maria Elisabetha — **Joannes Georgij Pontini Istrensis** et Anna ex Monspurg
7. VIII. 1719 Susana Catharina — **D. Francisci Michaeli de Purg** et Maria Theresia nata B. de Baumgarten ex Groble
29. XI. 1720 Jcannes Andreas — **D. Lucij Auerperger delonarij in Humez** et D. Maria Elisabetha ex Humez
12. III. 1722 Maria — Vrbani **Lipar** et Agnetis ex Tersain
9. XII. 1723 Boter: **Primo Jakshe Sartore** ex Monspurg
7. I. 1724 Antonius — **Francisci Shlebnik edituo in Goriziza** et Vrsula ex Stob
31. V. 1724 Ferdinandy Antonij Nepomuceny — **D. Joannis Josephi Antonij L. B. a Posarelli** et D. Maria Theresia Josepha nata D. Moshkonin ex Arce Habach
17. VIII. 1725 Maria — Thomas Shrotiz et Helena **ex Styria**
21. I. 1735 Sebastiany Ignatij — **D. Joannis Andrea Kral** et Agnetis ex Tershain
28. III. 1735 Petrus Franciscus Josephus Caspary — **D. Joannis Caspari Branka** et D. Anna Catharina ex Dergemell
5. VI. 1731 Antonius Carolus Ludovicus — **D. Ludovici Francisci Xaverii Dinzl** ex Augerburg et D. Maria Anna nata de Posarclij ex Habach
5. I. 1737 Balthasar Carolus Joannis — **Andrea Krall** scribe in Habach et Agnes ex Tersain
11. IX. 1737 Matthay — **Laurenti Alleshouz** et Agnetis ex Vranshiz
30. XI. 1738 Eleonora Rebecca Xaveria Notburga — **B. Bernardi Antonij Waichardi a Posarelli** et Maria Francisca Rose ex Habach
23. VII. 1740 Ignatius — **D. Georgij Drönikh** et Gertrudis ex edituatus Domo
30. III. 1742 Georgij Vincentij — **D. Georgij Drönikh organista et editui Monspurgensum** et Gertrudis ex Domo edit.
13. VI. 1741 Anton'a Nottwurga — **D. Lucij Leopoldi Scwab de Lichtenberg** et D. Maria Margaretha ex Arce Habach
9. V. 1742 Michael — **Mathia Dollar** et Lucia **ex Goriziza domo editui**
23. XI. 1742 Franciscy Xaverij Leopoldy — **D. Josephi Xauerij L. B. a Lichtenhurn** et D. Maria Anna Christina ex Arce Monspurg

13. VII. 1744 Alexij et Maria — **Sebastiany Kussar editui ex Laack** et Gertrudis
29. VII. 1744 Laurentij — **Josephi Kokajll** et Agnet's ex Domo edit. von Ebenfeld
7. II. 1746 Rosalia Nottburga — **D. Francisci Caroli de Fabiani Prefecti in Arce Habah** et D. Maria Christina ex Arce Habah
9. VII. 1749 Maria Anna Francisca Josepha Joanna — **D. Joannis Andrea de Mugerle** et D. Maria Josepha nata de Ruesch ex Dör-gemell
16. III. 1748 Josephus — **Andrea Neuraiter hortulani Creizensis** et Catharina (iz Križa) ex Pod-gier
3. IV. 1749 Maria — Thomo **Slamnikar** et Barbara ex Tersain
19. VIII. 1753 Bolfgangus Bartholomeus — **D. Joanni Pelco** et Maria Theresia ex Minori Mons-purg
7. II. 1755 Valentiny — Mathia **Ruzhegeij** et Maria ex Nadgoriz umrl kot župnik v Rajhenburgu leta 1825
25. VII. 1757 Jacobus — Michael — **D. Valentini Kleindienst Teloniarij Feistrizensis** et Maria Josepha ex Ponte
27. XII. 1758 Anna Maria Carolina — **D. Francisci Xaueri Galnger Telonarij** et Maria Vrsula ex Ponte Faistriz
9. V. 1759 Helena — **D. Joannis Pelko** et D. Theresia ex edituatu Monspurg
21. I. 1761 Botra: Margaretha **Prsherna** ex Hemez
30. V. 1762 Primus — **Andrea Korderman** et Maria ex edituatu in Gorizheza
7. XI. 1762 Maria Xaveria — **Josephi Nagel edituus et ludimagistri** et Teresa ex Monspurg
2. III. 1763 Josephus — **Josephi Templov, kasneje Ogrin** et Helena na gori kasneje Pristava
17. IV. 1756 Antonij — **D. Gregorij Lakner telonarij** et D. Elisabetha ex Klein Kallneberg
1. IV. 1764 Franciscus de Paula — **Josphi Ogrin** et Helena ex na Gorre
21. XII. 1766 Botra: **D. Maria Rosa Brankin** ex Drogembl
9. II. 1771 Josephy — **D. Joannis Detoti thelonarij apud Feistriz** et Francisca Freijn ex Domsall
28. VIII. 1780 Boter: **Andreas Rak molitor in Hum-z**
18. XI. 1780 Maria — **Georgij Vidmar edituus** et Magdalena ex **Gorizhiza 18**
31. X. 1781 Josephus — **Caspari Peer auriga Parochiani** et Lucia ex Monspurg Minori 11

Jelovski

12. VI. 1698 Antonij — Mathia Kosteliz et Helena ex Studa Boter: **Andreas Iloushek**
28. XII. 1698 Thomas — **Georgij Dolnizhar** et Helena ex Nadgor.z Boter: **Andrea Jelloushegk edituo Monspurgensi**
5. VIII. 1699 Mar a — Antonij Nar-robe et Agnetis ex Podgijr Boter: **Andreas Jelloushegk Ludirecior**
8. IX. 1699 Michael — **D. Andrea Iloushegk et Elisabetha Botri**: R. D. Gregorij Zhandigk, Gertrudis Prehulzin, adstantiby: Josepho Nouagk, Antonio Kouazh ex Monspurg
4. X. 1700 Franciscus — **D. Andrea Iloushek et Elisabetha** — Franc — slikar Botri: R. D. Gregorio Zhandik coop. loci, Gertrude Prehulka, adst. Josepho Novak, Antonio Kovatsh ex Monspurgo
15. IX. 1704 Maria — **Andrea Jelloushek editui loci et Elisabetha Botri**: Josepho Novak, Elisabetha Kovazza, adst. Gertrude Perhulka ex Min. Monspurg
22. XI. 1706 **Andreas — Andrea Ilouhegk et Elisabetha Botri**: R. D. Gregorio Zhandigk, Gertrude

- Dermauka, adst. Josepho Novak, Elisabetha Kovaziza ex Majori Monspurg
20. VI. 1711 Magdalena et Marina — Georgij Fortuna et Margaretha Boter: **Andrea Jeloushikh emerito edituo Parochiali ecclesie S. Michaelis**
9. V. 1719 **Franciscus — Francisci Illoushikh et Barbara conjugis ejus »Labacensium«** Botri: Georgio Narobe, Marina Schurnkouka ex Tersain
3. XII. 1722 Franciscus Xaverius — fil, illeg Mathia Velss et concubina Magdalena Vrshezhin Botra: **Francisco Illoushek Piiore, et Marina Illoushkin** ex Maj. Monspurg
8. I. 1723 Agnes — Martini Janeshitsh et Gertrud's Botri: **Francisco Illoushik Piiore**, Marina Shnidarka, adst. Hellena Abbel-la ex Depella Vass
3. VII. 1723 **Udalricus Dominicus — D. Andrea Illousheg et Anna Maria** ex Monsp. Minori Botri: R. D. Josepho Purger, D. Maria Francisca a Flohenfeld
31. V. 1724 **Maria Anna — D. Francisci Illouschekh et D. Maria** ex Monspurg Botri: R. D. Josepho Ignatio Schweiger de Lerchenfeldt, D. Anna Catharina Dinzlin vidua, nata D. Comitissa de Lichtenberg
3. XI. 1724 **Carely Leopoldy — D. Andrea Illoushik et Anna Maria** ex Minori Monspurg Botri: D. Joanne Christophoro de Flachenfeld, D. Anna Catharina Dinzlin nata Comitissa de Lichtenberg
10. IV. 1727 **Josephus Catharina — D. Josephi Francisci Illoushegg et Maria** ex Minori Monspurg
- Botri: D. D. Josepho Ignatio Weiger de Lerchenfeld, D. Anna Catharina Dinzlin ex Minori Monspurg
27. III. 1728 **Dismas Ruperty — D. Andrea Illouschig et Anna Maria** ex Min. Monspurg Botri: D. Antonio a Wollwiz, D. Maria Anna Catharina a Dinzlin
27. IV. 1728 Helena — Andrea Sureshen et Margaritha Ozwirkin ex Minori Monspurg Botri: **Dno. Franciscus Illouscheg**
10. XII. 1728 Thomas — Matthia Kauka et Maria ex Minori Monspurg Botri: **Dno Francisco Illouscheg**
15. II. 1729 Mathias — Thomo Tomiza et Gertrud ex Maiori Monspurg Botri: **D. Francisco Illouscheg**
18. I. 1731 **Maria Agnes — D. Andrea Illoushek et Anna Maria** ex Minori Monspurg Botri: R. D. Thomo Widiz, D. Maria Scharlotta a Woluiz
8. VI. 1727 Primus et Magdalena — Mathaj Gabriz et Catharina ex Presier Botri: **D. Francisco Illoushek**
2. V. 1732 **Helena Consanzia — D. Andrea Illouschik et Anna Maria** ex Min. Monspurg Botri: D. Francisco Antonio a Wollviz, D. Maria Caroleta nata de Schmidthoffer
27. VII. 1735 **Maria Anna — D. Andrea Illouschek et Anna Maria** ex Min. Monspurg Botri: D. Martino Josepho de Woleviz, D. Maria Theresia Margaretha ab Hallerstein
18. III. 1767 Botri: Matheo Illousch ex Minori Monspurg

SLOVARČEK MANJ ZNANIH IZRAZOV IN TUJIH OSEBNIH IMEN

- Ex — s, z, iz, od
 mons, montis — hrib, gora
 confinum, confiniby — meja
 vicinitatis, vic. — bližina, sosed-
 stvo
 villa, uilla — vas, pristava
 de — od, s, z, iz
 sub — pod, blizu
 von — iz
 de parua Monte (iz predela hriba)
 pagus, pago — vas, okraj
 pons, pont's — most
 penes — pri
 prope — blizu, v bližini
 aus — iz
 et — in
 filius, fil. — sin
 filia — hči
 illegitimus — nezakonski
 iunioris — mlajši
 cdituus — mežnar, cerkveni klju-
 čar
 extra — zunaj, izven
 de Sancto — iz svetega
 patre vero — pravi oče
 illig thore — izven zakona, neza-
 konski
 uxor — žena
 faber, fabri, fabrus — mojster, de-
 lavec, rokodelc
 Huig sunt figure — takšni so
 edituus parochiali Ecclesie — mež-
 nar župnijske cerkve
 fabri ferrarij — kovaški mojster
 unig — neki
 ludimagistro, ludirector — učitelj
 mollendinarij — mlinar
 concubina — priležnica
 vulgo — domače ime
 hortulanus — vrtnar
 uagabundus — potepuh
 mendica — beračica
 comitis — grofova
 istrens's — Istran
 na'a — roj na
 telonarij Feistrizensis — mitničar
 na Bistrici
 aur'ga parochiani — voznik, koči-
 jaž v župnišču
 emerito — začlužen
 coniuga — žena
 labacens'um — ljubljanska
 pitore, picture — slikar
 adstantibus — (priča)
 vidua — vdova
 officialis — uradnik
 omnes — vsj
 sine gubernator an'malius —
 arce — gradič, grad
 prefectus — predstojnik, nadzor-
 nik
 edituo Gorizhensi — mežnar na
 Goričici
 dominus — gospod
 domina — gospa
 shupano Parochiani — župan v
 župniji
 inquilinus — najemnik, gostač
 apud — pri
 Spella — Elisabetha
 Mathias — Matija
 Gregorio — Gregor
 Matthai — Matej
 Marietha — Marjeta
 Balthausar — Boltežar
 Bartholomeus — Jernej
 Casparus — Gašper
 Agnes — N'ža
 Phillip — Filip
 Marcus — Marko
 Sebastianus — Boštjan
 Ratia — Rotija

Blasius — Blaž
Margareta — Marjeta
Thomas — Tomaž
Sophia — Zofija
Hanshe — Janez
Primas — Primož
Ahazij — Ahac
Gertrud — Jera
Vrsula — Urška
Leonhard — Lenart
Sigismundus — Sigmund
Fridericus — Friderik
Joannis — Janez
Catharina — Katarina
Lucas — Luka
Halionora — Eleonora
Laurentij — Lovrenc

Augustiny — Avguštin
Sigefridy — Zigfrid
Guiliclmus — Viljem
Godefrido — Gotfrid
We'charđi — Vajkard
Georgius — Jurij
Vrbany — Urban
Ferdinandus — Ferdinand
Franciscus — Franc
Rudolphus — Rudolf
Primo — Primož
Nepomuceny — Nepomuk
Josephus — Jožef
Carolus — Karol
Antonius — Anton
Ludovicus — Ludovik
Bolfgangus — Volfgang

PESMI IZ CIKLA »IGRE«

Te pesmi je avtorica napisala na temo ljudskih otroških iger, ki so v Mengšu in njegovi okolici še dandanes žive. Pobudo zanje je dobila ob zbiranju gradiva za knjigo Narodopisna podoba Mengša in okolice (Mengeš, 1958).

1

UVODNA

*Vsi se igramo
in nihče ne ve,
da se z drugim igra
in nihče ne ve,
da se s sabo igra.*

*Zdaj je lepo,
ko vsi se igramo.
Kdor je ponižen,
je zdaj kar objesten.
Kdor pa je šleva,
je lahko možat.
Vsi smo enaki:
plašljivci s sklonjeno glavo,
možaki krepkih ramen,
deklice bele,
mamice betežne.*

*Komur se noče,
od strani naj gleda.
Kdor pa želi
v krog naš, naj vstopi!*

*Igramo zdaj miši,
skrivalnice spet,*

potem se prodajamo,
brusimo, tehtamo,
komaj vlovimo
si rinkco v dlani,
končno si glave porujemo.

Zdaj ni lepo —
več se ne igramo.

2

SLEPE MIŠI

Vsi smo zdaj miši.
Na, ruto, zaveži si oči!
Okoli okoli,
še enkrat okoli.
Ze slepa lovi.

Tipa počasi
z rokami, nogami,
za nami hiti.
Tu grabi v prazno,
tam v zrak zamahuje.
A zdajci: »Goriiii!«
Se bolj je previdna:
brezbrižna stoji,
se hitro požene,
a miši že — ni!
Na klopi jo išče,
za peč pa ne ve,
svetilko prevrne,
pod mizo ne gre.

Uho ji potegnil
je najbolj objestni,
a drugi pocukal
jo je za lase.

Miš se spotika
»Goriiii!«
Ko skoraj že pade,
pa hop, za rokav!
Na, ruto, zaveži si oči!

Za to igro je potrebna samo materina ruta, ki jo zavežejo enemu izmed sodelujočih, ki predstavlja mačka, okoli oči.

Tako se prav radi igrajo v vseh naseljih in ne samo otroci, ampak tudi odrasli na svatbi, če zmanjka drugih šal. Mačka z ruto na očeh potem tipaje išče miši, ki se smukajo okoli nje. Ko ujame prvo miš, se vlogi zamenjata.

3

SE GREMO SKRIVAT

*Abe, fabe, domine.
Prešteli smo že,
zdaj pa tecimo!*

*Hišni voaál
bi bil kar pravi.
Za njim pa že eden stoji.*

*A drugi?
Ta meni:
za drvni je bolje.*

*Tretji
na hruško je splezal
in četrti nad lato
v kozolcu visi.*

*Oni jih išče
v hiši pod mizo,
na cesti pod mostom.
Pod vozom se plazi,
ob drva spotika,
čez plot se tam sklanja,
še vedno zaman!*

*Ej, tamle
prav pred očmi
košček obleke se vidi.
Ena, dve, tri
veselo udarec zveni.*

Se gremo skrivat in se gremo lovit je tudi v Mengšu in okolici najbolj priljubljena otroška igra. Ker je splošno znana, ne potrebuje posebne razlage.

4

SE GREMO LOVIT

Miši je več,
maček je eden.
Na ena, dve, tri,
vsi bomo stekli.

Miš naj beži,
na levo uteče,
ko maček po desni hiti.
Zdaj v luknjo naj smukne —
maček vanjo ne more.
Iz luknje naj švigne,
prav prav tedaj,
ko maček
na plot se popenja.
Potem naj hiti,
da je oni ne opazi.
Če treba,
še večkrat
naj isto stori.

Že dolgo tako
zdaj se igramo.

Naenkrat pa maček
pred luknjo stoji
in igre je konec. Zapik.

5

ŠKARJE BRUSITI

»Brusite vi škarjice?«
»Ne pri onihle!«

Ob drevo, ob steno,
ob kol se vstopi
in čakaj vprašanje:
»Brusite vi škarjice?«

Odgovôri mu:
»Ne pri onihle!«
Medtem sosedu
na tiho mežikaj,
zamenjajta prostor,
da nihče ne ve.

»Hej, brusite vi škarjice?«
(vprašanje mogočno).

Ta z glavo odkima
in že pri drugem
drevesu stoji.

»Jih morda brusite vi?«
(vprašanje ponižno zdaj ponovi).

»Nak, sosed pa morda!«
Le kje, če pa sosed
pred njim se veselo smeji.

Priliznjen postaja,
laskavih besed:

»Ali morda pri vas,
se škarje nabrusiti da?«
Prevejano škili k sosedu
in skoči za njim.

Prepozno, že drugi
prišel je.

Zdaj ves je upehan
(ponižnih besed):
»Brusite vi škarjice?«
»Ne, pri onihle!«

V Loki pri Mengšu brusijo škarje takole: eden izmed udeležencev igre hodi okoli tovarišev, ki stoje navadno pri drevesih in vprašuje, če brusijo škarjice. Medtem oni spretno menjajo mesta. Če se mu posreči zasesti kakšno izpraznjeno mesto, mora sedaj tisti, ki je ostal brez mesta, spraševati naprej. Igra je zelo živahna.

6

KIPE DELATI

»Ti boš umetnik,
mi pa kamen, glina in les,
ti boš iz nas ustvaril
nešteto negibnih teles!«

*Izklesal je prvega
in ga kmalu odvrigel:
pod drevesom kot šleva
nerodno leži.*

*Še prej iz delavnice
drugi prišel je:
ves je mehak
in spaki podoben,
na štoru otožno čepi.*

*Prihaja zdaj tretji:
mogočno se v krogu obrača,
ne krili z rokami,
ne trene z očmi,
junaku podoben
v pozor se postavi.*

*Zdaj smo umetnika
dolgo čakali:
ta kip je milina
deklince jasnih
in čistih oči.*

*Ti boš umetnik,
mi pa kamen, glina in les.*

Otroci z Dobena se radi igrajo igro kipe delati. Skupina otrok določi izmed sebe umetnika, ki potem močno zavrti vsakega izmed sodelujočih in ko ga izpusti, si ta izbere ustrezno držo. Ko so vsi kipi narejeni, izbere umetnik izmed njih tistega, ki mu najbolj ugaja in ta prevzame njegovo delo.

7

RINKCE TALATI

*»Rinkce talam,
dobro jo skrij!*

*Tebi tudi jo dam,
prav dobro jo skrij.
Ti ne zijaj zdaj okoli,
na, še bolje jo skrij!*

*Le stisni roke,
da ti ne izpade,
pa ti, trdno jo drži!»*

*Deset jih stoji,
vsi stisnjene roke drže.
Eden pa ugiba, ugiba.
Vsi so kot eden,
eden je vsak
in strmo gledajo si v oči.*

*»Če tretjič ne uganeš,
je konec, le pazi!«
Ugiba že drugi.
»Ti jo imaš!«
»Le kje?«*

*Ugiba zdaj tretji,
počasi jih gleda, motri.
V oči se potaplja:
tale, ki najbolj iskreno,
pošteno me gleda.
»Hej, ti!«
Iz roke mu pade obroček.*

Kot vedo povedati v Mengšu in okolici, je bila nekdanje zelo priljubljena igra, ne samo pri otrocih, ampak tudi pri odraslih, rinka talati. Izvaja se takole:

Skupina otrok drži roke z dlanmi skupaj proti tistemu, ki »tala« rinka (prstan ali gumb, kamen ipd.) z besedami: »Rinka talam, dobro jo skrij!« To dela tako, da nihče ne ve, v katero dlan jo je spustil.

Sedaj mora tisti, ki je bil že prej določen z razštevanjem, uganiti, kdo ima v roki rinka. Če ugame, potem deli dalje on, sicer pa ga udari ta, ki je delil, po roki za kazen z robcem, zavezanim v voz.

8

BUČE RUVATI

*Buč je deset,
ruje jih eden.
Kdo bo ruval,
določi naj štetje:*

...kal va ri ka
bo na či ka čin.

Izbran je Miha Močnejši.

*Deset jih sedi.
Močnejši pa vleče.*

*Na vso moč se
deset jih upira,
veriga se zviija
in sklenjene roke
soseda v pasu
se trdno drže.
Noge v zemljo so skoraj vkopane,
lasje se na čelo
lepijo že.*

*Njih je veliko,
drhte v zmagoslavju.
On je pa sam,
samcat, ubog.*

*Utrujen postaja Močnejši,
a vendarle vztraja.*

*Glej, peti v desetih
je členih popustil!
Miha Močnejši zdaj
sam zmagoslavno stoji.*

V Trzinu so povedali stari ljudje, da je bila nekdanj zelo priljubljena igra ruvanje buč. Če je kdo v vasi zavpil: »Se gremo buče ruvat!« se je kmalu nateplo dosti otrok in začelo ruvati buče. Pri tej igri večja ali manjša skupina otrok sede drug za drugega. Tisti, ki ruje buče, seveda najmočnejši, vsakega pred igro malo pobrska po glavi in razkuštra ter vpraša: »A so buče že zrele?« Ko dobi zadovoljive odgovore, jih začne ruvati. Prime prvega v skupini za roko in začne s tem vleči tudi vse druge, ki se držijo drug drugega za pas. Nekaj časa ne gre, potem pa že nekdo izmed otrok popusti svojega prednika in igra je s tem končana.

Marija Makarovič

OD MENGŠA DO HIMALAJE

Leta 1965 sta se slovenske odprave na Himalajo udeležila tudi dva Mengšana, in sicer Pavle Šimenc in Tone Škarja. Tone Škarja je prispeval o tem in o njunem dotedanjem alpinističnem udejstvomjanju naslednji članek.

3. oktober 1965 — Visoko na severozahodnem pobočju Kangbačena, skoraj 7 km nad morjem sta postavljena drug za drugim dva majhna šotorčka, dva neznatna otočka toplote in življenja sredi neizmerne ledene puščave, sredi mrzle, viharne himalajske noči. Polica, izkopana v snegu, je komaj dovolj široka, da šotorčka ne zdrsita v tisočmetrsko globino. Veter otresa s šotorskim platnom, kot bi hotel še ta edini, drobni znak človekovega dela zbrisati s sveta, kjer za življenje ni prostora. Edina gibajoča se stvar je množica ledenih kristalčkov, ki kot drobni izstrelki lete po pobočju, zasipajo šotora in sledi stopinj v snegu, sledi prvih ljudi, ki so prišli tako visoko na Kangbačen, od kar ta gora stoji.

V prvem šotorčku, ki je obrnjen proti Everestu, mólitá k svojim bogovom in jih prosita za odpuščanje, ker sta se predrznila priti v njihovo prebivališče, Dorzi in Karma, šerpa spod strehe sveta. Notranjost razsvetljuje modrikast plamenček plinskega kuhalnika. Treba je nadomestiti tekočino, ki je čez dan izhlapela skozi kožo v suhi višinski zrak. Vse ne bo mogoče, po šest litrov bi moral vsak udeleženec odprave popiti tekočine. Dolgo, predolgo traja, da se že pršič utekočini, še dlje pa, da zavre čaj.

Sahiba v sosednjem šotoru sta prav tako žejna, morda še bolj, saj se njuna koža ni rodila na Himalaji, in je zato še manj vajena izsuševanja. Mraz je, v šotoru kaže termometer -18° C. Veter opleta s šotorskim platnom, sneg prasketa po njem in komaj slišita drug drugega. Pa se je le treba pogovoriti za jutrišnji dan.

Ali na greben in po njem proti vrhu še 4 km daleč, kot je ukazal vodja jugoslovanske himalajske odprave Jozva Govekar, ali naravnost proti vrhu po severozahodnem pobočju, ki se je nepričakovano pokazalo za najlažji in najhitrejši, predvsem pa najvarnejši

pristop na vrh. Kaj storiti? Hudo je premišljevati v mrazu, v razredčenem zraku, ki ima premalo kisika za človeški organizem, z mišicami, razbolelimi od razkopavanja snežnega pobočja in postavljanja šotorov, v hrupu vetra in drvečega snega.

Vsemu temu se pridružuje zdaj še to neprijetno omahovanje: kam? Teža odgovornosti je prav moreča. Lahko je od tega odvisen uspeh ali pa tudi polom odprave. Ali bi se plezalca otresla odgovornosti, če bi slepo ubogala vodjo in pot odprave usmerila na greben? Greben pomeni daljšo pot, smer bi večinoma potekala po višini med 7500 in 7700 m, izpostavljena bi bila najhujšemu vetru. Pot bi bila v obe smeri enako huda, greben se menjaje dviga in pada. Večja višina — manj kisika. Ob slabem vremenu bi postal smrtna past brez povratka, za navezo, ki bi dosegla vrh, pa je vprašanje, če bi zmogla vzpone nazaj grede že v lepem vremenu. Čas za zavzemanje vrha bi se raztegnil za najmanj dva tedna. Po sneženju, ki je uničilo tabora II in III, pa je na gori vsak dan padla temperatura za kakšno stopinjo, vsak dan je narasla hitrost vetra za nekaj kilometrov na uro. Ta večer, ko sta plezalca v taboru IV pretehtavala obe možnosti, je veter divjal s hitrostjo 60 kilometrov na uro, temperatura na prostem pa je padla na -23°C .

Severozahodno pobočje: veter je sneg trdo spihal, tako da nevarnosti plazov ni bilo. Smer vodi v enakomernem nagibu proti vrhu, 300—500 m pod grebenom, zrak je gostejši, temperatura malo večja, izpostavljenost vetru precej manjša. Povratek je mogoč zelo hitro in preprosto. Čas za naskok na vrh bi bil precej krajši, treba bi bilo dve taborišči manj. Edini vzrok proti tej poti je ukaz vodje.

4. oktober 1965 — Zjutraj, ko četrť ure zaman čakata na radijsko zvezo z vodjo, se plezalca Pavle Šimenc in Tone Škarja odločita: severozahodno pobočje. Štiri drobne pike zapustijo šotora in se napote v ravni črti po snežni strmini med vršnim grebenom in ledeno steno, ki se lomi na zgornjo ploščad ledenika Ramtang. Če bi podaljšali črto njihove sledi, bi pokazala na vrh Kangbačena.

Najina pot v Himalajo se ni pričela morda nekaj mesecev prej v Ljubljani, ko smo zabijali zadnje zaboje s himalajsko opremo, preden jih je ladja odpeljala v Indijo. Bilo je leta 1956, ko naju je po vrsti brezuspešnih poskusov, da bi pri mladem Planinskem društvu Mengeš ustanovili alpinistični odsek, napotil takratni predsednik Jože Mulej v kamniško plezalno šolo. Skupaj s tovariši, ki sva jih spoznala v skalovju Starega gradu, sva napravila prve korake v skalni svet naših gora, kjer ni poti, ne markacij, ne železnih vrvi. To prvo leto je bila na vrstí Planjava, ki nas je učila v svoji kratki

zahodni steni, kako se je treba vesti v svetu, kjer si cdvisen predvsem od sebe in od tovariša na vrvi, pa še od naklonjenosti gore in muhavosti vremena. Potem lepi južni raz Skute, pa Igličeva smer v severozahodni steni Male Rinke, Modec-Režek v severni steni Turške gore, kjer sva doživela kratek padec, za konec sezone pa še smer po zajedi v jugozahodni steni Skute, ki že sega v območje V. težavnostne stopnje.

Neslednje leto — 1957 — sva plezanje nadaljevala pravzaprav tam, kjer sva prejšnje leto nehala — pri V. stopnji. V Koglu, kjer sva vstopila v centralno smer, sva na polovici stene sicer nehala in izstopila po sredini na varno, zato pa sva si le nabrala dovolj kondicije in izkušenj za druge stene: Gregorinov steber v Kalški gori itn.

To sezono smo napravili tudi prve korake v svetu, ki še ni bil preplezan. Za začetek sva z Metodom Humarjem zlezla prvenstveno vstopno varianto v severozahodnem razu Kalške gore, julija pa s Pavletom Kamniško varianto centralne smeri v Koglu. To je bila v Koglu takrat najtežja smer in nekoliko gre tudi sreči hvala, da se je vzpon s takratno skromno opremo in neizkušenostjo uspešno končal. Varianta je tudi za spodobno opremljeno navezo ocenjena s VI. — najtežjo — težavnostno stopnjo. V Durmitorju, kamor je AO Kamnik poslal manišo odpravo, sva preplezala prvenstveno smer po zajedi v severovzhodni steni Savinega kuka, kar pa je bil tudi edini uspeh celotne odprave. Pavle je jeseni odšel v vojsko, zato sem nadaljeval plezanje s takratnim pripravnikom Metodom Humarjem. Preplezala sva še Herletovo smer v severni steni Ojstrice, direktno smer v steni Štajerske Rinke (druga ponovitev) in Rumeno zajedo v južni steni Kogla. Prvič smo se podali v stene tudi v zimskih razmerah, pa precej neskromno: zimski vzpon po Slovenski smeri v severni triglavski steni je zaradi slabih razmer trajal cele tri dni. Bivakirali smo popolnoma neopremljeni pri 23° C mraza.

Polet se je v letu 1958 nadaljeval brez zastoja: za prvomajske praznike tretja ponovitev centralne smeri v Koglu in takoj nato druga ponovitev centralne (kamniške) smeri v severozahodni steni Rzenika. Kratek zastoj je povzročila nesreča pri poskusu novega vzpona v Koglu, ko sem zaradi pretirane predrznosti padel 20 metrov, takoj nato pa sva za nekaj izkušenj bogatejša in predvsem z večjim spoštovanjem do dejanj prednikov, s Humarjem preplezala takrat najtežje smeri v naših gorah: nad Tamarjem zajedo v severni steni Šit (tretja ponovitev), centralni steber Dedca nad Korošico (tretja ponovitev), centralni steber v severni steni Rzenika (prva

ponovitev) in za slovo od gora, ker sem imel v žepu že vojaški poziv, še razvpito, krušljivo in previsno Glavo nad 1100-metrsko severozahodno steno Planjave (prva ponovitev).

Jesen 1959 je zame po enoletnem premoru z nekaj smermi V. stopnje pomenila le privajanje na skalo, medtem ko je imel Pavle pred seboj še celo leto mornarske uniforme.

Za leto 1960 sem si našel plezalske tovariše na Vrhniki, kjer sem bil v službi. Po vrsti neuspešnih zimskih obleganj sva z Edom Pišlerjem preplezala v prvenstveni smeri kulcar med Štruco in Dolgim hrbtom z jezerske strani, ponovila najtežje smeri v Dedcu in Koglu ter konec avgusta po treh dneh žeje in skrajnih naporov zmogla po novi smeri severno steno Trikota v Dolgem hrbtu. Jeseni sva že skupaj s Pavletom preplezala nekaj smeri v Skuti.

Za leto 1961 je bil AO Kamnik predvidel odpravo v centralne Alpe. Temu cilju je bila podrejena vsa naša sila, ves prosti čas, vsi vzponi. S Pavletom in menoj sta to leto stalno plezala še Jožica Trobevšek in Metod Humar. Za ledene stene Mont Blanc je zima najboljši trening: Wissiakova grupa v zahodni steni Planjave, grebensko prečenje Rinka—Skuta—Dolgi hrbet—Grintovec, severozahodni greben Kočne, 1100 m visoka severna stena Planjave. Ko je sneg

Tone Skarja

Pavle Simenc

Himalajsko pogorje, kamor se je napotila slovenska planinska odprava 1965

skopnel, smo v suhi skali nadaljevali brez prediha: centralna smer v Koglu, centralni steber Dedca, Glava Planjave ter Dularjeva zajedajo v Jalovcu (prva in doslej edina ponovitev). Odprava v Francijo je bila do takrat najuspešnejši jugoslovanski nastop v ledenih stenah: običajni dostop na Mont Blanc (4810 m), direktna smer v severozahodni steni Aig. Verte, Col du Dru po južni strani, kuloar Couturier v severovzhodni steni Aig. Verte, severna stena Grands Charnoz, Spencerjev kuloar v Aig. Blaitière in jugovzhodni greben Grepona, to je bila sijajna bera vzponov kamniške odprave, pri katerih je povsod sodeloval po eden od našu.

Leto 1962 ni bilo ne za naju in ne za druge člane odseka posebno uspešno, vsaj v začetku ne. V Franciji je uspelo le grebenko prečenje Mont Blanca, sicer lep uspeh, če ga ne primerjamo z vzponi iz prejšnjega leta, tako pa res nič posebnega. Vzpon po Walkerjevem stebru v severni steni Grandes Jorasses se zaradi pobega pred slabim vremenom ni posrečil, za druge poskuse pa je že zmanjkalo časa. Zato pa sva s Pavletom za protiutež že pozimi skupaj s Trobevškovo in Grabljevcem preplezala novo smer nad slapom v

Južni steni Planjave (IV), v začetku poletja sva speljala že staro zamisel ljubljanskih plezalcev z novo smerjo čez ploščo v jugozahodni steni Skute (V), na koncu sezone pa drugo za drugo dve prvenstveni smeri VI. stopnje, Kamniško v južni steni Kogla (2 dni) in direktno v zahodni steni Štruce. To leto je Šimenc z drugimi sopezalci preplezal še severozahodno steno Rzenika in opravil prvo ponovitev spomsinske smeri Šolar-Zajec v Koglu.

Pozimi — v začetku leta 1963 — sva preplezala v najhujšem mrazu (-25°C) Belačev steber v severni steni Kalške gore, kmalu nato pa skupaj s Humarjem prvi zimski vzpon po centralni steni v 800 m visoki vzhodni steni Brane. Trije plezalci — Pavle, Metod Humar in jaz — smo po dvodnevem maršu po ledenikih (iz Italije v Francijo brez francoskega vizuma) vstopili v kilometer visoko severno steno Les Droites (4000 m), ki velja za najtežje plezanje v ledu. Vzpon bi se za nas kmalu tragično končal, saj se je vreme že prvi dan poslabšalo, na kar je v dveh dneh viharja padlo več kot meter novega snega. Ker so čez steno grmeli plazovi, se nismo upali sestopiti. Plezali smo naprej, vendar smo se morali 150 m pod vrhom zaradi plošč, zalitih z ledom, le obrniti. Po treh dneh — 900 m vzpona in 900 m spusta v najhujši ledeni steni Alp v pravi vremenski katastrofi — smo brez večjih poškodb spet dosegli ledenik.

Leta 1964 sva se s Pavletom udeležila odprave na Kavkaz. Mimo vzpona na Elbrus (5633 m), sva skupaj s Potrčem in Juvanom preplezala Križ Užbe: dva dni dostopa po ledenikih, dva dni vzpona po 1100 m visoki zahodni steni iz ledu in granita (VI. stopnja) na sedlo Užbe, nato greben Severno Užbo (4695 m), sestop nazaj na sedlo, težaven vzpon na Južno Užbo (4710 m), nato pa dva dni spusta po 2 km visoki vzhodni steni na Gulski ledenik. Za nameček še naporen dvodnevni povratek: sestop v dolino Mazeri (1700 m), vzpon na prelaz Bečo (3400 m) in spet sestop nazaj do domačega taborišča (1900 m). Ugled jugoslovskega alpinizma je po tem vzponu v ZSSR močno narasel. To leto sva skupaj s Pavletom ali pa z drugimi od pomembnejših smeri preplezala še zimsko prvenstveno v Kalški gori, Modec-Režek v severni steni Štajerske Rinke, po dvodnevem plezanju pa še novo smer v severni steni Dolgega hrpta (VI.).

Leto 1965 pomeni rezultat dolgoletnega resnega dela v stenah in pri vzgoji alpinistov in planincev. Oba sva bila odbrana za člana himalajske odprave na Kangbačen, mimo naju pa iz AO Kamnik še Metod Humar. Vse delo v domačih gorah je bilo to leto pravzaprav preizkušanje samega sebe in opreme za veliko potovanje: pozimi

jugozahodni greben Planjave, nočni vzpon po jugovzhodnem grebenu Grintavca, prvenstvena smer v 1100 m visoki severni steni Kočne, Rumena zajeda v Koglu, poleti pa centralna smer v Koglu, Gregorinov steber v Kalški gori, ter desna smer in centralni steber Dedca.

5. avgusta smo odpotovali z letališča Brnik v Nepal. Z letalom do Kalkute, z vlakom do Biratnagarja (Nepal), s tovornjakom do Dharana, nato pa 250 km peš pod našo goro. 1. septembra smo prišli do nje, potem pa smo po vrsti raziskovali njena pobočja in na vsakih nekaj sto metrov postavljali višinska taborišča. Posebnih težav ni bilo, če izvzamem razdalje, ki so jih terjala navpična pobočja.

Prvotni načrt, kako prodirati od tabora IV. dalje, sva s Pavletom zaradi drugačnih okoliščin, kakršne smo predvidevali pri načrtovanju vzpona, spremenila in se namesto na koto 7535 in dalje po grebenu usmerila naravnost po severozahodnem pobočju proti vrhu.

Kljub temu, da sva sama dokazala pravilnost najine odločitve in ovrgla strah pred plazovi, ki je edini narekoval pri planiranju vzpon po grebenu, je vodja naslednjo skupino (Humar in Juvan z dvema šerpama) spet napotil na koto 7535. Ti štirje so greben in koto dosegli, so pa izjavili, da je nadaljnji vzpon po grebenu praktično nemogoč. Torej je končno bila edina pametna pot na vrh le tista, ki sva jo od tabora IV dalje potegnili s Pavletom. Žal je bilo sedaj že prepozno. Razmetavanje z ljudmi (4 prazni ljudje na koto 7535) se je maščevalo. Plezalec, ki gre čez 7000 m visoko, je po povratku namreč za teden dni nesposoben za ponoven vzpon (izčrpanost). Za naskok na vrh je potem vodja določil dva še ne dovolj na redek zrak prilagojena plezalca in tri šerpe. Ti so postavili tabor V, kjer sva s Pavletom in šerpami pustila opremo (7100 m, po višino-meru), naslednji dan pa so neobloženi nadaljevali vzpon proti vrhu. Do večera so prišli le do polovice razdalje do vrha. Šerpe so se vrnili, Sazonov in Dimitrov pa sta neopremljena in brez hrane prebila noč v snežni luknji (po višino-meru 7400 m, v resnici pa 7600 m). Naslednji dan — 14. X. sta imela komaj še toliko moči, da sta sestopila. Njun povratek je bil pravi križev pot — potekal je prav tako počasi kot vzpon.

Tako se je končala naša odprava. Vreme se je nezadržno slabšalo. Če bi takoj poslali še eno navezo proti vrhu s tem, da bi postavili pred vrhom še tabor VI, bi lahko uspeli, saj posebnih tehničnih težav pred nami ni bilo več. Tako pa sta bila Dimitrov in Sazonov zaradi popolne izčrpanosti in zmrzlin tako ali tako onespo-

sobljena, Humarja in Juvana, ki sta bila tudi še izčrpana po vzponu na koto 7535 m, je vodja Govekar že poslal v dolino, drugih plezalcev, ki bi bili vsaj malo sposobni za vzpon v višino, pa ni bilo. Pač, midva s Pavletom sva si od prodora po severozahodnem pobočju in od prenosa materiala na tabor V že dodobra opomogla in sva komaj čakala, da bi spet prišla na vrsto za naskok na vrh. Vendar nama je vodja zato, ker sva odkrila pravo pot na vrh na svojo pest in ne po povelju, čeprav gre zahvala za odkritje poti prav tej svojevoljnosti in je tudi poskus Sazonova in Dimitrova šel po tej poti, prepovedal vsako drugo delo na gori, razen prenašanja tovorov namesto šerp. Pred domovino, ki je financirala odpravo, in pred planinci, ki so nam iskreno želeli uspeha, res neverjetno, nerazumljivo in nepravičljivo dejanje.

Na Kangbačen bo odpotovala še ena odprava takoj, ko bo Nepal spet odprl meje in ko bo zbrano dovolj finančnih sredstev. Kdaj bo to, ne vem, in kdo se bo odprave udeležil, tudi še ni znano. Najbrž nobeden več od tistih, ki smo leta 1965 poskušali priti na ta 7902 m visoki vrh. Pri vsem tem pa mi je le v prijetno zavest, da bo pot zmagovalcev tega nezavzetega vrha potekala po gazi, ki sva jo prva prehodila midva s Pavletom. Po tisti črti bodo morali, pa naj bodo to Jugoslovani, Francozi, Nemci, Američani ali katerikoli že, ki sva jo s Pavletom začela pred dobrim desetletjem pod kamniškim Starim gradom, jo skupaj vlekla po Kamniških in Julijskih Alpah, po Durmitorju, po francoskih gorah, po Kavkazu in jo končno nedokončano pustila pod samotnim himalajskim vrhom. Prav je tako. Nobena črta v našem delovanju ne sme biti popolnoma dokončana, pa naj poteka po veselju ali p obelih pobočjih: vedno mora ostati nekaj še tistim, ki pridejo za nami, vedno mora še obstajati možnost, da se ta črta da potegniti še dalj, še višje.

Tone Škarja

ZNAMENITI IN ZASLUŽNI MENGŠANI IN OKOLIČANI

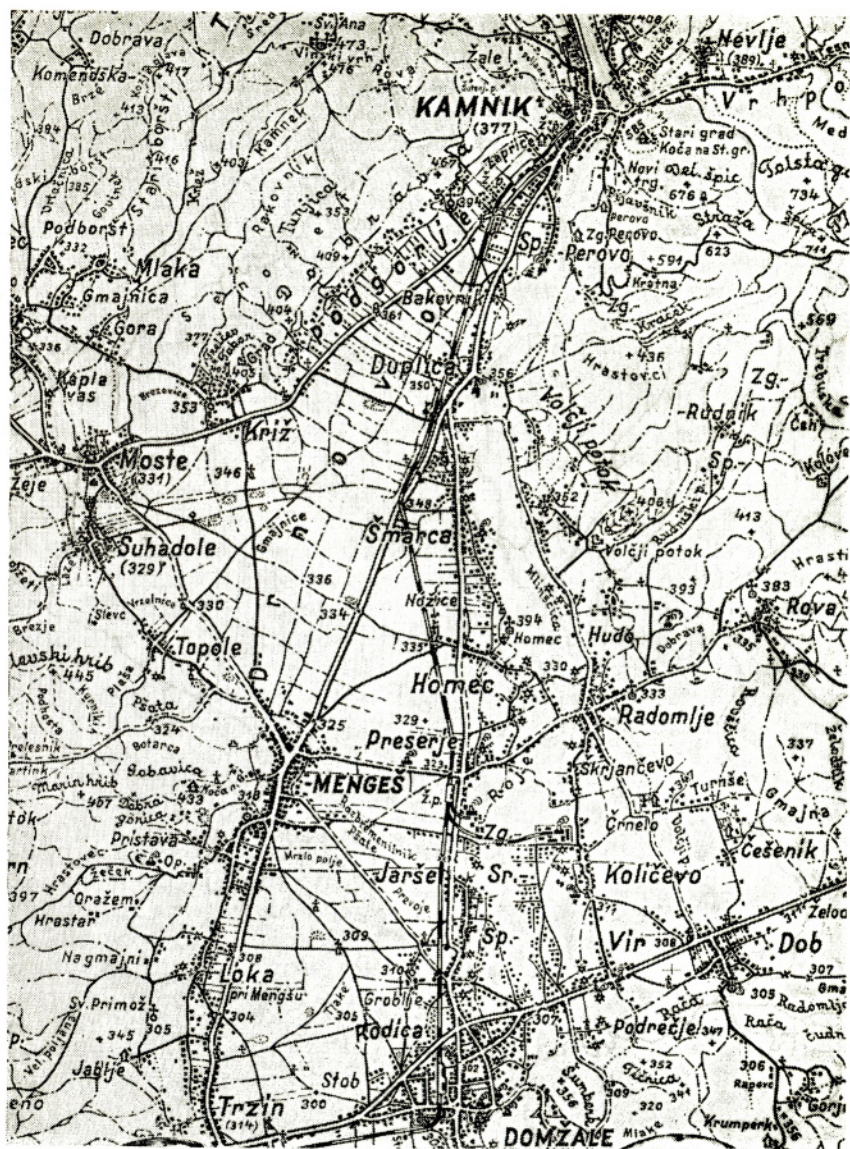
KARTOGRAF IVAN SELAN

Naši starejši geografi so bili pri izdelovanju zemljevidov navezani sami nase ali pa na tuje kartografe. Blaž Kocen je sam izdelal vse karte za znani atlant, ki ga je l. 1860 izdal za osnovne in meščanske šole. »Zemljevid slovenske dežele in pokrajin«, zaradi katerega je imel avtor Peter Kozler sodni proces in ga je mogel objaviti šele po devetletnem zavlačevanju l. 1861, je risal dunajski kartograf A. Knorr. Tudi Zemljevid slovenskega ozemlja, ki ga je l. 1921 izdala Slovenska Matica, so izdelali dunajski kartografi; prav tako Bohinčev zemljevid Dravska banovina, ki je izšel l. 1931 pri Banovinski šolski založbi v Ljubljani. Le preprostejše zemljevide so risali domači risarji, samouki v kartografski stroki. Vedno večji razmah našega planinstva je tako rekoč prisilil agilnega planinca Alojza Knafelca, inšpektorja drž. železnic in vodjo markacijskega odseka pri Slovenskem planinskem društvu, da je izdelal turistično karto Julijskih Alp in v njej prikazal z debelimi črtami glavne alpske grebene z vrhovi in kočami, z modrimi črtami vodovje, z rdečimi pa markirane poti. Knafelčevo karto je izdalo SPD l. 1910. Po vojni je izšel ta zemljevid še v štirih popravljenih izdajah. Knafelc mu je pridružil še podoben zemljevid Karavank; ta je l. 1937 doživel drugo izdajo. Planinci iz časov stare Jugoslavije dobro poznajo te Knafelčeve zemljevide, ki so kljub enostavnejši risbi zaradi pravih slovenskih imen daleč prekašali turistične karte tujih založb, na primer Lechnerjeve založbe z Dunaja. Knafelc je narisal planinske karte tudi za tržaško in goriško okolico, za Jadransko razstavo na Dunaju l. 1913 pa je izdelal relief tržaškega pristanišča.

Važno delo je opravil v slovenski kartografiji ing. Viktor Novak v Ljubljani, ko je v letih po prvi svetovni vojni narisal vrsto zemljevidov za Zemljepisni atlas SHS, ki ga je izdalo Društvo slovenskih profesorjev. Za šolsko rabo je izdelal vrsto posameznih zemljevidov tudi učitelj Slavoj Dimnik, ki je služboval v Postojni

in Trstu, nazadnje pa v Mariboru. Kakor Knafelc, je nekatere kar sam priredil, na primer ročni zemljevi Dravske banovine ter mariborskega in ljubljanskega okrožja, druge pa je izdelal pod strokovnim vodstvom prof. Matije Pirca (Ročni zemljevid slovenskega ozemlja) in Franja Baša (Ročni šolski zemljevid Jugoslavije in Ročni politični zemljevid Evrope). Dimnikovi zemljevidi so izdelani že v popolnejši tehniki, kažejo z barvno lestvico plastično podobo naših pokrajin in so lepo pregledni in zanesljivi. Dimnikovo kartografsko delo nadaljuje mariborski kartograf Milan Verk. Pred drugo svetovno vojno je skupaj z Albertom Žerjavom izdelal ročne zemljevide slovenskega ozemlja, Evrope in Jugoslavije, vendar je natis tega zadnjega preprečila vojna. Pod vodstvom prof. Franja Baša je narisal ročne šolske zemljevide Dravske banovine, Pohorja, Slovenskih goric in Dravskega polja. Po osvoboditvi je več teh kart popravil in dopolnil, na primer Slovensko ozemlje (1946), Pohorje (1954), Slovenske gorice in Prekmurje (1955). Verkove karte dobro ustrezajo zahtevam šol in planinstva v okolici Maribora. Zlasti karta Pohorja kaže lep napredek, ker natančno podaja sliko tega turističnega območja in jemlje v poštev vse najnovejše spremembe v potih, domovih in imenih. Od njegovega vestnega dela lahko pričakujemo sčasoma še nove karte drugih območij iz vzhodnega dela Slovenije. Za rabo planincev je še pred vojno narisal karto Škofjeloškega pogorja Franc Otujec po Knafelčevem načinu. Po vojni pa je izdelal arhitekt Vlasto Kopač obsežna zemljevida Julijskih Alp ter Kamniških Alp in Karavank, ki sta ga priredila prof. dr. Valter Bohinec in France Planina s sodelavci. Z Verkovo karto Pohorja in Kopačevima zemljevidoma je naša planinska kartografija zelo napredovala, kar se tiče tehnične izdelave kakor tudi vsebine.

Z univerzo in akademijo smo dobili Slovenci geografske inštitute, ki zaposlujejo poklicne kartografe. Ti opravljajo ogromno delo, ko izdelujejo karte vseh vrst in v različni tehniki v razne znanstvene namene, zlasti za ponazoritev knjižnih del prof. dr. Antona Melika in dr. Svetozarja Ilešiča ter cele vrste razprav, ki jih objavljajo Geografski vestnik, Geografski zbornik in razne revije in časopisi. Prvi med poklicnimi kartografi, Vilko Finžgar, je izdelal tudi že več splošnih zemljevidov, med njimi lepi zemljevid Slovenske Krajine v priredbi prof. Jožeta Maučeca; ta je izšel l. 1955 že v drugi izdaji z naslovom Prekmurje. Posebno pregledne zemljevide za priloge k raznim znanstvenim razpravam najrazličnejših strok so prispevali tudi nekateri geografi, na primer dr. Valter Bohinec, zadnji čas prof. Dragica Planina.

Detajl enega od mnogih Selanovih zemljevidov

Med naštete in nenaštete amaterske in poklicne kartografe se odlično uvršča suhadolski rojak Ivan Selan. Kakor druge pred njim, so tudi Selana pripeljale h kartograskemu delu njegove naravne sposobnosti in naše kulturne potrebe. Ko se je 18. novembra 1902 rodil kmetu s številno družino v Savljah pri Ljubljani, si nihče od njegovih domačih ne bi mogel niti predstavljati, kaj je to kartografija. Rojenice pa so mu položile že v zibel tiste lastnosti, ki so pozneje kljub povsem drugačnim usmerjanjem življenja, naravnale njegovo pot h kartografiji. To so njegove izredne sposobnosti: bister vid, mirna roka, železna vztrajnost in smisel za red in lepoto. Ivan Selan je končal na Ježici tri razrede osnovne šole. Takrat mu je umrla mati, ki je bila doma iz Suhadol pri Šimnovcu. Ker sta pri hiši bili samo že priletni dve materini teti, posestvo je bilo pa namenjeno njemu, se je naš Ivan Selan preselil kot 12-letni deček v Suhadole in se lotil dela na kmetiji. V hlevu in na šupi, kjer je po takratnem običaju kot fant prenočeval, si je oskrbel mizico in svetilko, v zaboju pa je imel knjige, papir in svinčnik, da je zvečer po celodnevem delu bral in risal. Bil je pravi kmet, pri delu ga ni nihče prekosil, roka je krepko vihtela koso in nakladala težka bremena, kljub temu pa je ostala gibčna in mu čarala na papir razne pokrajinske, tehnične in sprva seveda preprostejše kartografske risbe. Značilen za njegovo kartografsko vneto in temeljitost je primer, ko si je kot 16-leten fantič izrisal natančen zemljevid Grintavčeve skupine, preden je šel na turo na Grintavec.

Ko so v kamniški in kranjski okolici zvedeli za njegovo delo, so začela prihajati razna naročila, zlasti od šol in občin. Šolam je delal zemljevide domače okolice, občinam pa njihova ozemlja. Za osnovo je imel nadrobne topografske karte ali katastrske mape. Od vsakega zemljevida je izdelal običajno po en izvod, pri večjih občinah pa tudi več. To je delal po storjenem kmečkem delu, večinoma ponoči ali ob deževnem vremenu, zlasti pa pozimi. Ko so mu sinovi nekoliko odrasli, so mu tudi ti po svojih močeh pomagali, seveda le pri manj zahtevnih opravkih (kopiranju, polaganju barvnih nians itd.), dokler si po šoli niso izbrali zelenih poklicev. Z zemljevidnimi deli po en izvod ali le z nekaj izvodi se je Selan čedalje manj strinjal. Želel si je ustrezajočega in kompliciranjšega dela, ki bi se množično tiskalo v tisočih in desetstisočih izvodih, kajti le v tem je pričakoval vsestransko izboljššan učinek in uspeh svojega priljubljenega dela.

Leta 1929 je bil na pobudo takratnega okrajnega glavarstva v Kamniku povabljen v službo v Vojno-geografski inštitut v Beogradu,

Ivan Selan

Dr. Janez Veider

ki ga je takrat vodil general Stevan Boškovič. Prve tri dni je Selan le gledal delo drugih in se seznanjal s strokovnim delovanjem inštituta. Medtem ko se običajno risarji uvajajo v prakso cela tri leta, je Selan v enem mesecu opravljaj že vsa kartografska dela od kraja, in to celo v preciznejši izvedbi od drugih. Dasi mu je bila tam vsestransko odprta dobra nadaljnja kariera, ga je vendar klicala domov družina, kmetija in domače okolje. Iz svoje enoletne inštitutske prakse je pa imel trdno strokovno osnovo za svoje nadaljnje kartografsko delovanje v svoji ožji domovini Sloveniji. Po vrnitvi domov je imel Selan takoj dovolj vsakovrstnega dela, mimo enojnih šolskih zemljevidov, predvsem že tudi dela, ki si jih je že prej želel, to je dela za množični večbarvni ofsetni tisk. V nekaj letih je po naročilih izdelal razne vrste zemljevidov. Največ je šolskih (ročnih in stenskih), dalje precej turističnih, planinskih, zimskošportnih, panoramskih, upravnih in ekonomskih zemljevidov, avtokart, topografskih, fizikalnih in detajlnih kart. Izdeloval je geološke, industrijske, zgodovinske, etnografske in lovske zemljevide. Ukvarjal se je z narisi govedorejskopasemskih in gozdnogospodarskih okrožij, regulacijskih območij in vinorodnih in hmeljarskih rajonov. Izgotovil je za gozdna gospodarstva številne gozdarske, revirne nadrobne karte v velikih merilih, prav tako za Biotehniško fakulteto vrsto nadrobnih vinogradniških zemljevidov z različno kakovostno klasifikacijo vinogradov. Nedavno mu je prišla pod roke izgotovitev tudi pregledna vero-

učna karta Palestine, ravno tako je napravil 12 helminto-malakoloških zemljevidov za Veterinarski znanstveni zavod.

Ob tem je izdelal tudi več načrtov raznih mest, nekaj krajinsko-orientacijskih tabel in dva arhitekturna modela tovarn Lek in Utok ter nekaj modelov drugih zgradb.

Zelo zamudno delo je opravil Selan s sestavljanjem panoramskih slik za Primorje in za posamezne dela Gorenjske ter perspektivnih reliefnih zemljevidov Kranja z Gorenjsko in Koroško, Julijskih Alp z Bledom in Bohinjem ter še netiskanega kamniško-domžalskega območja s kamniškim predgorjem, Savinjskimi Alpami in zahodnim delom Karavank. Zlasti težavno je bilo konstruiranje reliefnega zemljevida celotne Slovenije, ker obsega prostrano ozemlje od Učke v ospredju do Gospe Svete, in mora zaradi tega pogled zajeti obsežno alpsko pokrajino od roba Panonske nižine pri Nežiderskem jezeru do Grossglocknerja in njegove sosesčine. Pri tem morajo biti sprednji, manj izraziti kraški deli upodobljeni v večjem, Triglavsko pogorje in ostale Alpe pa v vedno manjšem merilu. Izdelati takšen zemljevid za tako veliko pokrajino je bila težko rešljiva in nehvaležna naloga. Selan jo je rešil tako, da si je zamislil razgledišče v precejšnji višini nad Kvarnerom in je objekte prenašal v omrežje perspektivno razvrščenih trapezov. Sploh je izdelovanje reliefnih kart najtežavnejše kartografsko delo, ker tam ni enotnega merila in je že vsak vodoravni ali navpični milimetrski pas drugačnega merila. Tudi vse ozemlje na takšni karti mora imeti v perspektivi naravne oblike, vsak grič, gora ali vrh se mora videti tako, kot ga vidi z iste strani človeško oko. Tudi konstrukcija karte v daljavo (globino) mora soglašati z resničnim sorazmerjem v naravi. Selan se je dobro izkazal z modeli raznih stavb, na primer tovarne usnja v Kamniku, tovarne Lek v Mengšu, hotela Stara pošta v Kranju in partizanske usnjarne v Kanižarici, še bolj pa z umetno sestavljenimi reliefi Kranja, Kamnika in Komne. Nekatero izmed njih je izdelal že pred vojno, druge po njej.

Med okupacijo je bilo Selanovo delo važno za partizane, kajti dobre karte so bile potrebne partizanom na njihovih poteh takoj po pomembnosti za orožjem. Selan je razdal mnogo tiskanih topografskih kart, mnogo jih je za partizane tudi sam izdelal. Zaradi te in druge pomoči partizanom je bil gestapovcem sumljiv in so ga dvakrat odgnali v Begunje, od tam drugič v Salzburg, kjer je bil dodeljen uradu za železniške novogradnje kot tehnični risar. Iz projektnih skic je na čisto izrisaval razne načrte za komunikacije, po-

staje in nove mestne dele. Pri tem je, kolikor se je dalo, sabotiral. Bil je pozneje odlikovan z redom za zasluge za narod.

Najpomembnejše delo opravlja Selan v zadnjih letih. Že leta 1947 je začel risati pregledni zemljevid Jugoslavije, ki sta ga priredila dr. Valter Bohinec in prof. France Planina. Izdelal je risbe v merilu 1 : 500.000, in sicer v šestih kosih ter za vsako od enajstih barv posebej. Kot v vseh svojih kartah, je imena izrisal ročno, tokrat v latinici in cirilici, ker je bil zemljevid izdelan v vseh štirih jugoslovanskih jezikih. Zemljevid je izdala Državna založba Slovenije v zmanjšanem merilu 1 : 1,500.000 kot ročno karto za osnovne in srednje šole. Karta je izšla v mnogih natisih v skupni nakladi približno 300.000 izvodov. Nekaj let so jo uporabljale šole po vseh ljudskih republikah Jugoslavije. Za Srbijo in Makedonijo je bila natisnjena v cirilici in z naslovom ter legendo v srbščini in makedonščini. Ta makedonski zemljevid je bil prva karta v makedonščini. Zagrebško podjetje Učila je izdalo isti zemljevid v merilu originalne risbe kot stenski šolski zemljevid, ki ga še sedaj uporabljajo vse šole po vsej Jugoslaviji.

V nekaj letih po osvoboditvi so vse naše republike izdale zemljevide svojega ozemlja. Za Slovenijo je zemljevid pripravila Državna založba Slovenije v priredbi dr. V. Bohinca in prof. Fr. Planine. Z izdelavo je bil Selan zaposlen z večjimi in manjšimi presledki dobra tri leta. Tudi ta zemljevid je izšel iz tiskarne najprej v zmanjšanem merilu kot turistični zemljevid Slovenije v merilu 1 : 300.000 in dela vso čast kartografu, ker je vsebinsko zelo bogat, vendar ni natrpan in je lepo pregleden ter učinkuje zelo estetsko. Izdala ga je Turistična zveza Slovenije hkrati z že omenjenim reliefnim zemljevidom Slovenije. Konec leta 1955 pa je bil dotiskan v originalnem merilu 1 : 150.000 kot stenski šolski zemljevid, oba pa sta doživela že tudi preurejeni in izpopolnjeni novi izdaji. Iz podlage teh zemljevidov (Jugoslavije in Slovenije) je Državna založba Slovenije pred leti ponovno izdala ročno šolsko karto Jugoslavije v merilu 1 : 1,500.000, povsem na novo pa tudi ročno šolsko karto Slovenije v merilu 1 : 500.000. Ker jih uporabljajo učenci in dijaki vseh osnovnih in srednjih šol Slovenije, sta dočakali že več ponovnih izdaj, vsaka po 100.000 izvodov naklade. V zadnjih nakladah sta bili tiskani kar v dvanajstih barvah.

V povojnih letih se je Selan ves posvetil kartografiji in je zato oddal svoje posestvo v obdelovanje obdelovalni zadrugi, po njenem prenehanju pa deloma agrokombinatu Emona, deloma pa v najem. Sedaj živi samo za kartografijo. Z neverjetno vztrajnostjo

dela od jutra do pozno v noč. Njegovo delo ni mehanično, saj pri ustvarjanju vsako stvar kritično presodi in snuje vedno nove zamisli. Iz časopisov in revij posnema razne novice, ki so v zvezi z geografijo naše domovine. Včlanjen je tudi v Geografskem društvu Slovenije v Ljubljani in se je leta 1951 udeležil tudi kongresa jugoslovanskih geografov v Makedoniji.

Prav v zadnjem času pa Selan vnaša spremembe in dopolnila v original za najnovejšo izdajo turistične avtokarte Slovenije z Istro in Primorjem v merilu 1 : 300.000, preurejene pred leti iz že omenjenega turističnega zemljevida Slovenije. Tudi ta avtokarta je vsebinsko zelo bogata in vsestransko uporabljiva ter vedno tiskana v visokih nakladah (do zdaj že blizu 300.000 izvodov). Strokovnjaki so jo od vseh desetih avtomobilskih kart Jugoslavije ocenili za najboljšo. Njena zaporedna številka dosedanjih Selanovih kartografskih izdelkov je 314.

Že v letu 1956 je Selan dokončal turistični zemljevid ljubljanske okolice za Turistično zvezo Slovenije. Priredila sta ga prof. France in Janez Planina. Zemljevid kaže nadrobno sliko ljubljanske okolice od Logatca do Stahovice in od Gorenje vasi v Poljanski dolini do Šmartna pri Litiji. Prikazuje kraje v novem obsegu, sedanje cestno omrežje, markirane poti in gozdne površine ter opozarja s posebnimi znaki na pomen posameznih krajev. Ta zemljevid je najlepši in najbolj natančni Selanov izdelek, žrtvoval mu je mesece in mesece napornega dela dobri dve leti. Delal bi čast ne samo izdajateljici Turistični zvezi, ampak vsej Sloveniji, če bi ga smeli natisniti v prvotno zamišljeni obliki kot topografsko karto za turiste. Žal pa je bila sredi najintenzivnejšega dela izdana splošna odločba o pristojnosti Vojno-geografskega inštituta v Beogradu, zaradi katere je bilo treba znatno spremeniti vsebinsko in tehnično stran zemljevida. Kljub temu bo tudi ta karta pokazala, da so rojenice nasule Ivanu Selanu zvrhano mero vseh tistih darov, ki so kartografu potrebni. Vsakdo, ki pozna navedene zemljevide, pa ve, da Selan te darove obilno uporablja in z njimi odlično pomaga bogatiti našo slovensko kulturo.

France Planina

Prav je, da se na tem mestu spomnimo marljivega raziskovalca, ki ga je Mengeš podaril izmed svojih rojakov slovenski umetnostni zgodovini — dr. Janeza Veiderja. Njegov rod izhaja pravzaprav s Tirolskega, odkoder so se njegovi predniki priselili v Mengeš, vendar se je Veider vedno počutil zavednega Slovenca. Rodil se je 28. maja v Velikem Mengšu v hiši št. 98. Gimnazijske študije z maturo je leta 1917 končal v Kranju, nato pa se je vpisal v bogoslovje, ki ga je obiskoval v Briksenu in v Ljubljani ter bil 1921 posvečen za duhovnika. Kot kaplan je služboval na Vrhniki (1922) in v Škofji Loki (1927), nato je upravljal župnijo Poljane pri Toplicah, leta 1931 pa je prišel za kaplana v Staro Loko; 1936 je postal ekspozit v Šentvidu pri Lukovici, odkoder so ga leta 1941 pregnali Nemci. Še istega leta je prišel v Ljubljano, kjer je postal spiritual pri uršulinkah, hkrati pa se je vpisal na filozofsko fakulteto ljubljanske univerze na oddelek za umetnostno zgodovino pod vodstvom prof. dr. Franceta Steleta, poslušal pa je tudi predavanja prof. dr. Vojeslava Moleta in dr. Franceta Mesesneta. Leta 1945 je diplomiral in 1946 promoviral za doktorja umetnostne zgodovine. Od konca vojske do 1949 je bil honorarni predavatelj za umetnostno zgodovino na ljubljanski teološki fakulteti; leta 1955 je prevzel upravo župnije Stara Loka, leta 1963 pa župnijo Peče pri Moravčah. Umril je 15. maja 1964 v ljubljanski bolnišnici ter bil pokopan v Mengšu.

Veider ima v slovenski umetnostni zgodovini pomembno mesto, le žal, da sta mu življenjska usoda in prenegla smrt prekmalu pretrgali plodno začeto delo. Umetniška nadarjenost je bila v njegovi družini že udomačena in eden njegovih sorodnikov je še do nedavnega živel kot podobar v Celovcu. Že kot študent je imel odprte oči za umetnostno bogastvo in kot kaplan na Vrhniki si je že ustvaril manjšo zbirko nabožnih umetnin, ki pa niso presegle poljudne kvalitete, kajti zbirateljsko veselje se mu ni nikoli prelilo v zbirateljsko strast; pozneje se je posvetil predvsem zbiranju starih podob in nabožnih grafik; del te kar lepe zbirke hrani zdaj ljubljansko bogoslovno semenišče. Zgodaj je našel tudi stik z umetnostnozgodovinskimi strokovnjaki, predvsem s tedanjim banovinskim konzervatorjem in svojim poznejšim akademskim učiteljem dr. Francetom Steletom, z restavratorjem in slikarjem Matejem Sternenom ter z vrhniškim umetnostnim zgodovinarjem dr. Marijanom Maroltom. Ta poznanstva so mu že kot amaterju bistrila umetnostnozgodovinske pojme, tako da je še pred strokovnim študijem na univerzi

objavil več dovolj zanesljivih in včasih kar odličnih umetnostno-zgodovinskih člankov in knjižic poljudnega in informativnega značaja. Zelo marljivo je sodeloval z opisi sakralnih umetnostnih spomenikov v listu kamniške dekanije »Pod Grintavci«. Da mu je bil posebno pri srcu mengeški rojak, baročni slikar France Jelovšek, kaže to, da se je k njegovemu delu večkrat vračal in da mu je prvi po stilnem značaju pripisal tudi freske v cerkvi na Skaručni, ki so poprej veljale za delo Franceta Jamška (Kdo je mojster skaruških fresk? Pod Grintavci I, št. 4); to trditev so poznejše raziskave potrdile z ohranjenimi Jelovškovimi skicami za freske. Obsežna poglavja je posvetil Jelovšku tudi v samostojnih umetnostnih vodnikih »Groblje« (1983) in »Skaručina« (1940), po katerih še danes tudi strokovnjak s pridom poseže, za svoj čas naravnost zgleden pa je bil leta 1936 izdani Vodnik po Crngrobu, ki prav tako ohranja trajno vrednost. Predvsem romarjem v Krko na Koroškem je bila namenjena knjižica »Sveta Ema« (1939) z dobrim opisom krške stolnice.

Posebno plodna so bila leta Veiderjevega prvega službovanja v Stari Loki. Tedaj je po najboljših močeh začel sestavljati umetnostno topografijo (popis spomenikov) loške dekanije, ga opremil z načrti in s skicami, le žal, da se je ta rokopis, ki bi imel danes že značaj topografskega vira, med vojsko izgubil. Spomeniškem konzervatorju je bil prava desna roka; skrbno je varoval spomenike svoje okolice, sodeloval pri odkrivanju srednjeveških fresk, nekatere pa je celo sam odkril izpod beleža — na primer poznogotske freske Jerneja iz Loke v Bodovljah v Poljanski dolini in zelo pomembne freske iz kroga mojstra Bolfganga na Jamniku nad Kropo. Z živim interesom je spremljal odkrivanja fresk v Crngrobu, ki je prav tedaj razkrival svoje najdragocenejše slikarske spomenike, med drugim tudi izredno sliko Sv. Nedelje na cerkveni fasadi. Pri teh delih se je spoprijateljil tudi z mladim slikarjem in restavratorm Francetom Golobom, ki je leta 1941 padel kot nemški talec v Domžalah.

Poglobljeni umetnostnozgodovinski študij je dal Veiderjevemu delu nov značaj. Usmeril se je predvsem v arhivske študije. Z neverjetno skrbnostjo je zbral veliko množico podatkov za zgodovino stare ljubljanske stolnice od 12. do 18. stoletja. Iz tega se je rodila tudi njegova doktorska disertacija z naslovom »Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbni razvoj in oprema«. Izšla je leta 1947 kot posebna monografija. To delo ni pomembno samo za zgodovino obravnavanega objekta, ampak je prava zakladnica arhivskih podatkov

o ljubljanskih umetnikih od pozne gotike do 17. stoletja. Metodološko je zgledna, v nekaterih zaključkih celo drzna, po rezultatih pa nepogrešljiva. — Zelo dobrodošel je tudi Veiderjev popis umetniških slik, ki jih hrani ljubljanski uršulinski samostan; objavil ga je v Zborniku za umetnostno zgodovino XX, leta 1944. Razumljivo je, da je prizadevnega dr. Veiderja cenil tudi zaslužni umetnostni in zgodovinski raziskovalec msgr. Viktor Steska, ki mu je ob smrti zapustil kot delovnemu dediču svojo lepo strokovno knjižnico.

Predavateljsko delo na teološki fakulteti, kjer je bil prav tako Steskov naslednik, in druge težave so zadnja leta zavrle Veiderjevo pero, začela pa so se kazati tudi znamenja nastopajoče bolezni, združena s pešanjem spomina. Vendar je ob svojem novem službovanju v Stari Loki, to pot kot župni upravitelj, napravil naši umetnostni zgodovini še lepo uslugo, ko je rešil iz zunanjih cerkvenih sten v notranjost tamkajšnje gotske in renesančne nagrobne spomenike. Prav tako je njegova skrb rešila tudi več poznogotskih plastik, ki so bile v neukih rokah že obsojene na smrt, med drugimi tudi dragocenega gotskega Križanega iz Virmaš, ki visi zdaj v župni cerkvi v Stari Loki.

Dr. Veider je srečno združeval umetnostno ljubiteljstvo z raziskovalno vneto, domiselno kombinatoriko z dobrim poznanjem arhivskih virov, zbirateljsko veselje z versko prakso in z risarskim talentom. S svojim pisateljskim delom si je pridobil v naši umetnostni zgodovini lepo mesto, zato je po njegovi smrti nastala prav v ikonografski in arhivsko podprti deskriptivni vrsti umetnostne zgodovine praznina, ki je še nismo mogli izpopolniti. Posebno nam je žal, da ni mogel dokončati komentarja h kritični izdaji našega najpomembnejšega baročnega umetnostnozgodovinskega vira — k Dolničarjevi »Zgodovini ljubljanske stolnice«, na katerega se je dolga leta pripravljala.

Emilijan Cevc

GLASBENIK PAVEL KOSEC

Pavel Kosec je bil rojen v Mengšu leta 1922. Danes ima svoj dom v Preserjah, službuje pa na zavodu za glasbeno izobraževanje v Domžalah. Ker sva oba na istem zavodu, sem ga nekega dne poprosil, naj mi kaj več pove o svojem življenju.

Pavle je svojo življenjsko pot pričel opisovati približno takole:

»Na harmoniko sem pričel igrati že s petimi leti. Prve pesmice sem igral na posluh. Pesmico sem slišal, nakar sem jo toliko časa vadil in pilil, da sem jo dobro zaigral. Najprej sem igral na dvo-stopenjsko — slovensko harmoniko.

Ker sem ob vstopu v osnovno šolo v Mengšu znal zaigrati že več pesmic, me je takratni učitelj Rajko Božič prosil, da sva skupaj (sam je igral harmonij) spremljala mlade pevce, ki so radi prepevali naše narodne pesmi.«

Oče je imel veliko let v nekdanjem Velikem Mengšu gostilno. Tja so zahajali gostje tudi iz drugih krajev. V gostilni so imeli tudi gramofon in prve plošče, imeli pa so tudi prvi zvočni radio, kajti prva leta so prebivalci širše mengeške okolice poslušali oddaje radia Ljubljana z detektorji in s slušalkami. Tudi po šest slušalk je imel včasih takšen detektor. Oče, ki je bil med prvo svetovno vojno več let pri vojaški godbi, in je dolgo vrsto let igral tudi pri mengeški godbi, je sinu kupoval plošče, ki so pa bile v glavnem nemške koncertne koračnice. Te plošče sta potem skupaj poslušala. Oče je pel ali štel, Pavle je pa skušal te skladbe zaigrati. Takrat mu je bilo sedem ali osem let. Te skladbe je potem igral gostom v gostilni.

V očetovo gostilno je rad zahajal tudi Jože Flis iz Domžal, ki je v Ljubljani igral pri železničarski godbi klarinet. Ko je slišal, kako Pavle igra harmoniko, mu je bil nato prvi učitelj in ga je pripravil za nastop na ljubljanskem velesejmu, kjer so takrat prirejali tekmo-vanja harmonikarjev. Že na prvem nastopu je Pavle zmagal. Skupaj je nastopil sedemkrat in vselej je dobil prvo nagrado. Prva tri leta je igral na diatonično, kasneje na klavirsko.

Skoraj vse skladbe je izvajal na posluh, not tako rekoč še ni poznal. Njegov kasnejši učitelj je bil nekaj časa tudi znani harmo-nikar Avgust Stanko, ki ga predvsem dobro poznamo iz radijskih oddaj.

V očetovo gostilno je večkrat prišel tudi profesor Janko Ravnik, ki je bil znan z očetom že od prve svetovne vojne, ko je bil oče pri vojaški godbi 17. regimenta, pri godbi »Kranjskih Janezov«. Ko je slišal, da Pavle dobro igra, ga je vzel k sebi v šolo.

Ansambel Pavla Kosca. Vodja prof. P. Kosec stoji v zadnji vrsti drugi od desne

Po uspešno opravljenem izpitu se je vpisal v prvi letnik klavirja, kajti harmonika je bila takrat znana le kot gostilniški instrument, in kot taka ni imela mesta v glasbenih šolah. Pavle pa je mimo klavirja še vedno pridno igral harmoniko. Prva harmonika, s katero je nastopal, je bila poltonska, klavirsko je dobil, ko mu je bilo 12 let. Na to harmoniko igra še danes. Pravi, da je najbolj popolna, čeprav je medtem imel še sedem drugih.

Nato je še leto dni obiskoval konservatorij, nadaljevanje študija pa mu je preprečila vojna. Med vojno se je še leto dni izpopolnjeval na konservatoriju v Celovcu in v Gradcu. Nato je sodeloval pri godbi 15. divizije NOV in pri »Frontnem teatru«. Po osvoboditvi je sodeloval na vseh večjih mitingih, kjer je bilo potrebno, kajti prva leta po vojni je bilo malo dobrih glasbenikov.

Zaradi prevelikega napora pri nešteti nastopih je zbolel. Jeseni leta 1945 je bil demobiliziran. Ko se je pozdravil, je spet pričel študirati glasbo in je pri profesorju Ravniku končal takratno Akademijo za glasbo v Ljubljani, in sicer na oddelku za klavir.

Leta 1950 je sodeloval pri ustanovitvi glasbene šole v Domžalah. Tu je bila tudi njegova prva zaposlitev. Poučeval je klavir.

Ko je bila v mesecu februarju leta 1953 ustanovljena glasbena šola v Mengšu, je prevzel mesto ravnatelja na tej šoli. Ravnatelj je ostal vse do združitve šole z glasbeno šolo Domžale v septembru leta 1959.

Začetki šole v Mengšu so bili težavni, saj v začetku niso imeli veliko opreme.

Na mengeški glasbeni šoli je poleg ravnateljskih poslov poučeval še klavir, medtem ko harmonike, ki je bila postranski predmet, ni učil. Šola je dosegla pri svojem delu lepe uspehe.

V tem času so se pojavile narodno zabavne instrumentalne skupine, predvsem ansambel bratov Avsenik.

Do instrumentalnega muziciranja je imel veselje že iz otroških let, saj sta z bratom Milošem nastopala v duetu harmonik.

Nekoč je prišel v očetovo gostilno tudi profesor Pavle Rančigaj. Ko je slišal, kako Pavle igra, ga je povabil v svoj zbor, ki so ga sestavljali harmonikarji in igralci na orglice. V tem zboru je nastopal tudi kot solist. Nastopali so po vsej Sloveniji.

Še kot študent je ustanovil ansambel »Veseli kosci«, v katerem je sam igral harmoniko, brat Miloš pa trobento. Včasih se jim je s klarinetom pridružil tudi Vilko Avsenik. To je bil Košček prvi ansambel.

Kasneje, ko se je brat odločil za svoj poklic, je le-ta prenehal sodelovati v tem ansamblu. Tudi drugi sodelavci so odšli k radiu. Sam pa je ostal še naprej pedagog in glasbeni vzgojitelj.

Vendar ni dolgo ostal brez instrumentalne skupine. Osnovalec je namreč manjši narodno zabavni ansambel »Planinski kvintet«, v katerem je sam igral harmoniko, brat Miloš trobento, Lojze Zupan klarinet, še druga dva pa bas in kitaro. S tem ansamblom so posneli že nekaj skladb za radio.

Novi ansambel, ki ga je kasneje osnoval, so bili »Veseli vandrovički«, pri katerih je spet igral harmoniko. Harmoniko je igral tudi Stane Modec, kitaro Slavko Končina, kontrabas Ciril Jerman. Tudi s tem ansamblom so posneli več skladb za RTV Ljubljana.

Kasneje je pristopil k »Logarskim fantom«, kjer je sodeloval leto dni. Ansambel je vodil Silvo Tramše, s katerim sta bila sošolca na glasbeni šoli. Tudi s tem ansamblom so posneli več skladb za RTV Ljubljana.

Potem se je pojavil ansambel »Veseli planšarji«, ki se je osnoval iz članov godbe LM v Ljubljani. Vodja tega ansambla Fran Povše ga je zaprosil za sodelovanje in za strokovno vodstvo tega ansambla.

Ponudbo je sprejel le pod pogojem, da se ansambel kvalitetno dvigne. V tem je tudi uspel. Ansambel je prepotoval vso Slovenijo in polnil dvorane s poslušalci. Imeli so zelo veliko nastopov in poželi lepe uspehe. Gostovali so tudi na Dunaju in v Celovcu, v Trstu in v Baden-Badenu, kjer so nastopili skupaj z najboljšimi glasbeniki Evrope, in to na različnih folklornih festivalih. V Celovcu so snemali tudi plošče.

Zaradi nenehnih nastopov in težke harmonike, saj je včasih igral tudi po dvanajst ur, si je poškodoval hrbtenico. Nepremično je moral ležati tri mesece. Medtem ko je ležal, je mislil na to, kako bi osnoval ansambel z mini instrumenti. To se mu je tudi posrečilo. To je bil »Ansambel Pavla Kosca«. Za sodelovanje v tem ansamblu, v katerem je zopet igral na malo harmoniko, je pridobil brata Cirila in Metoda Jermana, ki sta igrala orglice, Maks Guček je igral kitaro, Stane Modec pa mandolino. Pri tem je iskal nove poti na področju glasbenega izražanja, ritma, melodike in barve instrumentalnih skupin. S tem ansamblom je posnel za RTV Ljubljana več kot 20 skladb.

Medtem se je pokazala tudi potreba po pevcih. Pevce je dobil kar na šoli, in sicer dve predavateljici Zavoda za glasbeno izobraževanje Domžale Amalijo Simčič (sopran) in Terezijo Križnik (alt). V ansamblu je najprej pel še Rudi Mole, kasneje pa Janez Grčar.

Ta ansambel je najprej nastopal v okviru zavoda za glasbeno izobraževanje in je sodeloval na prireditvah v občini, kasneje se je pa preimenoval v ansambel »Veseli kosci«. To je ime, ki ga je imel prvi ansambel Pavla Kosca, in kot pravi sam, je verjetno to tudi ime njegovega zadnjega ansambla.

S tem ansamblom so nastopili na oddaji RTV Ljubljana pod naslovom »Slovenski ansamblji tekmujejo«, in pri tem poželi lepe uspehe. Spodbudo za ta nastop je dal Koscu Boris Kovačič. Z novimi prijemi v glasbi so pridobili publiko in lepo uspeli.

S tem ansamblom so nedavno nastopili tudi v Celovcu na festivalu folklornih skupin. Skupaj z ansamblom »Veseli planšarji« so dobili povabilo za Italijo.

Pavle je znan tudi kot skladatelj. Že s 14 leti je pričel pisati skladbice za klavir. Kasneje pa je pričel pisati skladbe, za katere je jemal za osnovo slovenske narodne motive.

Vsega skupaj je napisal preko 100 skladb. Med najbolj uspelimi skladbami, ki jih je napisal, ko je sodeloval z ansamblom »Veseli planšarji«, so: »Moj fantič je prijezdil« in »Piha, piha veter«; pri ansamblu »Veseli kosci« pa pesmi: »Hrepenenje« in »Jesen«.

Pri prireditvi, ki je bila posvečena 15. obletnici glasbene šole v Mengšu, je prejel priznanje zavoda za glasbeno izobraževanje Domžale, na občinski praznik 1968 pa mu je priznanje za dolgoletno delo na glasbenem področju podelila tudi skupščina občine Domžale.

Tone Ravnikar

Janez Konciliija, profesor, je bil rojen l. 1911 v Topolah pri Mengšu. Bil je več let ravnatelj gimnazije v Kranju, v Ljubljani, načelnik oddelka za srednje šole ministrstva za prosveto in kulturo SRS, nazadnje direktor Mestnega muzeja v Ljubljani. Klasično gimnazijo je študiral v Ljubljani. Tu je na univerzi diplomiral na oddelku za klasično filologijo. Med NOB je bil eden od organizatorjev OF v Mengšu in okolici, maja 1944 je bil izvoljen za člana PO OF za Gorenjsko, spomladi 1945 pa je bil pomočnik komisarja Prešernove brigade.

Tine Orel, profesor, doma iz Trzina (roj. l. 1913). V gimnazijo in na univerzo, kjer je diplomiral na oddelku za slovansko filologijo, je hodil v Ljubljani. Dolga leta je bil direktor celjske gimnazije in neutruđen ter vsestranski družbeno-politični delavec (prosveta, kultura, planinstvo). Vsa leta po vojni ureja Planinski vestnik, nekaj let pa tudi Turistični vestnik. Uredil je tudi več letnikov Celjskega zbornika. Zdaj je direktor zavoda za prosvetno in pedagoško službo v Ljubljani.

1968 je umrl Janez Jemec, doma iz Trzina (roj. 1896), kmetovalec, dolga leta osrednja osebnost družbenega in političnega življenja v Trzinu. Sodeloval je v NOB, po vojni je bil od 1945 do 1952 predsednik KLO Trzin. Veliko si je prizadeval za napredek Trzina in zelo pomemben je njegov prispevek pri obnovi šole, pri gradnji zadružnega (kulturnega) doma, pri razvoju kmetijskega zadruštva itd.

1968 je umrl tudi Franc Rakef iz Trzina (roj. leta 1906), poznan družbeno-politični delavec. Že od mladih let je sodeloval v na-

Mirko Lavrič s svojim letalom pred hangarjem ljubljanskega letališča v Polju

prednih organizacijah, med NOB je bil borec NOV. Slovenska javnost ga pozna kot večkratnega slovenskega in jugoslovanskega prvaka v hitrem zidanju. Bil je prvi predsednik gradbenega podjetja Gradis in nekaj let zvezni poslanec.

Mirko Lavrič (roj. 1900 v Mengšu) bo ostal zapisan v zgodovini naše ljudske tehnike, zlasti letalske. V stari Jugoslaviji, v času, ko je bilo letalstvo še v povojih, je po načrtih dr. Antona Kuhlja, znanega slovenskega letalskega konstruktorja, sam izdelal športno letalo, ki je dobilo oznako Yu PDO, in ki ga prikazuje naša slika. Njegovo letalo je bilo enosedežno, neke vrste športno-potniško letalo. Tehtalo je samo 180 kg, letelo s hitrostjo 160 km na uro, rabilo pa toliko goriva kot današnji avto zastava 750. Mirko Lavrič je z letalom preletel vso Slovenijo, pa tudi precej Hrvaške in Srbije. Žal pa letalu ni bila usojena dolga življenjska doba. Na nekem tekmovanju mu je blizu Skopja odletel zračni vijak. Pilot se je sicer rešil, letalo pa se je razbilo.

PODATKI

o stalnem prebivalstvu v letih 1959 do 1968 na območju krajevne skupnosti v Mengšu

Na območju matičnega urada v Mengšu je bilo:

leto	prebivalci
1953	4082
1956	4198
1959	4474
1960	4482
1961	4599
1962	4623
1963	4667
1964	4763
1965	4826
1966	4880
1967	4975
1968 — 31. 3.	5128

Od leta 1960 dalje lahko prikažemo prebivalstvo tudi po naseljih:

leta 1960:

naselje	prebivalci
Mengeš	2634
Trzin	982
Loka	658
Topole	156
Dobeno	52

leta 1961:

naselje	prebivalci
Mengeš	2795
Trzin	984
Loka	607
Topole	158
Dobeno	55

leta 1962:

naselje	prebivalci
Mengeš	2821
Trzin	973
Loka	629
Topole	147
Dobeno	53

leta 1963:

naselje	prebivalci
Mengeš	2856
Trzin	1007
Loka	628
Topole	134
Dobeno	42

leta 1964:

naselje	prebivalci
Mengeš	2916
Trzin	971
Loka	663
Topole	150
Dobeno	53

leta 1965:

naselje	prebivalci
Mengeš	2955
Trzin	992
Loka	673
Topole	151
Dobeno	55

leta 1966:

naselje	prebivalci
Mengeš	3040
Trzin	962
Loka	689
Topole	142
Dobeno	47

leta 1967:

naselje	prebivalci
Mengeš	3118
Trzin	950
Loka	714
Topole	151
Dobeno	42

leta 1968:

naselje	prebivalci
Mengeš	3096
Trzin	1102
Loka	740
Topole	152
Dobeno	38

31. 3. 1969:

Spominska plošča ob 800-letnici Mengša, vzdana na Ogrinovem znamenju na Gobavici

POJASNILA IN DOPOLNILA

1

V prvem delu našega zbornika je pri prispevku Janez Trdina o Mengšu in Mengšanih pomotoma izpadlo, da je pisma odkril dr. Božo Otorepec.

2

Slika na strani 139 ne predstavlja menceške VDV čete (ker ta ni obstajala), pač pa 2. četo, 3. bataljona, (III.) II. brigade VDV (okrožno četo VDV).

3

Od izida prvega dela do danes je preminilo nekaj znamenitejših Mengšanov: dr. Ljudevit Merčun (umrl 1954), ing. arch. Matko Prelovšek (umrl 1955), izdelovalec orgel Franc Jenko (umrl 1968) in sodelavec našega zbornika prof. Evgen Vavken (umrl 1959).

KAZALO

2. snopič

Anton Slodnjak, Govor ob odkritju spomenika Janezu Trdini v Mengšu 14. avgusta 1955	3
Dušan Moravec, Janez Trdina	14
Janez Logar, Janez Trdina kot popotnik in planinec	32
Vilko Novak, Ljudsko življenje v delih Janeza Trdine	44
Ivan Vidali, Iz zapuščine pesnice Zorane	63
Ivan Zika, Zoranina proza	97
R. Maligoj - A. Mihelčič - J. Torelli, Iz šolske kronike	100
Tine Logar, O mengeški govoric	145
Nace Šumi, Spomeniške vrednote v Mengšu	148
Tone Ravnikar, Zanimivosti iz mengeških rojstnih knjig	152
Marija Makarovič, Pesmi iz cikla »Igre«	164
Tone Škarja, Od Mengša do Himalaje	172
France Planina, Kartograf Ivan Selan	180
Emilijan Cevc, Umetnostni zgodovinar dr. Janez Veider	188
Tone Ravnikar, Glasnik Pavle Kosec	191
Podatki o stalnem prebivalstvu v letih 1959 do 1968 na območju Krajevne skupnosti Mengeš	197
Pojasnila in dopolnila	199

MENGEŠKI ZBORNIK II
2. snopič

Izdala Krajevna skupnost Mengeš

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora
Ivan Vidali

Tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča«
v Ljubljani

KNJIŽNICA
DOMŽALE

p. o. 2

441 / 88

Domžale
Odmz 908(Domžale)
MENGEŠKI
12/2

908(497.12 Mengeš)

0090880441

KNJILJNICA DOMŽALE

COBISS •